

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI

İBN SİNA MANTIĞINDA KIYASIN ÖNCÜLLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Nursema KOCAKAPLAN

BURSA, 2014

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI

İBN SİNA MANTIĞINDA KIYASIN ÖNCÜLLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Nursema KOCAKAPLAN

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Hidayet PEKER

BURSA, 2014

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim/Anasanat Dalı, İslam Felsefesi Bilim Dalı'nda 701221003 numaralı Nursema KOCAKAPLAN 'nın hazırladığı "İbn Sina Mantığında Kıyasın Öncülleri" konulu Yüksek Lisans (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, 27/06./ 2014 günü 14.00 - 15.15 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının ..... başarılı ..... (başarılı/başarısız) olduğuna ..... oybirliği ..... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Hicazet Peker
Uludağ Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Yazar Aydemir
Uludağ Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Abdullah
Uludağ Üniversitesi

27/06./ 2014

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ	1

I.BÖLÜM

_KIYASIN TANIMI VE ÖNCÜLLERİN FORMEL YAPISI	3
I. KIYASIN TANIMI VE ANALİZİ	4
A. İktirânî (Kesin) Kıyas	8
B. İstisnâî (Seçmeli) Kıyas	9
1) İstisnâî Müstakim (Doğru Seçmeli)	10
2) İstisnâî Gayr-i Müstakim (Dolaşık Seçmeli)	10
II. KIYASLARDAKİ YÜKLEMLİ ÖNCÜLLER	11
A. Yüklemlî Kesin Kıyas	11
III. KIYASLARDAKİ ŞARTLI ÖNCÜLLER	16
A. Bitişik Şartlı Önermeler	16
B. Ayrışık Şartlı Önermeler	17

II. BÖLÜM

BEŞ SANATTAKİ KIYASLARIN ÖNCÜLLERİ	21
I. TASDİK TÜRLERİ	22
II. BEŞ SANAT	24
III. BURHANÎ KIYASLARDAKİ ÖNCÜLLER	26
A. YAKÎNİYÂT	26
IV. CEDELÎ KIYASLARDAKİ ÖNCÜLLER	43
A. MEŞHURÂT	43
B. MÜSELLEMÂT	45
V. HATABÎ KIYASLARDAKİ ÖNCÜLLER	56
A. ZANNİYÂT	57

B. MAKBULÂT	58
VI. SOFİSTİK KİYASLARDAKİ ÖNCÜLLER.....	66
A. VEHMİYÂT	66
VII. ŞİİRSEL KİYASLARDAKİ ÖNCÜLLER.....	79
A. MUHAYYELÂT	79
SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA	91

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
AÜİF	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	Baskı
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
Ç.Ü	Çukurova Üniversitesi
D.E.Ü	Dokuz Eylül Üniversitesi
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İfav	İlahiyat Fakültesi Vakfı
KSÜ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
p.	Page
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Nursema KOCAKAPLAN
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	: İslam Felsefesi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: 97
Mezuniyet Tarihi	: 08 / 06 / 2012
Tez Danışmanı	: Yrd. Doç. Dr. Hidayet PEKER

İBN SİNA MANTIĞINDA KIYASIN ÖNCÜLLERİ

Mantıkçı olarak Aristoteles'in başarısı, geleneksel biçimde kıyas denilen çıkarsama teorisidir. Aristoteles'in kıyas teorisi Batı'da ve Yakın Doğu'da iki bin yıldan daha fazla önemli bir rol oynadı. İslam Dünyası, çeviri hareketleriyle Aristoteles'in mantık kitaplarını tanıdı. Fârâbî ve İbn Sina, Aristoteles'in kıyas teorisini tekrar yorumladı. Bu çalışma İbn Sina'nın kıyas teorisi ve kıyasın öncülleri hakkındaki görüşlerini içermektedir. Tez, giriş, iki bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Girişte bu çalışmanın amacı, yöntemi, içeriği ve kullanılan eserler açıklanmıştır. Her kanıtlamada olduğu gibi kıyasın da bir biçimi ve içeriği vardır. Dolayısıyla kıyasla ilgili bu çalışmamız kıyasın formel ve içerik kısmını içermektedir. Birinci bölümde kıyasın formel kısmıyla ilgili olarak kıyasın tanımı ve çeşitleri incelendi. Bu bölümde, yüklemli ve şartlı kıyaslarda kullanılan öncüller hakkında bilgi verildi. İkinci bölümde kıyasın içerik kısmına yönelik olarak burhan, cedel, hitabet, mugalata ve şiir olmak üzere beş sanatın tanımı, içeriği, amacı açıklandı ve bu beş sanatta kullanılan öncüller belirtildi. Konu İbn Sina'nın tanım ve sınıflandırmasına göre düzenlendi. Konunun daha iyi anlaşılması için İbn Sina'nın belirttiği kıyas örneklerine yer verildi. Sonuçta tezle ilgili değerlendirme yapıldı.

Anahtar Sözcükler: Aristoteles, İbn Sina, mantık, kıyas, öncüller

ABSTRACT

Name and Surname : Nursema KOCAKAPLAN
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Science of Philosophy and Religion
Branch : Islamic Philosophy
Degree Awarded : Master's Thesis
Page Number : 97
Degree Date : 08 / 06 / 2012
Supervisor : Yrd. Doç. Dr. Hidayet PEKER

SYLLOGISM PREMISES IN LOGIC OF AVICENNA

The success of Aristotle as a logician is his theory of inference, traditionally called the syllogism. Aristotle's theory of syllogism had played an important role both in the West and in the Near East for more than two thousand years. Muslim World recognized Aristotle's logic books with translation movement. Al-Fârâbî and Avicenna reinterpreted Aristotle's theory of the syllogism. This study contains Avicenna's theory of the syllogism and opinions about the premises of syllogism. The dissertation consists of an introduction, two chapters and a conclusion. In the introduction aim, method, content of this study and the references were indicated. The syllogism has a format and content just as in all demonstrations. Thus, this study of syllogism contains the formal aspect and content of syllogism. In the first chapter, definition and types of syllogism were examined in connection with the formal aspect of syllogism. In this chapter, information about premises used in predicate and conditional syllogism was given. In the second chapter, definition, content, aims of five arts which are demonstration, dialectic, rhetoric, sophistic evidence, poetry were explained with regard to content of syllogism. In this chapter, premises used in the five arts were indicated. Subject was organized according to Avicenna's definition and classification. For a better understanding of the subject, syllogism examples cited by Avicenna were given. In conclusion, the dissertation was evaluated.

Keywords: Aristotle, Avicenna, logic, syllogism, premises

ÖNSÖZ

Ebu Ali el-Hüseyin b. Abdullah b. Ali b. Sina (980-1037) tüm dönemlerin en önemli filozofudur. İslam felsefesine altın çağını yaşatan İbn Sina, Doğu'da "eş-şeyhü'r reis" unvanı ile Batı'da ise Avicenna olarak bilinmekte ve "filozofların prensi" şeklinde övülmektedir.

İbn Sina, Yunan felsefe sistemini, İslam felsefe geleneğine uygun olarak tekrar yorumlamakla birlikte kapsamlı ve orijinal bir felsefe sistemi oluşturmuştur. Sonraki dönem İslam filozofları tarafından takip edilmiş ve saygın bir konuma sahip olmuştur. Gazzali ve Fahreddin Razi gibi İslam filozoflarının tenkidine rağmen İbn Sina, çok yönlü ve mükemmel bir felsefi sistem kuran tek kişidir.

İbn Sina'nın bilim ve düşünce tarihindeki etkisi İslam dünyası ile sınırlı olmayıp Avrupa'ya da ulaşmıştır. Ortaçağ Batı dünyasında felsefe ve metafizik alanında güçlü izler bırakmıştır. Ayrıca tıp alanındaki eserleri Latinceye tercüme edilerek asırlarca ders kitabı olarak okutulmuştur.

İbn Sina, kaleme aldığı eserlerde tabiiyyat ve ilahiyat konularının yanı sıra mantık konularını da işlemiştir. Aristoteles mantığı, tercüme hareketlerinin de etkisiyle Fârâbî ve İbn Sina'nın katkısı sonucu İslam dünyasında hâkim olmuştur. Sonraki dönem mantıkçıları ise oluşturulan bu mantık geleneğini takip etmiştir. Fakat mantık alanının eleştirilmesi ve mantıkla ilgilenenlere tepki gösterilmesi neticesinde bu alanda yapılan çalışmalar azalmış ve bu ilme gereken önem verilmemiştir.

"İbn Sina Mantığında Kıyasın Öncülleri" başlıklı bu çalışmamızla hem İbn Sina'nın kıyas teorisi hakkında bilgi sunulmasını hem de günümüzde mantık alanının gerekliliğinin anlaşılması adına yapılan çalışmalara katkı sağlanmasını ümit etmekteyiz.

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte tezin konusu, sınırları, amacı, kullanılan yöntem, odaklanılan eserler hakkında bilgi verilmektedir.

Birinci bölümde, Aristoteles'in kıyas anlayışını takip eden İbn Sina'nın kıyas teorisi ele alınmıştır. Bu bağlamda kıyasın tanımı ve formel bakımdan kıyasın öncülleri İbn Sina'nın açıklayıcı örnekleri ışığında incelenmiştir.

İkinci bölümde, tasdik türleri ile beş sanatı oluşturan burhan, cedel, hitabet, mugalata ve şiir hakkında bilgilendirme yapılarak İbn Sina'nın kıyas teorisine göre içerik bakımından kıyasın öncülleri açıklanmıştır. Bununla birlikte Antik Çağ Yunan filozofları ve İslam filozoflarının konuyla ilgili görüşlerine de değinilmiştir. Ayrıca beş sanat konusuna yöneltilen eleştirilere de kısaca yer verilmiştir.

Sonuçta ise tez ile ilgili genel değerlendirme yapılmıştır.

Son olarak, ilmî çalışmalara yeni başladığım bu dönemde desteklerini esirgemeyen, tezimin her aşamasında yardımcı olan kıymetli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Hidayet Peker'e ve vakit ayırarak yol gösteren Doç. Dr. AYTEKİN ÖZEL'e teşekkür ediyorum. Ayrıca tez sürecinde maddi manevi desteklerinden dolayı aileme şükranlarımı sunuyorum.

Nursema KOCAKAPLAN

BURSA-2014

GİRİŞ

Mantık, bir bilim olarak ilk Aristoteles tarafından kurulmuştur. Eski Çin, Hindistan ve Yunanistan'da basit anlamda ve dizgesiz mantık çalışmaları olmasına rağmen mantık bilimini sistemleştiren ve bir disiplin haline getiren Aristoteles olmuştur. Aristoteles, bu alandaki çalışmalara on dokuzuncu yüzyıla kadar temel olan bir mantık sistemi kurmuş olması bakımından önemli bir filozoftur.

Aristoteles, Organon adı altında birleştirilen eserlerinde mantık konularını işlemiş ve mantığı araç bilimi olarak diğer bilimlerin hizmetine sunmuştur. Organon adlı altı kitap şunlardır: Kategoriler, Önergeler, I. Analitikler, II. Analitikler, Topikler ve Sofistik Deliller. Aristoteles bu kitaplarda kavramlar, hükümler, akıl yürütmeler ve çeşitli ispat şekilleri üzerinde durmuştur. Aristoteles, akıl yürütmelerde en çok kıyas konusuna yer verir. Kıyas, Aristoteles mantığının temelini oluşturur. Daha sonrasında bu kitaplara Aristoteles'in Retorik ve Poetikası eklenerek sekiz kitaba çıkarılmıştır. Porphyrios da kendi yazdığı İsağojî adlı eserini ekleyerek Organon'u dokuz kitap halinde toplamıştır.

Kategoriler, Önergeler ve I. Analitikler kıyasın formel kısmını; II. Analitikler, Topikler, Retorik, Poetika ve Sofistik Deliller kıyasın içerik kısmını oluşturur.

Mantıkçılar yaptıkları çalışmalarda kıyasın formel kısmına daha fazla ağırlık vermişlerdir. Beş sanat olarak da isimlendirilen kıyasın içerik kısmıyla ilgili çalışmalar yapılmış olmasına rağmen genele bakıldığında yeterli önemin gösterilmemiş olduğu görülmektedir.

Çalışmamızla kıyasın formel yönünün yanı sıra ilmî ve pratik hayatta önemli bir konuma sahip olan kıyasın içeriksel yönünün açıklanması ve beş sanatın uygulama alanları hakkında farkındalığı arttırarak yapılan çalışmalara katkı sağlamak amacındayız. Ayrıca bu çalışmamızda ele alınan kıyasın öncüllerinin nefsi etkilemesi yönüyle İbn Sina'nın ontolojisini, zihni etkilemesi yönüyle epistemolojisini anlamada bir aracı olacağı düşüncesindeyiz.

İbn Sina formel bakımdan kıyası iktiranî (kesin) ve istisnaî (seçmeli) olmak üzere iki bölümde ele alır ve kıyası yüklemli ve şartlı olma durumlarına göre inceler. Çalışmamızda kıyasın formel öncülleri hakkında kısaca bilgi verilmiş ve yüklemli kesin kıyasın mod ile şekilleri başlı başına bir konu olduğu için değinilmemiştir.

İbn Sina, içerik yönüyle kıyasın öncüllerini muhayyelât (hayale dayalı önermeler), müşahedât (duyulurlar), mücerrebât (deneye dayalı önermeler), mütevatirât (kesin rivayetler), evveliyât (ilkseller), fitriyât, vehmiyyât (vehimsel önermeler), mutlak meşhurat (genele yaygın olanlar), sınırlı meşhurat, müsellemat (doğru kabul edilenler), makbûlat (kabul görenler), müşebbehât (doğruya benzeyenler), ilk bakışta soruşturulmamış meşhurlar ve maznûnat olmak üzere on dörde ayırır.

Çalışmamızda İbn Sina'nın kıyasın öncülleriyle ilgili bu sınıflandırmasını beş sanat olan burhan, cedel, hitabet, mugalata ve şiirde kullanılan öncüller başlıkları altında inceledik.

Çalışmamızın konu başlığı “ İbn Sina Mantığında Kıyasın Öncülleri” olduğu için kıyas ve kıyasın öncülleri hakkındaki tanımlama ve sınıflandırmada İbn Sina'nın görüş ve eserleri merkeze alındı. Bununla birlikte Aristoteles başta olmak üzere Sokrates, Platon vb Yunan Filozofları ile Fârâbî ve Gazzali vb. bazı İslam Filozoflarının konuyla ilgili görüşlerine de kısaca yer verdik.

İbn Sina'nın Aristoteles'in eserlerini sadece yorumladığı düşünülmüştür; fakat İbn Sina, bu eserleri kendi üslubu ve felsefi sistemine göre tekrar ele almıştır. İbn Sina, Aristoteles'te kapalı gördüğü konuları verdiği örneklerle daha anlaşılır şekilde açıklamıştır. Ayrıca İbn Sina'nın Arapça'dan faydalanması bu yorumlamaya zenginlik katmıştır. Bununla birlikte İbn Sina, Aristoteles'in kıyas hakkındaki görüşlerinin yanlış anlaşılmasından dolayı ona yöneltilen eleştirilere cevap vermiştir. Buna rağmen İbn Sina, Aristoteles'te eksik gördüğü noktaları ifade etmekten de geri durmamıştır. Bu durumu açıklamak adına çalışmamızda Aristoteles ve İbn Sina'nın konuya bakış açısındaki benzerlik ve farklılıkları ele almaya çalıştık.

Çalışmamızda konunun daha iyi aktarılması amacıyla konular arasındaki bağlantının bütünlük oluşturmasına gayret gösterdik. Ayrıca İbn Sina, kıyas teorisini çok geniş planda ele aldığı için konuyu dağıtmamak adına bazı bölümlerde ayrıntıya girmedik.

Kıyas çeşitleriyle ilgili Doğu ve Batı mantıkçıları tarafından farklı sınıflandırma ve isimlendirme yapılmıştır. Çalışmamızda ise İslam mantıkçılarının tanım ve sınıflandırması dikkate alınarak konu incelenmiştir.

Kavramları daha dikkatli ve titiz bir yöntemle analiz ederek tanımlamalar yapan İbn Sina'nın kıyas teorisinde kullandığı kavramsal yapı, Aristoteles ve Fârâbî'ye dayanmaktadır. Çalışmamızda klasik mantıktaki kavramsal yapı da göz önünde bulundurularak İbn Sina'nın kullandığı kavramlar dikkate alındı ve farklılıklar dipnotlarda belirtildi. Ayrıca kapalı olan felsefi kavramlarla ilgili dipnotlarda açıklama da yapıldı.

I. BÖLÜM

KIYASIN TANIMI VE ÖNCÜLLERİN FORMEL YAPISI

Mantık ilminin temelini kıyas teorisi oluşturur. Kıyas teorisini incelemek için temel olarak kıyasın yapısı ve çeşitlerini bilmek önemlidir. Bu sebeple İbn Sina'nın kıyasın öncülleri hakkındaki görüşlerine geçmeden önce kıyasın tanımı ve mahiyetiyle ilgili bilgi vermek istiyoruz.

I. KIYASIN TANIMI VE ANALİZİ

İnsanın zihnî işleyiş formlarının temeli olan kıyas, bilinenden bilinmeyeni elde etme işinin formel bir şekilde belirtilmesi olarak Aristoteles tarafından sistemleştirilmiştir.¹ Aristoteles, I. Analitiklerde kıyası “kendisinde bazı verilerin belirlenmesiyle, bu verilerden başka bir şeyin sadece bu veriler vasıtasıyla zorunlu olarak çıktığı söz” şeklinde tanımlar.² Yaptığı bu tanımla Aristoteles, iki öncülden zorunlu olarak sonuç önermesinin elde edilebileceğini belirtir.

Aristoteles, kıyası tam (yetkin) ve eksik kıyas olmak üzere iki kısımda inceler. Aristoteles'e göre sonucun gerekliliğinin açık olması için öncüllerde gösterilenin yeterli olduğu kıyasa “tam (yetkin) kıyas”; belirtilen terimlerden gerekli olarak çıkan fakat öncüllerde açıkça ifade edilmemiş olmakla birlikte bir veya birçok şeye muhtaç olan kıyasa ise “eksik kıyas” denir.

Aristoteles, kıyasın unsurları hakkında bilgi vermeden önce “öncül” ve “terim” kavramlarını açıklar. Ona göre öncül “bir şey hakkında tasdik veya inkâr eden sözdür.”³ Tasdik ise, “bir şeyin başka bir şeyle bağlanmasının; inkâr ise bir şeyin başka bir şeyden ayrılışının, beyanıdır.” Bir şeye ait olan kendisine ait değil ve kendine ait olmayan kendine ait ve kendine ait olanı kendine ait ve kendine ait olmayanı kendine ait değilmiş gibi tasdik etmek mümkün olduğu için tasdik olunan her şeyi inkâr etmek, inkâr olunan her şeyi de tasdik etmek mümkündür.⁴ Filozofa göre terim ise “yüklemin kendisi hakkında tasdik edildiği konudur.”⁵

Öncül; bütüncül, bölümcül veya belirsiz olur ve öncüllerin durumu Aristoteles tarafından şu şekilde açıklanmıştır:

¹ Ali Durusoy, “Kıyas”, **TDV Ansiklopedisi**, C. 25, Ankara, 2002, s. 525.

² Aristoteles, **Organon III (I. Analitikler)**, çev. H. Ragıp Atademir, Meb Yayınları, İstanbul, 1989, s. 5.

³ Aristoteles, **I. Analitikler**, s. 5.

⁴ Aristoteles, **Organon II (Önerme)**, çev. H. Ragıp Atademir, Meb Yayınları, İstanbul, 1989, s. 11.

⁵ Aristoteles, **I. Analitikler**, s. 5.

“Bütün olarak alınan bir konuya yüklemeye veya yüklememeye bütüncül; bir bölüm olarak alınan bir konuya yüklemeye veya yüklememeye bölümcül; bütüncüllük veya bölümcülük gösterilmeden yapılan yüklemeye veya yüklememeye belirsiz denir.”⁶

Öncül ile önerme arasında sıkı bir ilişki vardır. Öncülün tanımını önermenin tanımıyla bağlantılı ele alarak bu ilişkiden bahsetmek istiyoruz.

Aristoteles önermenin⁷ tanımını vermeden önce “söz” kelimesini açıklar. Ona göre söz; her bir bölümünün tasdik veya inkâr belirtmemesine rağmen anlamı olan bir sadadır. Örneğin, “insan” kelimesinin tek tek hecelerinin bir anlamı yoktur. Hecelerin birleşimiyle oluşan “insan” kelimesinin anlamı vardır. Fakat sadece “insan” kelimesi onun varolduğunu veya varolmadığını anlatmaz. “İnsan” kelimesine bir şey eklenirse tasdik veya inkâr meydana gelir. Bu durumda her söz önerme değildir. Aristoteles’e göre doğruyu veya yanlış bulunduran söz, önermedir.⁸

Tanım bakımından birbirine çok yakın olan önerme ile öncül arasındaki fark ise şudur: Her öncülün mutlaka bir kıyasta yer alması gerekirken, her önermenin kıyasta yer alması şart değildir. Çünkü önerme bir hükümdür ve hüküm olması önerme için yeterli bir özelliktir. Öncül de bir hükümdür; ancak kıyasta yer aldığı anda öncül ismini alır ve kıyastaki konumuna göre değer kazanır. Öncül bir kıyasta yer almazsa öncül olarak değil, sadece önerme olarak isimlendirilir.⁹

Öncüllerle sonuca ulaşılan kıyasın temel ilkesi, Latince ifadesiyle “dictum de omni et nullo” şeklindedir. Anlamı ise şudur: “Bir cins hakkında tasdik veya inkâr olunan, bütün neveler ve fertler için de tasdik veya inkâr olunur.” Yani, dağıtılmış bir terime olumlu ya da olumsuz olarak yüklenen, bu terimin kapsadığı her şeye de yüklenebilir.¹⁰

Aristoteles, konuyla ilgili şunları belirtir:

“Konunun bütünü hakkında tasdik edilenden bu konunun ne herhangi başka bir haline yükletilip başka bir haline yükletilmemiş olanı, ne de herhangi bir anda yükletilip başka bir anda yükletilmemiş olanı kastediyorum. Sözelimi; canlı, her insan hakkında denilmişse ve

---

⁶ Aristoteles, **I. Analitikler**, s. 3.

⁷ Aristoteles, önermeyi “deklarativ söz” olarak isimlendirir. (Aristoteles, **Önerme**, s. 9)

⁸ Aristoteles, **Önerme**, s. 9.

⁹ İbrahim Çapak, “Gazzali’ye Göre Öncüllerin Yapısı”, **Felsefe Dünyası**, S. 38, 2003, s. 151.

¹⁰ Halil İmamoğlu, “İlk Dönem Mantıkçılarındaki Kıyas”, (Basılmamış Doktora Tezi), **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2006, s. 15.

bunun bir insan olduğunu söylemek doğru ise bir canlı olduğunu söylemek de doğrudur. Birinci önerme doğru ise öbürü de aynı zamanda doğrudur.”¹¹

Bir şeyin başka bir şeye yüklenmesi durumunda, yükleme yüklenebilen her şey konuya da yüklenebilecektir. Aristoteles’in örnekte belirttiği üzere, “insan” bir tek insana yüklenmiştir, “canlı” ise insana yüklenmiştir. Bu durumda “canlı” bir tek insana da yüklenebilecektir. Çünkü bir tek insan hem “insan” hem de “canlı”dır.

Bir terimin bütünüyle başka bir terimin kapsamına girmesi, bir terimin başka bir terime yüklenmesiyle aynı anlama gelir. Yükleme ifade edilen herhangi bir şeyin konuda bulunmaması durumunda bir terimin bütünüyle diğer bir terime yüklendiği belirtilir. Ayrıca “hiçbir şeye yüklenmemek” de aynı tarzdadır.¹²

Kıyasın daha iyi anlaşılması için kıyasın unsurları hakkında bilgi verelim.

Aristoteles kıyasın unsurlarını oluşturan önermeleri büyük, küçük ve netice olmak üzere, terim sayısını da; büyük, orta ve küçük olmak üzere üçe ayırır.¹³ Aristoteles, başka bir terim içinde bulunmakla birlikte bir başka terimi içeren ve orta durumda olan terimin “orta terim”; hem bir başka terim içinde bulunan hem de kendi içinde bir başka terimi bulunduran terimin “uçlar (büyük ve küçük terim)” olduğunu belirtir.

Aristoteles’e göre üç terim (büyük, orta, küçük) arasında, küçük terimin orta terimin bütünlüğü içinde bulunması, orta terimin de büyük terimin içinde bulunması veya bulunmaması durumunda uçlar (büyük ve küçük terim) arasında zorunlu olarak tam (yetkin) kıyas oluşur.¹⁴

Kıyas, Aristoteles’in ifadesiyle “...bir şeyin başka bir şeye ait olduğunu veya olmadığını (ortaya) koyarak”¹⁵ yapılır. Bu durumda orta terim, büyük terim ile küçük terimi karşılaştırarak iki terim arasında vasıta olur ve büyük terimdeki hükmün küçük terime de iletilmesini sağlar. Böylece orta terim, bilinmeyeni biliniyor kilmada aracılık ederek sonuç veren kıyası tasdik etmenin nedeni olur.¹⁶

Orta terimin elde edilmesiyle kıyas, yeni bilgi elde etmek için kullanılır. Elde edilen bilgilerle eski bilgiler arasındaki ortak noktalar vasıtasıyla bilgiler arasında bağlantı kurulur

¹¹ Aristoteles, **II. Analitikler**, s. 13.

¹² Nazım Hasırcı, “Kıyasta Ya Hep Ya Hiç Prensibi” **Felsefe Dünyası**, S. 43, 2006, s. 86.

¹³ Aristoteles, **I. Analitikler**, s. 10.

¹⁴ Aristoteles, **I. Analitikler**, s. 9.

¹⁵ Aristoteles, **I. Analitikler**, s. 4.

¹⁶ Nazım Hasırcı, “Kıyasta Orta Terim”, **Felsefe Dünyası**, sayı. 45, 2007, s. 140.

ve sonuca ulaşılır. Kıyasın kurallarını yerine getirmekle bilim Aristoteles'e göre, attığı her adımın geçerliliğinden emin olur.¹⁷

İbn Sina, Aristoteles'te olduğu üzere kıyası, “iki öncülden zorunlu olarak sonucun çıkması” olarak tanımlar. Diğer bir ifade ile kıyas, öncüller ve bir sonuçtan oluşan sistemdir. İbn Sina'nın kıyas tanımında da görüldüğü gibi İslam Mantıkçıları, Aristoteles'in kıyas anlayışında ifade edilen “sonucun zorunlu olarak çıkması gerektiği” prensibini benimsemişlerdir.

İbn Sina'ya göre öncül, kıyas veya iddianın parçası olan önermedir. Önerme işleminin yapıldığı parçalar terim olarak isimlendirilir. Örnek:

Her C, B' dir

Her B, A' dır

Her C, A' dır

Verilen örnekte “her C, B' dir” büyük önerme ve “her B, A' dır” küçük önermedir ve birer öncüdür. “Her C, A' dır” önermesi sonuçtur. C, B, A ise terimdir.¹⁸ Örnekte belirtilen A, sonucun yüklemi olan büyük terimdir. C, sonucun öznesi olan küçük terimdir. B ise, büyük terim ile küçük terim arasında bağ olan orta terimdir.¹⁹

İbn Sina'ya göre önermenin kıyas olabilmesi için öncüllerinin doğru olarak onaylanması şart değildir. Kıyasın şartı, öncüllerden sonucun zorunlu olarak çıkmasıdır.²⁰ Bu durumda kıyasta A, B, C'nin doğruluğu incelenmez. “Her C, B' dir” ve “her B, A' dır” öncülleri arasında bağlantı kurulmasıyla “her C, A' dır” sonucuna zorunlu olarak ulaşıldığı için kıyas geçerlidir.

İbn Sina, Aristoteles'in yapmış olduğu tam ve eksik kıyası şöyle açıklar: Tam kıyas, iddia edilenin zorunlu olduğunun açıklanmasına ihtiyaç duyulmayan kıyas; eksik kıyas iddia edilenin açıklanmasında diğer zorunluların kullanıldığı kıyastır.²¹

İbn Sina'ya göre kıyas, iktirânî ve istisnâî olmak üzere iki kısımda inceler. İktirânî ve istisnâî kıyas hakkında bilgi verelim.

¹⁷ David Ross, **Aristoteles**, çev. Ahmet Arslan, Oktay Anar, Özcan Kavasoglu, Zerrin Kurtoğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 50; Ayrıca bkz İbrahim Çapak, “Aristoteles, Stoacılar ve İbn Rüşd'ün Kıyasa Bakışı”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2009, s. 48.

¹⁸ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, çev. Muhittin Macit- Ali Durusoy- Ekrem Demirli, 2.b., Litera Yayıncılık, İstanbul, 2013 s. 58.

¹⁹ İbn Sina, **en-Necat**, çev. Kübra Şenel, 1.b., Kabalcı Yayınevi, İstanbul, İstanbul, 2012, s. 36.

²⁰ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 58.

²¹ İbn Sina, **en-Necat**, s. 35.

A. İktirânî (Kesin) Kıyas

Kıyasın sonucunun öncüllerde anlamca bulunup şeklen bulunmamasına iktirânî kıyas denir.²² Örnek:

Bütün insanlar ölümlüdür

Aristoteles insandır

O halde Aristoteles ölümlüdür²³

Kıyasta belirtilen “Aristoteles ölümlüdür” sonuç önermesi şekil bakımından öncüllerde bulunmamaktadır. Buna rağmen “Aristoteles ölümlüdür” sonuç önermesi, anlam yönüyle “bütün insanlar ölümlüdür” büyük önermesinde bulunduğu için iktirânî kıyas olarak değerlendirilir.

Ayrıca belirtilen kıyasta sonuç önermesi doğrudur. Bu doğruluk şekil bakımındandır, önermelerin içerikleri ile ilgili değildir. İçerikleri yanlış olan önermelerden de doğru kıyas yapılabilir. Örnek:

Bütün atlar insandır

Bütün sürüngenler attır

O halde bütün sürüngenler insandır

Belirtilen kıyasta öncüller ve sonuç içerik bakımından yanlıştır; fakat kıyas formel olarak doğrudur. Bununla birlikte kıyasta öncüllerin yanlış, sonucun doğru olması da mümkündür. Örnek:

Ay cebimdedir.

Çakı Aydadır

O halde çakı cebimdedir

Belirtilen kıyasta öncüller yanlış ve sonuç doğrudur. Kıyas da biçimsel olarak doğrudur.

Ayrıca kıyasta öncüllerin içeriği yanlış, sonucun içeriği doğru ve yanlış bir kıyas olması da mümkündür. Örnek:

---

²² Ahmet Cevdet Paşa, **Miyar-ı Sedad**, çev. Hasan Tahsin Feyizli, Fecr Yayınları, Ankara, 1998, s. 98.

²³ Doğan Özlem, **Mantık**, 12. b., Notas Kitap, İstanbul, 2011, s. 191.

Bütün atlar mermerdir

Bütün atlar taştır

O halde hiçbir at taş değildir

Belirtilen kıyasta öncüllerin içeriği yanlış, sonucunun içeriği doğru olmasına rağmen kıyas yanlıştır.²⁴

İbn Sina, iktirânî kıyası “öncüllerde sonucun kendisinin veya zıddının açıkça görülmediği kıyas” olarak tanımlar ve şu örneği verir:

Her cisim bileşiktir

Her bileşik olan sonradan olmuştur

O halde her cisim sonradan olmuştur

Kıyasta ifade edildiği üzere “her cisim sonradan olmuştur” sonucu öncüllerde birebir belirtilmemiş ve bu sonuca akıl yürütmeye ulaşılmıştır. Her iktirânî kıyas; bir terimde ortak, iki terimde farklı olan iki öncülden oluşur. Örnekteki üç terim; “cisim”, “bileşik olan” ve “sonradan olma”dır. “Bileşik olan” tekrarlanması nedeniyle ortaktır. Cisim ve sonradan olma öncülleri ise tekrar edilmemiştir.²⁵

B. İstisnâî (Seçmeli) Kıyas

Sonucun aynı veya karşıtı olarak öncüllerde anlam ve şekil bakımından bulunmasına istisnâî kıyas denir. Örnek:

Isı şu cismi genişletiyorsa, o cisim bakırdır

Isı bu cismi genişletiyor

O halde bu cisim bakırdır

Belirtilen kıyasta “bu cisim bakırdır” sonuç önermesi hem anlam hem de biçim bakımından “ısı şu cismi genişletiyorsa, o cisim bakırdır” birinci öncülünde bulunmaktadır.²⁶

İbn Sina’ya göre istisnâî kıyas, istisnâî müstakim ve istisnâî gayri müstakim olmak üzere iki kısma ayrılır. İstisnâî müstakim ve istisnâî gayri müstakim hakkında bilgi verelim.

²⁴ Necati Öner, “Biçimsel Doğruluk”, **Felsefe Dünyası**, S. 9, 1993, s. 4.

²⁵ İbn Sina, **en-Necat**, s. 35.

²⁶ Necip Taylan, **Anahatlarıyla Mantık**, 4.b., Ensar Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 198.

1) İstisnâî Müstakim (Doğru Seçmeli)

Sonucun aynısının öncüllerde bulunduğu kıyas çeşididir. Örnek:

Eğer Güneş doğmuşsa gündüz olmuştur

Güneş doğmuştur

O halde gündüz olmuştur

Belirtilen kıyasta “Güneş doğmuştur” öncülü şartlı öncül olan “eğer Güneş doğmuşsa gündüz olmuştur” önermesini onaylayarak “gündüz olmuştur” sonuç önermesini vermiştir. “Gündüz olmuştur” sonuç önermesinin aynısı öncüllerde bulunmaktadır.²⁷

İbn Sina istisnâî müstakim konusuyla ilgili şu örneği verir:

Abdullah zengin ise haksızlık yapmaz

Abdullah zengindir

Öyle ise Abdullah haksızlık yapmaz

Belirtilen kıyasta “Abdullah haksızlık yapmaz” sonucu “Abdullah zengin ise haksızlık yapmaz” büyük önermesinde açık bir şekilde geçmektedir. İfade edilen öncül; sonucun zıddı değil, kendisidir.²⁸

2) İstisnâî Gayr-i Müstakim (Dolaşık Seçmeli)

Sonucun zıddının öncüllerde bulunduğu kıyas çeşididir. Örnek:

Eğer Güneş doğmuşsa gündüz olmuştur

Fakat gündüz olmamıştır

O halde Güneş doğmamıştır

Belirtilen kıyasta “gündüz olmamıştır” öncülü şartlı öncül olan “eğer Güneş doğmuşsa gündüz olmuştur” öncülünü onaylamayarak “Güneş doğmamıştır” sonuç önermesini vermiştir. “Gündüz olmuştur” sonuç önermesinin zıddı öncüllerde bulunmaktadır.²⁹

²⁷ Ebheri, **Mantık**, çev. Talha Alp, 1.b., Yasin Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 52.

²⁸ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 58.

²⁹ Ebheri, a.g.e, s. 53.

İbn Sina istisnâi gayri müstakim konusuyla ilgili şu örneği verir:

Bu sıtma bir günlük sıtma ise kalp atışını çok fazla değiştirmemiştir

Kalp atışını çok değiştirmiştir

Öyle ise bu sıtma bir günlük sıtma değildir

Bu kıyasta ise “bu sıtma bir günlük sıtma değildir” sonucu “bu sıtma bir günlük sıtma ise kalp atışını çok fazla değiştirmemiştir” büyük önermesinde belirtilmiştir. İfade edilen öncül; sonucun kendisi değil, zıddıdır.³⁰

İktirânî (kesin) kıyas ve istisnâî (seçmeli) kıyasları tanımlayarak örnekler verdikten sonra bu kıyas çeşitleriyle ilgili ayrıntılı bilgi vermeye geçebiliriz.

II. KİYASLARDAKİ YÜKLEMLİ ÖNCÜLLER

A. Yüklemlili Kesin Kıyas

Bir anlamın bir anlama yüklenip yüklenmediği yargısını içeren³¹, iki öncül ve bir sonuçtan oluşan kıyaslardır. Örnek:

Bütün çiçekler sevimlidir

Bütün papatyalar çiçektir

Bütün papatyalar sevimlidir

Belirtilen kıyasta “çiçek” öncüllerde bulunup sonuçta yer almayan orta terim, “sevimli” yüklem konumundaki büyük terim, “papatya” özne konumundaki küçük terimdir. “Bütün çiçekler sevimlidir” büyük öncül, “bütün papatyalar çiçektir” küçük öncül, “bütün papatyalar sevimlidir” ise sonuçtur.³²

Yüklemlili önermede belirtilen hükmün geneli kapsamasına tümel; hükmün konunun bir kısmını kapsamasına ise tikel denir.³³ Tümel ve tikel önermelerin olumlu ve olumsuz olma durumlarını açıklamadan önce olumlu ve olumsuz önermeler hakkında bilgi verelim.

³⁰ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 59.

³¹ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 21.

³² Şafak Ural, **Temel Mantık**, Çantay Kitapevi, İstanbul, 1995, s. 82.

³³ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 23.

Olumlu yüklemlı önerme, yüklemın konu için varlığının bulunduğuna hükmetmektir.³⁴ “İnsan canlıdır”³⁵ olumlu önermesinde zihin konu olan “insan” ve yüklem olan “canlıyı” düşünerek canlılığın insanda bulunduğu hükmünü onaylar.

Olumsuz yüklemlı önerme, yüklemın konu için varlığının bulunmadığına hükmetmektir.³⁶ “İnsan taş değildir”³⁷ olumsuz önermesinde zihin konu olan “insan” ve “taş değildir” yüklemını düşünür ve insanın taş olmadığına hükmeder.

Tümel ve tikelin olumlu ve olumsuz olma durumları ise şu şekildedir:

a) Tümel Olumlu: Konuda bulunan özelliğin yüklemın bütünü hakkında onaylanmasıdır. Örnek: “Her insan canlıdır”

b) Tikel Olumlu: Konuda bulunan özelliğin yüklemın bazısı hakkında onaylanmasıdır. Örnek: “Herhangi bir insan beyazdır”

c) Tümel Olumsuz: Konuda bulunan özelliğin yüklemın bütünü hakkında onaylanmamasıdır. Örnek: “Hiçbir insan uçucu değildir”

d) Tikel Olumsuz: Öznede bulunan özelliğin yüklemın bazısı hakkında onaylanmamasıdır. Örnek: “Bazı insanlar beyaz değildir”³⁸

Tümel olumlu ile tümel olumsuz ve tikel olumsuz arasında zıtlık vardır. Tümel olumlunun doğru olduğu önermede olumsuzlar ve olumsuzların doğru olduğu önermede tümel olumlular doğru olmaz. Ayrıca tikel olumlu ile tümel olumsuz arasında da zıtlık vardır ve birinin doğru olduğu önermede diğeri doğru olmaz.

Tümel olumlu, tikel olumludan daha özeldir. Tümelin doğru olduğu önermede tikel de doğrudur. Fakat tikelin doğru olduğu önermelerde tümelin doğru olması şart değildir. Örneğin, “her insan canlıdır” önermesi doğru olduğunda “bazı insanlar canlıdır” önermesi de doğrudur. Fakat “bazı insanlar canlıdır” önermesi doğru olduğu halde “her canlı insandır” önermesi doğru olmaz.³⁹

Tümel olumsuz, tikel olumsuzdan daha özeldir. Örneğin “hiçbir insan at değildir” önermesi doğru olduğu gibi “bazı canlılar insan değildir” önermesi de doğru olur. Fakat “bazı

---

³⁴ İbn Sina, **en-Necat**, s. 19.

³⁵ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 22.

³⁶ İbn Sina, **en-Necat**, s. 19.

³⁷ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 22.

³⁸ Mübahat Türker-Küyel, **Fârâbî'nin Bazı Mantık Eserleri**, S. 1, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1990, s. 99.

³⁹ Ahmet Cevdet , a.g.e, s. 73.

canlılar insan değildir” doğru olduğu halde “hiçbir canlı insan değildir” önermesi doğru değildir.

Tikel olumlu ile tikel olumsuz arasındaki ilişki ise şu şekildedir: “Bazı canlılar insandır” önermesi doğru olduğu gibi “bazı canlılar insan değildir” önermesi de doğrudur. Fakat “bazı insanlar canlıdır” önermesi doğru olduğu halde “bazı insanlar canlı değildir” önermesi doğru olmaz.⁴⁰

Tümel olumlu önermede terimlerden biri diğerini kapsamına⁴¹ alıyorsa, kapsamına giren terim diğerine göre dağıtılmıştır. Örneğin “bütün insanlar ölümlüdür” önermesinde “ölümlü” terimi “insan” terimine göre daha geniş bir kapsama sahip olduğu için “insan” terimi, “ölümlü” terimi tarafından kapsamaktadır. Çünkü insanların hepsi ölümlü iken, ölümlülerin hepsi insan değildir.

Tümel olumsuz önermede özne yüklem tarafından ve yüklem özne tarafından kapsamaktadır. Bu da yüklem ile öznenin kapsam bakımından bir ilişki içinde olmadıklarını gösterir. Bu sebeple iki terim de birbirine göre dağıtılmıştır. Örneğin, “hiçbir usçu, deneyci değildir” önermesiyle “hiçbir deneyci, usçu değildir” önermesi anlam ve kapsam açısından aynıdır.⁴²

Tikel olumlu önermede özne ile yüklem birbirine göre tam olarak dağıtılmamıştır. Örneğin “Bazı insanlar gözlüklüdür” önermesinde “insan” teriminin kapsamı “gözlüklü” teriminin kapsamından geniş olduğu için özne yükleme göre tam dağıtılmamıştır.

Tikel olumsuz önermede özne yükleme göre dağıtılmamasına rağmen, yüklem özneye göre dağıtılmıştır. Örneğin “bazı kitaplar ciltli değildir” önermesinde, ciltli olmama özelliği “bazı kitaplara” ait olması nedeniyle özne dağıtılmamıştır. Yüklem ise öznenin tamamı için bir özelliği belirtmesinden dolayı özneye dağıtılmış durumdadır.⁴³

Yüklemlili kesin kıyasın bazı kuralları vardır. Bu kurallar hakkında bilgi verelim.

1) Her kıyasta büyük terim, orta terim ve küçük terim olmak üzere üç terim bulunmalıdır. Terimlerin üçten az ya da üçten fazla olmasıyla kıyas geçersiz olur. Örnek:

---

⁴⁰ Ahmet Cevdet, a.g.e, s. 74.

⁴¹ Kapsam: Bir kavramın içine aldığı tüm bireyleri ifade ederse, bu bireyler kavramın kapsamıdır. Örneğin Türk, Asyalı, Egeli vb kavramlar “insan” kavramının kapsamında bulunan bireyleri yani kapsamı gösterir.

İçlem: Bir kavram içine aldığı bireylerin ortak niteliklerini ifade ederse, bu nitelikler kavramın içlemidir. Örneğin “insan” kavramının akıllılık, canlılık, duyarlılık vb ortak nitelikleri onun içlemine oluşturur. (İbrahim Emiroğlu, a.g.e, s. 67)

⁴² A. Kadir Çüçen, **Mantık**, 8. b., Sentez Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 77 .

⁴³ Doğan Özlem, a.g.e, s. 165.

Bütün insanlar ölümlüdür

İnsandır!

Belirtilen kıyasta “insanlar” ve “ölümlü olmak üzere iki terim bulunmaktadır ve kıyas geçersizdir.

Ekrem, Niyazi’yi sever

Niyazi, bezelyeyi sever

Ekrem, bezelyeyi sever

Kıyasında ise “Ekrem”, “Niyazi’yi sevme”, “Niyazi” ve “bezelyeyi sevme” olmak üzere dört terim bulunmaktadır ve kıyas geçersizdir.

2) Orta terim, sonuç önermesinde bulunmamalıdır. Orta terimin sonuçta tekrarı öncüllerin tekrarlanması olacağı için kıyas geçersiz olur. Örnek:

Tüm filozoflar düşünürdür

Hiçbir düşünür cahil değildir

Hiçbir cahil düşünür değildir

3) Orta terim, iki öncülde tikel olarak bulunmaz. Örnek:

Bazı bayanlar kaprislidir

Nilgün de bayandır

O halde Nilgün de kaprislidir

Belirtilen kıyasta orta terim olan “bayan” büyük önermede konu olarak tikel, küçük önermede yüklem tikel olarak dağıtılmamıştır ve kıyas geçersizdir.⁴⁴

4) Sonuçta bulunan terimlerin kapsamı, öncüllerde bulunan terimlerin kapsamını aşmamalıdır. Örnek:

Bütün insanlar akıllıdır

Bütün insanlar iki ayaklıdır

O halde bütün iki ayaklılar akıllıdır

Kıyasındaki “iki ayaklılar” terimi küçük öncülde tikel iken, sonuçta temeldir ve kıyas geçersizdir.

---

⁴⁴ İbrahim Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**, 8. b., Elis Yayınları, Ankara, 2011, s. 142-145.

5) Sonuç daima öncüllerin zayıf olanına tabidir. Örnek:

Bazı canlılar akıllıdır

Hiçbir kuş akıllı değildir

O halde bazı kuşlar akıllıdır

Kıyasında sonuç zayıf öncüle tabi olmadığından olumludur. Olumsuzluk bakımından zayıf olan küçük öncülde orta terim küçük terimden ayrılmıştır. Sonuçta büyük terimle küçük terimin birbirinden ayrılması gerekir.

6) İki olumsuz öncülden sonuç çıkmaz. Örnek:

Hiçbir daktilo bilgisayar değildir

Hiçbir hesap makinesi daktilo değildir

?

Kıyasında büyük ve küçük terimin birbiriyle uyumu belli değildir. Böyle bir durumda sonuç önermesine ulaşılamaz ve kıyas geçersizdir.⁴⁵

7) İki tikel önermeden bir sonuç çıkmaz. Örnek:

Bazı insanlar âlimdir

Bazı müzisyenler âlim değildir

Bazı müzisyenler insan değildir

Belirtilen kıyasta “Bazı insanlar âlimdir” ve “bazı müzisyenler âlim değildir” önermeleri tikel olarak belirtildiği için kıyas geçersizdir.

8) Olumlu öncülden olumsuz sonuç çıkmaz. Örnek:

Rüşvet vermek ahlak dışı bir davranıştır

Ahlak dışı bir davranış kötülenmiştir

Rüşvet vermek kötülenmiş değildir

Belirtilen kıyasta büyük ve küçük önerme olumlu olarak sonuç önermesi ise olumsuz olarak belirtildiği için kıyas geçersizdir. Kıyasın geçerli olabilmesi için sonucun tümel olumsuz değil, tümel olumlu olması gerekirdi.⁴⁶

⁴⁵ Nazım Hasırcı, “Kıyasta Orta Terim”, s. 147.

⁴⁶ İbrahim Emiroğlu, **Mantık Yanlışları**, Elis Yayınları, Ankara, 2004, s. 67-68.

III. KIYASLARDAKİ ŞARTLI ÖNCÜLLER

İbn Sina'ya göre şartlı önermeler iki bölümden oluşur. Bunlardan birincisi, şart edatının bitişik olduğu iki şartın ilk kısmı ve cevabı olan önbitişen (mukaddem), ikincisi ise ardbitişen (tâli)'dir. Filozofa göre önbitişen ile ardbitişenden her biri önermedir. Bununla birlikte önbitişen ile ardbitişen yüklemli şartlı bitişik, şartlı ayrışık, niceliği belirli veya belirsiz, olumlu veya olumsuz olabilir. Ayrıca bitişik şartlının önbitişeni birden çok önermede olabilir. Örneğin “Zeyd canlıdır, beyazdır ve şakacıdır.” önermesinde üç önbitişen veya üç yüklemli önerme vardır.⁴⁷

Şartlı önermeler, bitişik şartlı ve ayrışık şartlı olmak üzere iki kısma ayrılır. Bitişik şartlı ve ayrışık şartlı hakkında bilgi verelim.

A. Bitişik Şartlı Önermeler

Şartlı önermede önbitişen ve ardbitişenin olumlanması ve olumsuzlanmasıyla elde edilen önermelerdir.⁴⁸ Örnek:

Paralel iki çizgiyi kesen bir çizgi çizilir ise, meydana gelen iç ve dış ters açılar birbirine eşit olur.⁴⁹

İbn Sina bitişik şartlı önermeyle ilgili, “Eğer A ise o halde C’dir” şeklindeki önermeyi tümel ve tikel olarak şu şekilde belirtir:

a) Tümel Olumlu Bitişik Şartlı Önerme:

Her ne zaman A ise C’dir.

Her ne zaman Güneş doğmuşsa gündüzdür.

b) Tikel Olumlu Bitişik Şartlı Önerme:

Bazen A ise C’dir.

Bazen Güneş doğmuşsa gökyüzü bulutludur.

c) Tümel Olumsuz Bitişik Şartlı Önerme:

Hiçbir zaman A ise C değildir.

Hiçbir zaman Güneş doğmuşsa gece değildir

d) Tikel Olumsuz Bitişik Şartlı Önerme:

Bazen A ise C değildir

⁴⁷ İbn Sina, **en-Necat**, s. 47; İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 22.

⁴⁸ M. Zahit Tiryaki, “Sa’deddin Taftazânî’nin Tehzîb’ül- Mantık İsimli Eseri; Sunuş, Tahkik, Tercüme”, **Divan Dergisi**, C. 17, S. 32, 2012, s. 144; İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 21.

⁴⁹ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 22.

Bazen Güneş doğmuşsa gökyüzü bulutlu değildir.⁵⁰

B. Ayrışık Şartlı Önermeler

Şartlı önermelerde önbitişen ile ardbitişenin birbirinden uzaklaşması ve birbirine aykırı olmasıyla elde edilen önermelerdir.⁵¹ Örnek:

Bu açı ya dar ya geniş ya da dik açıdır.⁵²

İbn Sina ayrışık şartlı önermeyle ilgili, “ya A ya C’dir” şeklindeki önermeyi tümel ve tikel olarak şu şekilde belirtir:

a) Tümel Olumlu Ayrışık Şartlı Önerme:

Her ne zaman ya A ya C’dir

Her ne zaman sayı ya çift ya tektir.

b) Tikel Olumlu Ayrışık Şartlı Önerme:

Bazen ya A ya C’dir

Bazen ya Zeyd evdedir ya da Amr evdedir

c) Tümel Olumsuz Ayrışık Şartlı Önerme:

Hiçbir zaman ya A ya C değildir

Hiçbir zaman ya Güneş doğmuş ya da Gündüz mevcut değildir

d) Tikel Olumsuz Ayrışık Şartlı Önerme:

Bazen ya A ya C değildir

Bazen humma ya safradan ya kandan değildir.⁵³

İbn Sina’ya göre önbitişen ve ardbitişenin doğru veya yanlış olmasına göre ayrışık şartlı önermelerin birkaç çeşidi vardır:

1) Hakiki Ayrışık Şartlı Öncül: Ya/ ya da ile durumun yalnızca bir kısmında bulunacağının kastedildiği önermelerdir.⁵⁴ İbn Sina’ya göre hakiki şartlı öncül iki şekilde meydana gelir:

⁵⁰ Nicholas Nescher, İbn Sina Mantığında “Şartlı” Önermeler”, çev. Harun Kuşlu, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XIV, S. 25, s. 242.

⁵¹ M. Naci Bolay, **İbn Sina Mantığında Önermeler**, Meb Yayınları, İstanbul, 1994, s. 30.

⁵² İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 22.

⁵³ Nicholas Nescher, a.g.m, s. 243; Ayrıca bkz Aytekin Özel, İbn Sina’nın Birleşmeli Kıyas Teorisi ve Sembolik Yorumu, (Basılmamış Doktora Tezi), **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2009, s. 166-169.

a) Ayrışanlardan⁵⁵ birinin istisna edilerek diğer öncüllerin zıddının sonuç olarak belirtilmesidir. Örnek:

Bu sayı ya tam, ya fazla ya da eksiktir

Fakat bu sayı tamdır

Öyleyse bu sayı, fazla ve eksik değildir⁵⁶

Şeklindeki kıyasta öncüllerin zıddı yani bu sayının, fazla ve eksik olmadığı “Bu sayı ya tam, ya fazla ya da eksiktir” büyük önermesinin “bu sayının tam olduğu” yönünde doğrulanmasıyla elde edilmiştir.

b) Ayrışanlardan birinin zıddının istisna edilip diğer öncüllerin bir veya daha fazla ayrışanın aynısıyla belirtilmesidir. Örnek:

Bu sayı ya tam, ya fazla ya da eksiktir

Bu sayı tam değildir

Öyleyse bu sayı ya fazla ya eksiktir⁵⁷

şeklindeki kıyasta istisna edilenin dışındaki öncüllerin belirtilmesi yani bu sayının ya fazla ya eksik olduğu “Bu sayı ya tam, ya fazla ya da eksiktir” büyük önermesinin “bu sayının tam olmadığı” yönünde doğrulanmasıyla elde edilmiştir.

2) Maniat’ül Cemi: Ayrık şartlı önermelerde doğruluk bakımından önbitişen ve ardbitişen arasında aykırılık bulunan ve aykırılığın zıddının alınmasıyla elde edilen önermelerdir.

İbn Sina “bu, ağaç hayvanıdır” diyen kişiye “bu ya hayvandır ya da ağaçtır” şeklinde verilecek cevabın maniat’ül cemi olduğunu belirtir.⁵⁸ “Bu hayvandır veya ağaçtır” önermesinden “bu hayvandır” ve “bu ağaçtır” şeklinde elde edilen iki önermenin at, ceviz ve taşa uygulanması ise şu şekildedir:

a) At için:

Bu hayvandır

Bu ağaçtır

---

⁵⁴ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 27.

⁵⁵ Ayrışan: İki önermeden biri doğru ise diğerinin yanlış olmasıdır. (Necati Öner, **Klasik Mantık**, 9. b., Vadi Yayınları, Ankara, 2009, s. 72)

⁵⁶ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 67.

⁵⁷ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 68.

⁵⁸ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 69.

Birinci önerme doğru ikinci önerme yanlıştır.

b) Ceviz için:

Bu hayvandır

Bu ağaçtır

Birinci önerme yanlış, ikincisi doğrudur.

c) Taş için:

Bu hayvandır

Bu ağaçtır

İki önerme de yanlıştır.

Örneklerde belirtildiği gibi maniat'ül ceminin kısımlarının aynı anda doğru olması mümkün değildir. Ayrıca maniat'ül ceminin önbitişen ve ardbitişeni aynı anda yanlış olabilir.⁵⁹

3) Maniat'ül Hulû: Ayrık şartlı önermelerde yanlışlık bakımından aykırılık bulunan ve bu aykırılığın olumsuz kılınması ile elde edilen önermelerdir.⁶⁰ Örnek:

Bu ya sudadır ya da boğulmamıştır

Fakat bu boğulmuştur

Öyleyse bu sudadır

Fakat bu suda değildir

Öyleyse boğulmuş değildir⁶¹

Kıyasta belirtildiği gibi olumlu kıyaslarda suda ve boğulmamış olma durumu aynı nesneye uygulandıklarında önbitişen ve ardbitişen aynı anda yanlış olamaz. Ya suda olması veya boğulmamış olması ya da ikisi birden doğru olabilir.

İbn Sina'nın maniat'ül hulû ile ilgili belirttiği diğer örnek ise şudur:

Bu ne canlıdır ne bitkidir

Fakat bu canlıdır

Öyleyse bu bitki değildir

Fakat bu bitkidir

Öyleyse bu canlı değildir⁶²

Kıyasta belirtildiği gibi olumsuz kıyaslarda olumlu kıyaslarda ifade edilenin aksine önbitişen ve ardbitişenin ikisi de yanlış olabilir.

---

⁵⁹ M. Naci Bolay, a.g.e, s. 35.

⁶⁰ Necati Öner, **Klasik Mantık**, 9. b., Vadi Yayınları, Ankara, 2009, s. 75.

⁶¹ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 69; İbn Sina, **en-Necat**, s. 50.

⁶² İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 69; İbn Sina, **en-Necat**, s. 50.

İbn Sina; yüklemlî, bitişik ve ayrışık şartlı önermelerde dikkat edilmesi gereken noktaları şu şekilde belirtir:

1) Bu önermelerde görelilik durumuna dikkat edilmelidir. Örneğin, “C, babadır” önermesinde kimin babası olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

2) Bu önermelerde zaman, mekân ve şart önemlidir. Örneğin, “her hareket eden değişendir” önermesinde her hareket edenin hareket ettiği sürece, değişmenin meydana geldiği unutulmamalıdır.

3) Bu önermelerde parça ve bütünü, kuvve ve fiilin durumları göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, “içki sarhoş edicidir” önermesinde bilkuvve veya bilfiil mi olduğu ya da sarhoş edicinin miktarı gözetilmelidir.

Yüklemlî, bitişik ve ayrışık şartlı önermelerde belirtilen bu noktaların ihmali hataya neden olabilir.⁶³

Çalışmamızın bu kısmında genel anlamda mantık ilminin özel anlamda kıyas teorisinin kurucusu olan Aristoteles’in görüşlerini dikkate almakla birlikte, bu konu kıyas teorisini kendi ilmi bakış açısıyla ele alan İbn Sina’ya göre değerlendirildi. Özellikle İbn Sina’nın kıyasla ilgili tanımı, konuyla ilgili verdiği örnekler, iktirânî ile istisnâî ve yüklemlî ile şartlı olarak sınıflandırması açıklandı. Çalışmamız için yapılan sınırlandırma hesaba katılarak, kıyas teorisinin formel kısmında kullanılan öncüller ifade edildi. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında ise tasdik türleri ile beş sanat olarak da isimlendirilen burhan, cedel, hitabet, mugalata ve şiirde kullanılan öncüller hakkında bilgi verilecektir.

---

⁶³ İbn Sina, **İşaretler ve tembihler**, s. 29.

II. BÖLÜM

BEŞ SANATTAKİ KIYASLARIN ÖNCÜLLERİ

İbn Sina için doğru bilgiyi elde etmede şüphenin ortadan kaldırılarak kesin bilgiye ulaşılması önemlidir. Bilginin kesinlik derecesini ise kıyasta kullanılan öncüller belirler. Buna göre kıyasta kullanılan öncüllerin doğru olmasıyla elde edilen sonuç doğru; yanlış olmasıyla elde edilen sonuç yanlış; zannî olmasıyla elde edilen sonuç doğru veya yanlış olabilir. Kesinlik dereceleri farklı olan öncüllerle beş sanat olarak da isimlendirilen burhan, cedel, hitabet, mugalata ve şiiir oluşturulur. Belirtilen kıyas türleri kıyasın uygulama alanı olmakla birlikte kıyasın içerik kısmını meydana getirir.

İbn Sina'nın burhanî, cedelî, hatabî, sofistîk, şiiirsel kıyaslarda kullanılan öncüller hakkındaki görüşlerine geçmeden önce tasdik ve şüphenin tanımı, tasdik türleri, beş sanatın tanımı ve değeriyle ilgili bilgi vermek istiyoruz.

I. TADİK TÜRLERİ

Zihnin iki kavram arasında bir bağ kurarak iki kavramı yaklaştırma veya uzaklaştırmada eşit seviyede kalıp bir karara varmamasına şüphe; iki kavramı birbirine yaklaştırma ve uzaklaştırmada bir yönü seçmesine ise tasdik denir. Örneğin “İzmir güzeldir” önermesinde İzmir ve güzel kavramları yaklaştırılırken “insan taş değildir” önermesinde insan ile taş kavramları uzaklaştırılmıştır.⁶⁴ Tasdikte iki kavram arasındaki uzaklaştırma veya yakınlaştırma ya gerçekleşir veya gerçekleşmez. Örnekte belirtildiği gibi İzmir ya güzeldir veya güzel değildir. İnsan ya taşır veya taş değildir.⁶⁵

Bilginin meydana gelmesi için yargıların elde edilmesi gerekir. Yargı varolanın var olduğunu, varolmayanın var olmadığını gösterir. Kapı ya açıktır ya kapalıdır; üçüncü bir olasılık mevcut değildir.

Aristoteles'e göre aynı şeyin aynı anda hem insan olduğunu hem de insan olmadığını tasdik etmek mümkün değildir. Bir şeyin var olduğunu tasdik etmek doğruysa yok olduğunu tasdik etmek yanlıştır veya bir şeyin yok olduğunu tasdik etmek doğruysa var olduğunu tasdik etmek yanlıştır.⁶⁶

---

⁶⁴ İbrahim Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**, Elis Yayınları, Ankara, 2011, s. 204.

⁶⁵ Necati Öner, a.g.e, s. 183.

⁶⁶ Afşar Timuçin, **Aristoteles Felsefesi**, Kavram Yayınları, İstanbul, 1976, s. 73.

Zihin tasdik bakımından yakîn (kesin bilgi), taklit, cehl-i mürekkeb ve zan olmak üzere dört durumda olabilir:

1) Yakîn: Zihnin bir delil vasıtasıyla hüküm verdiği ve onayladığı önermelerdir.

Örnek:

Âlem değişkendir

Her değişken sonradan değildir

Âlem sonradan değildir⁶⁷

Belirtilen kıyasta “âlem sonradan değildir” hükmü, “âlem değişkendir” ve “her değişken sonradan değildir” şeklindeki gerçek bir delile dayandığı için yakîndir.

Gazzali’ye göre yakîn bilginin belirmesiyle yanılma ve vehim ortadan kalkar. Kalpte yakînî bilgi hakkında herhangi bir şüphe oluşmaz. Tam tersine yanılığdan uzak olmak kesin bilginin ayrılmaz bir parçası olmalıdır.⁶⁸

Gazzali konuyu aydınlatmak için şu örneği verir: Eğer kişi şüphe olmaksızın on sayısının üç sayısından daha büyük olduğunu bilse, başka biri de üç ondan büyüktür diyerek ispat için bastonu yılanı çevirebilirim delilini getirirse ve bastonu yılanı çevirse bile onun bu yaptıkları kişinin sayılar hakkında sahip olduğu bilgi üzerinde kuşku oluşmasına neden olmaz. Bu durumda doğruluğundan kesin olarak emin olunan bilgi yakîn (kesin bilgi) dir.⁶⁹

2) Taklit: Zıddı mümkün olmayıp da şüpheye imkân veren bilgiye taklit denir. Araştırma ve kanıt olmaksızın başkasından alınarak doğruluğunun onaylanmasıyla oluşan bilgi, taklit sınıfına girer. Sadece bilginlerden işiterek âlemin sonradan var edildiğini tasdik eden bir cahilin bilgisi taklittir.⁷⁰ Örnekte belirtildiği gibi âlemin sonradan var edildiği bilgisi araştırma yapılmaksızın onaylanmıştır. Taklitte, ulaşılmış bilgi doğru olsa da bilginin elde edilmesinde delile başvurulmadığı için kuşku meydana gelir.

3) Cehl-i Mürekkeb: Aklın seçmesinde kararlı olmasına rağmen seçilenin gerçeğe uymamasına cehl-i mürekkep denir. Filozofların yanlış delillerle âlemin başlangıcı olmadığına inanmaları gerçeğe uygun olmadığı için bu bilgi cehl-i mürekkeptir.

4) Zan: İnanç kesin olmayıp, aklın bir tarafı tercih etmesiyle beraber, diğer tarafı da tercih edilir olarak kabul etmesine zan denir. Gece avare olarak dolaşan kimsenin hırsız olduğuna hükmetmek zandır.⁷¹ Gece dolaşan kişi hakkında zihin diğer ihtimalleri de

⁶⁷ F. Nuri K, **Sûrî Mantık**, Eser Kitabevi, İstanbul, 1968, s. 59.

⁶⁸ Gazali, **el- Munkız Mine’d-dalal**, çev. Ali Kaya, 7.b., Semerkand Yayınları, İstanbul, 2010, s. 33.

⁶⁹ Gazali, a.g.e., s. 34.

⁷⁰ Necip Taylan, **Mantık Tarihçesi-Problemleri**, İfav Yayınları, İstanbul, 1996, s. 133.

⁷¹ Ahmet Cevdet, **Miyar-ı Sedad**, çev. Hasan Tahsin Feyizli, Fecr Yayınları, Ankara, 1998, s. 141-142.

düşünmekle birlikte hırsız olduğuna hükmederek zan oluşturur. Zihnin kabul ettiği öncülün doğru olup olmadığı kesin değildir.

İbn Sina, tasdik ve şüphe arasında emin olma ve endişe yönüyle farklılık olduğunu belirtir. Ona göre tasdik, bir şeyin mevcut durumunun varlığına ve zıt durumunun imkânsız olduğuna kesin bir şekilde inanmaktır.⁷² İbn Sina'ya göre tasdik kısımları şunlardır:

1) Kesin Tasdik: Elde edilen bilginin zorunlu olarak onaylanmasıdır. İbn Sina'ya göre bu tasdik türü kesin sonuç verir. Örnek: Burhanî kıyaslar

2) Kesine Benzer Tasdik: Elde edilen bilginin zorunlu olarak onaylanmamasıyla birlikte kesine yakın sonuç vermesidir. Örnek: Cedelî ve mugâlatalı kıyaslar

3) İknâî ve Zannî Tasdik: Elde edilen bilginin zorunlu olmasıyla birlikte zıddının da mümkün olduğunun onaylanmasıdır. Bu kısım tasdikte ikna kullanılarak güçlü bir zan oluşturulur. Örnek: Hatabî kıyaslar. Şiirî kıyaslar ise tasdik oluşturmaz fakat nefsi güzel ve çirkin olana yönelterek hayal oluşturur.⁷³ Öncülün doğru olarak onaylanmasıyla kesin sonuca ulaşıırken öncülün doğru olarak kabul edilmesinin yanı sıra kesine yakın sonuç vermesi ya da sonucun zıddı olması da mümkündür.

Şüphe ise İbn Sina tarafından üç bölümde incelenir:

1) Şüphe: Bilginin⁷⁴ mevcut şekliyle var olduğuna inanmakla birlikte bu bilginin değişebilir olmasına da inanmaktır.

2) Bileşik Cehaletten Kaynaklanan Şüphe: Bilginin mevcut şekliyle var olduğuna inanmakla birlikte bilfiil başka bilginin de bulunmasıdır.

3) Basit Cehaletten Kaynaklanan Şüphe: Bilginin mevcut şekliyle var olmadığına inanmaktır.⁷⁵

Şüpheyle elde edilen bilgide kesinlik yoktur. Çünkü zihin var olanı kabul etmekle birlikte zıddına da ihtimal verir. Tasdikte ise zıddı düşünülmezsizin var olanın durumu onaylanır. İbn Sina'ya göre tasdik derecesi beş sanatın güvenilirliğini etkiler. Bu sebeple beş sanatı inceleyelim.

II. BEŞ SANAT

Beş sanat, kıyas türlerinin uygulama alanları için kullanılan mantık terimidir. İslam mantıkçılarına göre beş sanat; burhan, cedel, hitabet, mugâlâta ve şiirden oluşur.

⁷² İbn Sina, **II. Analitikler**, çev. Ömer Türker, 1.b., Litera Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 197.

⁷³ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 2.

⁷⁴ İbn Sina buradaki bilgi ile kazanılmış (mükteseb) bilgiyi kastetmektedir. (İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 197)

⁷⁵ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 197.

Beş sanat bir şeyi bildirmesi, bir iddiayı ileri sürmesi ve kanıtlaması bakımından bilgi vasıtasıdır. İçerdikleri bilgilerin kesinlik derecesi farklılık oluştursa da ilk üç sanata hem ilim hem sanat ismi verilir. Sanat isminin verilmesi, beş delil türünden kıyas kurmanın ve onları usulüne uygun olarak kullanmanın bir beceri gerektirmesi nedeniyledir.⁷⁶

Beş sanatın temeli Aristoteles'in Organon adlı mantık kitabının son bölümüne dayanır. Bunlar:

- a) Analytica Posteriora (el-Burhan)
- b) Topica (el-Cedel)
- c) Rhetorica (Kitabü'l-Hatabe)
- d) de Sophisticis Elenchis (es-Safsata)
- e) Poetica (Kitabü'ş-Şiir)dir.⁷⁷

Düşünce hayatında temel mantık kitapları olarak değer kazanan Organon'un belirtilen kısımlarında beş sanatın tanımı, temel özellikleri, amaçları, uygulama ve etki alanlarıyla birlikte tavsiye ve yanılıklar belirtilmiştir.

Aristoteles'den itibaren yoğun olarak ilk dönem İslam mantıkçıları beş sanatın uygulanması alanında; kendi görüşlerini güçlü kanıtlara dayandırarak ispatlamak, ilmî tartışmalarda karşıtlarının görüş ve delillerindeki gerçek olmayan unsurları daha iyi anlayabilmek, genel olarak eğitimde başarı sağlamak gibi nedenlerle beş sanatı işlemeye önem vermişlerdir.⁷⁸

İbn Sina ise beş sanatın amacının yakînî olana ulaşma, doğruyu kabul etmeyip inat eden kişiye karşı kendini savunma, iddiasını kabul ettirmek için mücadele etme, zannî ve hayalî öncüllerin kullanımıyla halkı yararlı olana yönlendirme olduğunu belirtir.⁷⁹

Burhan, yakîniyât türü öncüllerden; cedel, meşhurât ve müsellelât türü öncüllerden; hitabet, makbulât ve zanniyât türü öncüllerden; mugalata, vehmiyât türü öncüllerden; şiir ise muhayyelât türü öncüllerden oluşur. Beş sanatın tüm kısımlarında kıyas kullanılmasına rağmen belirtilen öncüllerin tasdikte içerik ve bilgi derecelerinin farklı olması beş sanatta farklı sınıflar ve değer oluşturur. Bu sebeple hem beş sanatta kullanılan öncülleri hem de beş sanatı daha ayrıntılı olarak inceleyelim.

---

⁷⁶ İbrahim Emiroğlu, a.g.e., s. 206.

⁷⁷ Mehmet Vural, **İslam Felsefesi Sözlüğü**, Elis Yayınları, Ankara, 2011, s. 83.

⁷⁸ M. Naci Bolay, "Beş Sanat", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 5, İstanbul, 1992, s. 547.

⁷⁹ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 4.

III. BURHANÎ KIYASLARDAKİ ÖNCÜLLER

B-r-h kökünden türeyen burhan, “berraklaştırmak, açıklığa kavuşturmak, delil getirmek” anlamlarına gelir.⁸⁰ Mantık terimi olarak burhan, yakînî olan öncüllerden kesin sonuçlar elde etmek için oluşturulan kıyastır.⁸¹ Burhanî kıyasları oluşturan yakîniyât türü öncül ve çeşitleri hakkında bilgi verelim.

A. YAKÎNİYÂT

Aklın bir tarafı kesin bir şekilde kabul etmesi ve önermede gerçeğe uygun olmasıdır. Bu tür önermeler, şüphe oluşturmayacak şekilde kesin olarak kabul edilirler. Yakîniyât, “nazariye” ve “bedihiye” olmak üzere 2’ye ayrılır:

1) Nazariye: Aklın kanıt aracılığıyla hüküm verip kabul ettiği önermelerdir. “Âlem sonradan olmadır” önermesinin kanıtı şu şekildedir:

Âlem değişkendir

Her değişken sonradan olmadır

O halde Âlem sonradan olmadır⁸²

Akıl, âlemin sonradan oluşunu değişken olmasına bağlar. Değişken olanın sonradan olduğu delilini düşünerek kesinliğe ulaşır. Elde edilen sonuç şüphe oluşturmayacak şekilde doğruluk ifade eder.

2) Bedihiye: Aklın hiçbir kanıtı başvurmada kabul ettiği önermelerdir. Örneğin “bütün parçadan büyüktür” önermesi bedihiyattandır. Bedihi önermeler evveliyât, fitriyât, müşahedât, hadsiyât, mücerrebât ve mütevatirât olmak üzere altı kısma ayrılır.⁸³

a) Evveliyât: Aklın hüküm ve tasdikte hiçbir vasıtaya ihtiyaç duymadan⁸⁴, konu ve yüklem arasındaki nispeti düşünerek kesin bir şekilde tasdik ettiği önermelerdir.

Örneğin ”iki zıttın bir arada bulunması mümkün değildir”, “daire dörtgen değildir”, “gece, gündüz değildir”, “bir üç değildir, üç bir olamaz”,⁸⁵ “bir bütün parçalarından

⁸⁰ Yusuf Ş. Yavuz, “Burhan”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul, 1992, s. 430.

⁸¹ Hasan el- Muğnisi, **Muğni’l Tullab Tercümesi**, çev. Mehmet Ali Arslan, Şeyda Kitabevi, 2012, s. 295; Ahmet Cevdet, a.g.e, s. 168; Öner, a.g.e, s. 188.

⁸² Necati Öner, a.g.e., s. 185.

⁸³ Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., s. 143 .

⁸⁴ İbn Sina, **en-Necat**, çev. Kübra Şenel, 1.b.,Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, İstanbul, 2012, s.63.

⁸⁵ Ahmet Cevdet , a.g.e., s. 141; Ebheri, a.g.e, s. 71; Emiroğlu, a.g.e, s. 210.

büyüktür”⁸⁶ önermeleri evveliyâttandır. Akıl; “bütün”, “parça” ve “büyük olma” durumunu düşündükten sonra başka bir delile başvuramaz ve “bir bütün parçalarından büyüktür” şeklinde kesin olarak tasdik eder.

İbn Sina’ya göre evveliyât, herhangi bir dış neden olmaksızın salt aklın, doğruluğunu zorunlu olarak kabul ettiği önermelerdir. Aklın evvelî öncüllerin temellerini kavramasıyla doğrulama oluşur. Tasdikinde elde edilmesindeki duraksama apriorik önermeye⁸⁷ dair tasavvur ve kavramanın meydana gelmesinden kaynaklanır.

Evveliyâtın bir kısmı terimlerinin kavranılması açık olduğu için herkes tarafından kabul edilir. Bir kısmı da gizli olduğu için terimlerin kavranılmasındaki zorluk nedeniyle düşünmeye gereksinim vardır.⁸⁸ Evveliyât türü önermelerde zihnin etkilenme olmaksızın kesin olarak tasdik etmesi önemlidir.

Evvelî öncüller ilkseldir. İbn Sina’ya göre evvelî öncüle iki anlamda ilksel denir:

(1) Akıl, kendisiyle tasdik ettiği için ilkseldir. “Bütün parçadan büyüktür” önermesi gibi.

(2) Olumlama ya da olumsuzlama konudan daha genel olarak ifade edilemediği için ilkseldir. “Her üçgenin dik açıları iki dik açığa eşittir” önermesi gibi. Bu önermedeki üçgen şekli, üçgenden daha genel olana yüklenemez.⁸⁹

b) Fıtriyât: Akıl talep edilen bilgiyle ilgili büyük ve küçük terimlere ulaşarak⁹⁰ olumlu ve olumsuz iki tarafı tasavvur eder. Bu tasavvurla meydana gelen orta terimin zihinden kaybolmayan bir kıyas vasıtasıyla hükme ulaştığı önermelerdir. “Dört çifttir” önermesinde “dört” ve “çift” kavramları tasavvur edilir ve zihinden kaybolmayan bir orta terim vasıtasıyla dördün iki eşit parçaya bölünebileceği düşünülür. Akıl, “dört iki eşit parçaya bölünebilir” ve “iki eşit parçaya bölünebilen her sayı çifttir” şeklinde gizli bir kıyas vasıtasıyla “dört çifttir” kesin hükmüne ulaşır.⁹¹

İbn Sina’ya göre ne zaman dört ve iki kavramları düşünülse zihin dördün, ikinin katı olduğunu bilir. Fakat bunun yerine otuz altı veya başka bir rakam olsa zihin orta terimi arama

---

⁸⁶ İbn Sina, **II. Analitikler**, s.14.

⁸⁷ Apriorik Önerme: Doğruluk değeri olgusal verilere başvurmaksızın doğrudan bilinen önermedir. (Cemal Yıldırım, **Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü**, Doruk Yayınları, İstanbul, 2004, s.18)

⁸⁸ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, çev. Muhittin Macit- Ali Durusoy- Ekrem Demirli, 2.b., Litera Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 50.

⁸⁹ İbn Sina, **en-Necat**, s.67.

⁹⁰ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 52.

⁹¹ Mehmet Halis, **Mantık Metinleri I- Mizanü'l Ezhan**, haz. Kudret Büyükcoşkun, İşaret Yayınları, İstanbul, s. 171.

ihtiyacı duyar.⁹² Fıtriyat türü önermelerde büyük ve küçük terimin mevcut olması orta terime kolay bir şekilde ulaşılmasını sağlar. Zihin böylece gizli bir kıyas kurarak önermeyi elde eder.

c) Müşahedât: Duyular aracılığıyla kesin bir şekilde tasdik edilen önermelerdir. Örneğin “kar beyazdır” ve “Güneş aydınlatandır”⁹³ önermeleri gibi. Örneklerde “kar” ve “beyaz” kavramları ile “Güneş” ve “aydınlatma” kavramları arasındaki bağ, duyu verileriyle tasdik edilerek önerme kurulmuştur. Müşahedât türü önermeler, hissiyât ve vicdaniyât olmak üzere iki kısma ayrılır:

(1) Hissiyât:⁹⁴ Hükümlerin dış duyu vasıtasıyla elde edilmesine hissiyât denir.

Örnek:

Ateş yakıcıdır

Yakıcı olan zarar verir

Öyleyse ateş zarar verir

(2) Vicdaniyât:⁹⁵ Hükümlerin iç duyu vasıtasıyla elde edilmesine vicdaniyât denir.

Örnek:

Kişi için korku ve öfke vardır

Kendi için korku ve öfke olan sakin olamaz

Öyleyse kalpler sakin olamaz.⁹⁶

Verilen örneklerde görüldüğü üzere hissiyâta akıl, dış duyulardan biri olan dokunma duyusuyla ateşin yakıcılığını kavramıştır. Yakıcı olanın zarar verdiğini tecrübe ederek ateşin zarar verici olduğu hükmüne ulaşmıştır. Vicdaniyâta ise akıl, iç duyulardan korku ve öfkenin var olduğunda sakinliği ortadan kaldırdığı ve kalbin sakin olmayacağı hükmüne ulaşmıştır.

Gazzali’ye göre dış duyularla ilgili bilgiler açıktır; fakat yakınlık, uzaklık veya görme zayıflığı vb. geçici sebeplerle görmede yanılma oluşabilir. Örneğin gölge, durgun ve hareketsiz olarak görünür; fakat gözlem sonucunda akıl, gölgenin hareketli olduğu hükmüne ulaşır. Aynı şekilde göz, yıldız bakar ve onların sadece küçük bir altın lira büyüklüğünde olduklarını görür. Hâlbuki astronomi ilminin delilleri, yıldızların Dünya’dan daha büyük

---

⁹² İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 14.

⁹³ İbn Sina, **en-Necat**, s. 60.

⁹⁴ İbn Sina, mahsûsât (duyulurlar) olarak isimlendirmektedir. (İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 51)

⁹⁵ İbn Sina, itibarî olarak isimlendirmektedir. (İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 51)

⁹⁶ Said Paşa, **Mantık Metinleri I- Hulasa-i Mantık**, haz. Kudret Büyükcoşkun, İşaret Yayınları, İstanbul, s. 101-102; İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s.51.

olduklarını ortaya koyar. Gazzali'ye göre bu gibi durumlar istisna edildikten sonra müşahedâtla bilinenlerin kesinliğinden şüphe etmemek gerekir.⁹⁷

d) Hadsiyât: Aklın öncüllerden sonucu hızlı bir şekilde, sezgiyle elde ettiği önermelerdir. Örneğin “Ay, ışığı Güneş'ten alır” önermesi hadsiyâttandır. Ay ışığının azalma ve çoğalma gibi değişken hallerine göre bu bilgi Ay'ın Güneş'e olan yakınlık ve uzaklık derecesinden anlaşılır. Hilal şeklindeki Ay'ın ışığı, Güneş'in batma esnasında belirginleşir. Işığın en fazla olduğu durum Dolunay halidir. Hilal biçimindeyken Ay, Güneş'e daha yakındır. Ay'la Güneş arasına Dünya girdiğinde Ay tutulması gerçekleşir. Bu durum Ay'ın ışığını Güneş'ten aldığı kanıtlar. İnsan zihni bu öncüllerdeki bilgileri kolay bir şekilde birbirine bağlayarak Ay'ın ışığını Güneş'ten aldığı sonucuna ulaşır.⁹⁸ Örnekte belirtildiği gibi zihin “Ay, ışığı Güneş'ten alır” önermesini düşünürken Ay, ışık ve Güneş'in durumlarını ayrı ayrı inceler. Düşünme sırasında zihin, ışığın durumunun Dünya'nın Ay ile Güneş arasına girmesi sonucu değiştiğini sezgiyle elde eder. Bu şekilde bilginin sezgiyle elde edilmesi sebebiyle “Ay, ışığı Güneş'ten alır” önermesi hadsiyâttandır.

e) Mücerrebât: Tecrübe ile elde edilen bilgilerin duyu ve akılla onaylandığı önermelerdir.⁹⁹ İbn Sina, mahmude otunun sürekli ishali tetikleemesinin, tesadüfle meydana gelen olaylardan farklılaştığını belirtir. Ona göre bu bilgi, sürekli algılama sonucu kişinin zihninde tekrarlanır. Zihin, “mahmude otundan kaynaklanan ishal, tesadüfle meydana gelip tabiatının gereği olmasaydı, sürekli meydana gelmezdi” şeklindeki gizli kıyasla bir tecrübe meydana getirir. Belirtilen kıyasla algılama ve hatırlama oluştuğunda, akıl tasdik nedeniyle, mahmude otunun içildiğinde içeni ishal etme özelliğine sahip olduğunu kabul eder.¹⁰⁰

Mücerrebât türü önermeler, tecrübe eden bakımından kesinlik ifade eder. Fakat insanların elde ettikleri tecrübeler farklıdır. Bu sebeple tecrübeye bağlı öncüllerle farklı bilgi ve yargılara sahip olunur. Hâlbuki bir doktorun mahmude otunun müşhil olduğunu bilmesiyle sıradan bir insanın suyun susuzluğu giderici olduğunu veya ekmeğin doyurucu olduğunu bilmesi tecrübe açısından aynıdır.

Bilenin mıknaatısın demiri çektiğine hükmetmesi yakîni belirtir. Mıknaatısın çekici olması duyulurlardan değildir. Duyulur algı “bu taş yere düştü” şeklinde belli bir şeyi gösterir. “Her taş yere düşer” ifadesi ise belli bir taşın değil, bütün taşların düşeceğini belirtir. Bu

⁹⁷ Gazzali, **el- Munkız mine'd-Dalal**, s. 37.

⁹⁸ Ebheri, a.g.e., s.72; Emiroğlu, a.g.e, s. 211; İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 50.

⁹⁹ Gazzali, **Makasid el- Felasife**, çev. Cemaleddin Erdemci, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s. 87; İbn Sina, **en-Necat**, s. 60.

¹⁰⁰ İbn Sina, **en-Necat**, s. 60.

şekilde tümel bir hükme varmak akıl ile mümkündür. Bu ise ancak duyulurların tekrarlanmasıyla meydana gelir.¹⁰¹ Belirtildiği gibi mücerrebât türü önermelerin oluşması için hüküm verilecek şeyin defalarca tekrar etmesi gerekir. Mücerrebâtla elde edilen bilgi rastlantısal olarak gerçekleşmesine rağmen sürekli aynı sonucu vermesi bilginin oluşmasına vesile olur.

İbn Sina'ya göre bir bilginin mücerrebâtтан sayılması için deney ve gözlem ile elde edilenin bir kişi tarafından değil, çok kişi tarafından tecrübe edilmesi gerekir. Ayrıca mücerrebât türü önermelerde elde edilen gözlemlerin tekrar özelliğine sahip olması önemlidir. Gözlem bazen doğruluğu kesin, bazen “odun ile vurmak acıtır” önermesi gibi çoğunlukla olan önermeler gerektirir.¹⁰²

f) Mütevatirât: Akıl için imkânsız görünmeyen duyularla ilgili bilgileri içeren, yalan söylemek üzere birleşmeleri aklen mümkün olmayan çoğunluğun tasdik ettiği önermelerdir. Mekke'yi görmeyen bir kişinin “Mekke vardır” şeklinde hükmetmesi veya “tarihte Muhammed adında bir şahsiyet yaşamış, kendisine Kuran indirilmiş ve İslam dinini tebliğ etmiştir” önermeleri mütevatirâtandır.¹⁰³

İbn Sina'ya göre mütevatirât türü önermeler yanlış üzerine anlaşmaları mümkün olmayan çoğunluk tarafından tasdik edilmiş¹⁰⁴ ve zıttı mümkün olmakla birlikte rivayetlerinin çokluğu nedeniyle şüphenin ortadan kalktığı önermelerdir. Bu rivayetlerin meydana gelmesindeki şüphe, haberin kabulünün ittifakıyla yok olur. Galen'in, Öklid'in varlığına kesin bir şekilde inanılması mütevatirât türü önermelerdir.

İbn Sina, ulaşılan rivayetlerin sayısının belli bir miktarla sınırlandırılmasının doğru olmadığını belirtir. Çünkü haberin kesin olduğu hükmünü veren rivayetin sayısı değil, yeterliliğidir. Haber için kesinliğin meydana geleceği bir seviye, yeterliliği gösterir.¹⁰⁵

Mütevatir olan bilgide belirtilen üç özelliğin bulunması gerekir:

(1) Tekrar: Haberi ulaştıran kişilerin farklı kişiler olmaları ve her bir haberciden haberi tekrar tekrar duymuş olmaları gerekir.

(2) Gizli Kıyas: Kişiye ulaşan mütevatir haberden çıkarılan önermelerde şu şekilde gizli bir kıyas bulunur:

¹⁰¹ İbrahim Çapak, “Gazzali'ye Göre Beş Sanatta Kullanılan Öncül Çeşitleri”, **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2005, s. 113.

¹⁰² İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 51.

¹⁰³ İbrahim Emiroğlu, “Burhan”, **Felsefe Ansiklopedisi**, ed. Ahmet Cevizci, Etik Yayınları, C. 2, İstanbul, s. 895

¹⁰⁴ İbn Sina, **en-Necat**, s.60.

¹⁰⁵ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 51.

Bu haber aklın yalan söyleyebileceklerine ihtimal vermediği bir topluluğun haberidir.

Bu şekilde olan her haber doğru ve gereği zarurîdir.

Öyle ise bu haber doğru ve gereği zarurîdir.

(3) Müşahede: Haberi bize ulaştıran kişinin haberi görmüş ya da duyu organlarından biriyle müşahede etmiş olması gerekir. İnsanlara ulaştırılan haber görülmeden ya da duyu organlarıyla müşahede edilmeden sadece birbirlerinden duyarak haber oluşturulan topluluğun haberi mütevatir sayılmaz.¹⁰⁶

Burhanî kıyaslarda kullanılan öncüller hakkında bilgi verdikten sonra burhanla ilgili ayrıntılara geçebiliriz.

Aristoteles'e göre bilmek üç farklı anlama gelir: Birincisi ilk ilke ve sebepleri bilmek; ikincisi bir şeyi o şey yapan şeyi bilmek; üçüncüsü bir şeyin yapısını bilmektir.¹⁰⁷

İbn Sina, Aristoteles'in de belirtmiş olduğu gibi, bir durumun kesin olarak bilinmesinin, sebebini bilmekle mümkün olduğunu belirtir. Büyük terim ile küçük terim arasında sebep konumunda bulunan orta terimin var olmasıyla kesin bir burhan oluşur. Kesin olmasının nedeni iki öncülün tümel ve zorunlu olup hiçbir kuşku oluşturmamasıdır. Kıyastaki kuşku, büyük terimi zorunlu kılan sebebin bilinmemesi durumunda oluşur.¹⁰⁸

Burhan için öncüllerin sonucun sebebi olması zorunludur. Çünkü bir nesnenin ilmi, sebebi bilindiğinde elde edilir.¹⁰⁹ Sebepler maddi, formel, fail ve gaye olmak üzere dört kısımdan oluşur.

a) Maddi Sebep: Şeyin maddesi ile maddeyle birlikte maddede var olanlar.

b) Formel Sebep: Şeyin tanımı¹¹⁰ ve tanımının parçaları ile tanımlarla birlikte var olanlar.

c) Fail Sebep: Fail ve onunla birlikte var olanlar.

d) Gaye Sebep: Gaye ve onunla birlikte var olanlar.

“İnsan niçin ölür?” sorusunun “insan, zıtlardan mürekkeptir” cevabıyla maddi sebebe; “insan, düşünen ölümlü canlıdır” cevabıyla formel sebebe; “insan için en iyisi ölmektir” cevabıyla gaye sebebe; “insanın muhafaza edeni değişkendir” cevabıyla fail sebebe ulaşılır.¹¹¹

¹⁰⁶ Ebheri, a.g.e, s. 72-73.

¹⁰⁷ Muttalip Özcan, **Aristoteles Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler**, Bilgesu Yayınları, Ankara, 2011, s. 317.

¹⁰⁸ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 35.

¹⁰⁹ Aristoteles, **Organon IV- II. Analitikler**, çev. H. Ragıp Atademir, Meb Yayınları, İstanbul, 1989, s. 6.

¹¹⁰ Tanım: Bir şeyin mahiyetini ifade eden sözdür. İbn Sina'ya göre tanım, bir şeyin cinsinin ve faslının bileşiminden oluştuğu için bir şeyin kaîm kılanlarını tüm yönleriyle kapsar. Tanımlamanın amacı ise anlamın olduğu şekliyle tasavvur edilmesidir. (İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 16)

¹¹¹ Fârâbî, **Kitabu'l Burhan**, s. 20.

Belirtilen bu sebepler fizik bilimiyle ilgilidir. Aristoteles, bilmenin sebeplerle bilmek olduğunu belirttiği için fizikçinin yapması gereken şey fiziksel değişimin sebeplerini bilmektir ve bu sebepler şu şekilde bilinir:

“Bir şeyin kendisinden varlığa geldiği ve varlığa gelen şeyde oluşturucu unsur olarak bulunduğu şeydir.” Örneğin heykel tunçtan yapılmıştır ve tunç heykelde bulunmaktadır. İfade edilen, olması gerekenin formuna uygulanır. Hareket ve hareketsizlik durumunun kendisinden kaynaklandığı şeydir. Sebep, bir amaca yönelik oluşturulabilir. Bu sebeplerden hiçbiri kendi başına bir olayı oluşturmada yeterli olmamalarına rağmen her birinin etki oluşturmaya zorunludur.¹¹²

Belirtilen bu dört sebep, iki sebebe indirgenebilir: Madde ve form. Çünkü form; hem formel sebebi, hem fail sebebi hem de gaye sebebi kapsar. Formun bilinmesi ise kurucu öge olarak formunu, biçim olarak formunu, öz olarak formunu, amaç olarak formunu bilmek anlamlarına gelir. Bir şeyin özünü bilmekle şeylerin tam bilgisine ulaşılır. Öz bilindiğinde ise hem ayırt edici özellik hem de sebep elde edilir.¹¹³

Bazı sebeplerin ise sebeplerden nasıl meydana geldiği açık değildir. Örneğin “asma niçin yaprağını kışın döker?” sorusuna “çünkü asma geniş yapraklıdır” şeklinde cevap verilse de asma yaprağının kışın dökülmesine nasıl sebep olduğu açıklanmamıştır. Zihinde soru “niçin geniş yapraklı ağaçlar yaprağını döker?” şeklinde yeniden belirir. Bu soruya “çünkü yaprağın ağaç üzerine tutunmasına sebep olan nem, geniş yapraklılarda daha çabuk yayılır” şeklinde cevap verilebilir. Örnekte belirtildiği gibi konunun aydınlatılması için yakın sebep bildirilmelidir.¹¹⁴

Bir konunun birden fazla sebebi olabildiği gibi çok konunun, tek sebebi de olabilir. Tek sebebi olanların bir kısmı diğer bir kısmının sebebi olabilir ve daha uzak sebep tümünün sebebi olabilir. Örneğin “niçin Nil’in suyu ay sonunda bollaşır?” sorusunda belirtilen Nil’in suyunun bollaşmasının sebebi havadaki nemin çoğalmasıdır. Bunun sebebi de havadaki sıcaklığın azalmasıdır. Buna sebep olan, havanın Ay ışığından yoksun kalmasıdır. Hepsinin sebebi ise Güneş’in Ay’a yakınlığıdır.¹¹⁵ Bütün bu sebeplerin belirtilmesi, sebeple özleştirilmiş orta terime ulaşıldığını gösterir. Zihnin karşılaştığı sorunun sebeplerine ayrıntılı bir şekilde ulaşması, bilgide sağlamlılığın oluşmasına katkı sağlar.

---

¹¹²Aytekin Özel, “Aristoteles’in Analitikler Kuramının Çağdaş Yorumları Işığında Bir Arapça Mantık Metni İncelemesi (Fârâbî’nin Mutlak Burhan Teorisi)”, Emin Yayınları, Bursa, 2012, s. 93.

¹¹³ Muttalip Özcan, a.g.e, s. 318.

¹¹⁴ Fârâbî, *Kitabu’l Burhan*, s. 21.

¹¹⁵İbn Sina, II. *Analitikler*, s. 254.

İbn Sina'nın anlatımına göre nesnenin sebebi bilinmese de varlığının bilinmesi yeterlidir. Çünkü ileri sürülen önermenin muhatap tarafından kabul edilip edilmemesi önemli değildir. Önemli olan burhanın zorunluluğudur. İbn Sina'ya göre zorunluluk şu anlamlara gelir:

1) Herhangi bir şarta bağlı olmaksızın mutlak var olandır. Bu şekilde mutlak var olan zorunluluğun herhangi bir vakitte ortadan kalkması mümkün değildir.¹¹⁶

2) Herhangi bir şarta bağlı olmaksızın mutlak yok olandır. Bu şekilde mutlak yok olan zorunluluğun herhangi bir vakitte mevcut olması mümkün değildir.

3) Herhangi bir yüklem varlığı ve yokluğudur. Beş şekilde meydana gelir:

a) Olumlama ve olumsuzlama süreklidir. Örnek: “Yüce Yaratıcı birdir ve cisim değildir”. Yaratıcının birliği ve cisim olmaması aksi düşünülemez kadar zorunlu bir bilgidir.

b) Olumlama ve olumsuzlama konunun varlığı, mevcut bir varlık olduğu sürece süreklidir. Örnek: “Bütün insanlar, zorunlu olarak canlıdır.” Konu olan “bütün insanlar” var olduğu sürece canlılık özelliği bulunur. Fakat canlılık özelliğinin sona ermesi mümkün olduğu için sürekli değildir.

c) Olumlama ve olumsuzlama nitelenenin varlığı mevcut olduğu sürece değil, varlığı konu yapılan anlamla nitelendiği sürece devam eder. Örnek: “Her ak, zorunlu olarak göz için ayrıştırıcı bir renge sahiptir.” Varlık ak olarak nitelendiği sürece devam eder. Çünkü ak, göz için ayrıştırıcı bir renk sahibi olarak nitelenen olur.

d) Olumlama ve olumsuzlama yüklem mevcut olduğu sürece devam eder. Örnek: “Her insan oturduğu sürece zorunlu olarak oturandır”

e) Olumlama ve olumsuzlama mutlaka gerçekleşmiş vakitte meydana gelir. Örnek: “Ay zorunlu olarak belirli bir vakitte tutulur” veya “bazı ağaçların yaprakları zorunlu olarak dökülür ve baharda zorunlu olarak yeşerir”¹¹⁷

İfade edilen zorunlulukla değişmez, genel-geçer ve sabit bir bilgi olan bilimsel bilgiye ulaşılır. Fakat zorunlu olanı bilmek dış dünyadaki olguları anlamak için yeterli değildir. Bilim, olguların zorunlulukla sebeplilik ilişkisini belirlediğinde bilimsel bilgiyi oluşturur. Örneğin “Sokrates ölümlüdür” yargısına ulaşmak için her insan hakkında ölümlülüğün zorunlu olduğu bilgisiyse Sokrates'in insan olduğu bilgisi birleştirilir. Bu iki hükmün birleştirilmesi ise sebebi oluşturan Sokrates'i Sokrates yapan özelliğın bilinmesiyle oluşur.¹¹⁸

¹¹⁶ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 67.

¹¹⁷ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 68.

¹¹⁸ M.Fatih Birgül, **İbn Rüşd'de Nedensellik**, 1.b., Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012, s. 99.

İbn Sina'ya göre bir olgunun nedenlerine dair bir bilgi; bilimsel bilginin gayesi olarak kabul edilen zorunluluğu temin ederken, burhan belirli bir olgunun sebeplerini açığa çıkarır. İbn Sina, aslında bu zorunluluğun ancak olayın sebepleri bilindiğinde elde edildiğini iddia eder.

İbn Sina'ya göre sebeplilik ilişkisini inkâr etmek, dünyadaki olayları sadece tesadüfi ve keyfi olmaktan ibaret kılar. Ayrıca bu inkâr, dünyadaki düzeni ve olayların sistemli bir şekilde oluşmasını izahsız bırakır. Bununla birlikte İbn Sina'ya göre sebeplilik ilişkisini inkâr etmek kesin bilimin imkânını da zayıflatır.¹¹⁹ İbn Sina'nın belirttiği sebeplilik ilkesinin daha iyi anlaşılması için sebep kavramını inceleyelim.

Sebec, daima orta terimdir. "Ay bir tutulmaya maruz kalır mı?" sorusuyla aslında "Tutulmaya bir sebep var mı veya yok mu?" önermesi kastedilir. Ay'ın tutulması için bir sebebin varlığına ulaşıldığında bu sebebin ne olduğu araştırılır.¹²⁰

Aristoteles'e göre araştırmanın her zaman orta terimle bağlantılı olması, orta terimin duyulur olduğu durumlarda ortaya çıkar. Örneğin bir tutulmaya sebep olan orta terimin bulunup bulunmadığı araştırılabilir. Fakat Ay'da yaşanmış olsaydı tutulmanın meydana gelip gelmediği ya da neden meydana geldiği araştırılmazdı. Çünkü olgu ve sebep açık olurdu.¹²¹

Aristoteles'e göre iki öncül arasında bağ konumunda bulunan orta terimin zorunlu olması, sonucun da zorunlu olmasını gerektirir. Aristoteles, öncüllerle sonuç arasındaki bu zorunluluk ilişkisini şu dört şekilde belirtmektedir:

- 1) Sonuç zorunlu ise öncüller mümkün olabilir.
- 2) Sonuç mümkün ise öncüllerde mümkündür.
- 3) Öncüller zorunlu ise sonuç daima zorunludur.
- 4) Öncüller mümkün ise sonuç zorunlu olabilir.¹²²

Burhan, yakîni öncüllerden yapılan kıyas¹²³ türü olduğu için sonucun zorunlu olarak bulunması orta terimin zorunlu olarak varlığını gerektirir.

Orta terim, varlıkta büyük terimin malûlü (sebeplisi) olabilir. Fakat büyük terimin küçük terimdeki varlığının malûlü olamaz. Çünkü sebebin önce bir şey için mevcut olması ve

---

¹¹⁹ Jon McGinnis, **Great Medieval Thinkers Avicenna**, Oxford University Press, New York, 2010, p. 46.

¹²⁰ Aristoteles, **II. Analitikler**, s. 89.

¹²¹ Aristoteles, **II. Analitikler**, s. 90.

¹²² Hamdi R. Atademir, **Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı**, AÜİF Yayınları, Ankara, 1974, s. 124.

¹²³ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 70.

o şeyin sebebinin malûlü olması ve sebebin mevcut malûl vasıtasıyla başka bir malûl için mevcut olması mümkündür. Örneğin, ateşin hareketi, ateşin tabiatının malûlüdür. Bu hareket olduğu nesnede ateşin tabiatının meydana gelmesinin sebebi haline gelebilir ve ateşin tabiatının etkisi oluşur. Bu durumda orta terim, ateşin hareketidir. Ateşin tabiatı, yakmanın sebebi değildir. Yakmanın sebebi olması ateşin tabiatının yanan nesneye teması ve yanan nesneye doğru hareketidir.¹²⁴

Orta terim geçmiş olaylar için geçmiş, gelecek olaylar için gelecek, şimdiki olaylar için oluş halinde, var olan olaylar için var olmak zorundadır. Örneğin; Ay tutulması neden meydana geldi? sorusu geçmiş zamanda “Dünya’nın araya girmesi meydana geldi”, gelecek zamanda “Dünya’nın araya girmesi meydana gelecek”, şimdiki zamanda “Dünya’nın araya girmesi meydana geliyor”, Ay tutulması vardır “çünkü Dünya’nın araya girmesi vardır”¹²⁵ şeklinde cevap verilmesiyle sebep ile sonuç arasındaki münasebet ve orta terim, zamansal boyutuyla ifade edilir.

Birbiri ardınca meydana gelen olaylar serisinde orta terimin konumu ise şu şekildedir: Bir evin inşa edilmesi temellerin zorunlu olarak yapıldığı, temellerin bulunması ise zorunlu olarak taşların önceden yontulmuş olduğu anlamına gelir. Bu şekilde birbiri ardınca oluşan olaylarda orta terim, temellerin oluşumudur. Çünkü ev inşa edildiğinden dolayı evin temeli de zorunlu olarak meydana gelmelidir. Temel oluşmuşsa, taşların yontulması zorunlu olarak daha önce oluşmalıdır. Gelecek olaylar için de bu şekildedir. Ev gelecekte var olmak zorunda ise temeller evin inşasından önce var olacaktır, temeller gelecekte var olmak zorunda ise taşların yontulması temelden önce var olmak zorundadır.¹²⁶

İbn Sina’nın aktardığına göre burhanın öncülleri sonucun sebebidir. Öncüller zaman ve bilgi bakımından sonuçtan öncedir. Doğru sonuca ulaşmak için öncüllerin doğru olması gerekir. Burhanın öncüllerinin ilkeleri açık ve bütün öncüllerden daha iyi bilinen olmalıdır. Bazı kıyaslarda sonuçla ilişkili olmayan doğru öncüller alınır ve bu öncüllerle doğru sonuçlara ulaşılır. Örneğin doktor, küreselin kuşatıcı özelliğini düşünerek yuvarlak yaraların daha zor iyileştiği sonucuna varır. Bu durumda öncüller sonuçla ilişkisiz olduğu için kıyas gerçek burhan değildir.¹²⁷

---

¹²⁴ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 31.

¹²⁵ Aristoteles, **II. Analitikler**, s. 112.

¹²⁶ Aristoteles, **II. Analitikler**, s. 114-115.

¹²⁷ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 53.

Öncül ile sonucun karşılıklı olarak birbirini takip etmesi durumunda nesnelere tabiatında bir çeşit devir oluşur. Örneğin, toprak ısladığında zorunlu olarak buhar yükselir. Buhar yükseldiğinde bulut oluşur. Bulutun oluşması sonucunda yağmur yağar. Yağmur damlaları yeryüzüne düştüğünde toprak ıslanır.¹²⁸ Yağmurun yağması sonucu ıslaklığın oluşmasıyla daire tamamlanmış olur. Toprağın ıslaklığı bilindiğinde bunu diğer durumlar takip ederek devir oluştururlar.

İbn Sina burhanın öncüllerinin tümel olduğunu belirtir. Ona göre burhanın öncülleri tikel şeylerin değişmesi gibi değişmeyip kesin bilgi verirler. Tikelin duyu verileriyle algılanması ortadan kalktığına bilgi hakkında kuşku ortaya çıkar. Örneğin “ Zeyd canlı mıdır?” önermesinde Zeyd ölmüş ve bozuluşa uğramışsa canlı değildir.¹²⁹ Burhanî öncüllerin sonuçları tümel ve sürekli olması gerektiği için tikel ve bozuluşa uğrayan burhan oluşturamaz.

İbn Sina’ya göre “hiçbir şey bilinmez” veya “bir şey bilinir”. Her şey bilinmez, değildir. Çünkü hiçbir şey bilinmemiş olsaydı “hiçbir şey bilinmemektedir” ifadesi de bilinmezdi. Bilinen ise kendiliğinden veya bir burhan vasıtasıyla bilinir. Her şeyin bir burhan ile bilinmesi durumunda her burhan bir burhanla bilinirdi. Bilinenin bir kısmı herhangi bir aracı olmaksızın kendiliğinden bilinir ve bunlar burhanın öncüllerinin dayandığı ilke olurlar.¹³⁰ İbn Sina’ya göre hiçbir şeyin bilinmemesi mümkün değildir. Bilgi kendiliğinden ya da yakînî öncüllerden oluşan burhanla bilinir.

İbn Sina bilgiyi elde etmek için “ne”, “mi”, “niçin” ve “hangisi” sorularının sorulması gerektiğini belirterek soruların açıklamasını şu şekilde yapar:

1) Ne Sorusu: Tasavvuru belirleyen soru çeşididir. İki kısma ayrılır:

a) İsmi anlamının araştırıldığı sorulardır. “Boşluk nedir?”, “Anka nedir?” gibi sorularda “boşluk” ve “Anka” ismiyle kastedilenin ne olduğu araştırılır.

b) Zatin hakikatinin araştırıldığı sorulardır. “Hareket nedir?”, “mekân nedir?” gibi.

2) Mi Sorusu: Tasdikin öğrenildiği soru çeşididir. İki kısma ayrılır:

a) Mutlak varlık veya mutlak yoklukta bulunanın durumu öğrenilmek istendiği, basit sorulardır. “Allah mevcut mudur?” ve “boşluk mevcut mudur?” vb.

b) Belirli bir durumda mevcut olup olunmadığı öğrenilmek istendiği, bileşik sorulardır. “İnsan canlı olarak var mıdır yoksa canlı olarak var değil midir?” ya da “Allah kötülüğü yaratan mıdır? ve Cisim sonradan mı oluşmuştur?” vb.

¹²⁸ Aristoteles, **II. Analitikler**, s. 116.

¹²⁹ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 118.

¹³⁰ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 66.

3) Niçin Sorusu: Varlık sorusu cevabının sebebini veren soru çeşididir. Niçin sorusuyla ya sadece tasdikini sebebi araştırılır ya da varlığın sebebi araştırılır.¹³¹

4) Hangisi Sorusu: Kendisiyle sorulanan asıllarının talep edildiği ve haricindekilerden ayırt edilmesi istendiği soru çeşididir.¹³²

Belirtilen dört tür sorgulamadan ikisi tek varolanla ilgili olduğu için basit; diğer ikisi en az iki varolanla ilgili olduğu için birleşiktir. Basit sorgulamada ilk olarak “Bu şey, var mıdır?” sorusunun cevabı araştırılır. Eğer bu sorunun cevabı olumlu ise ikinci olarak “Varolan bu şey nedir?” sorusu sorulur. Birleşik sorgulamada ise “Bu şey, şu şeyde var mıdır?” şeklindeki varlık sorusuyla başlanır. Eğer cevap olumluysa “Bu şey, şu şeyde niçin vardır?” sorusu sorulur.

Basit sorgulamanın ilk basamağındaki “Bu şey var mıdır?” sorgulamasında araştırılan, bu şeyin mutlak olarak varolmasının ya da varolmamasının nedenini oluşturan orta terimdir. Birleşik sorgulamanın ilk basamağındaki “Bu şey şu şeyde var mıdır?” sorgulamasında araştırılan, bu yüklem, bu konuda varolmasının ya da varolmamasının nedenini oluşturan orta terimdir.¹³³ Fakat bu sorgulamayla orta terim elde edilmemişse ikinci basamaktaki “Bu şey nedir?” ve “Bu yüklem, bu konuda niçin vardır?” sorgulamalarına geçilir. Basit ya da birleşik varolanın varlığı kavrandığında, bu varlığın bir sebebi olması gerektiği de kavranır. Basit ya da birleşik her türlü sorgulama orta terimin araştırılmasıdır.¹³⁴

Burhanı belirlemek için nesneye tasavvura, tasdike, sebebi belirlemeye ya da sorulanan ilkelerini belirlemeye yönelik sorular yöneltilir. Bu sorularla ilmin ilke, konu ve meseleleri aydınlatılmak istenir.

İbn Sina her ilmin ilkeleri, konuları ve meselelerinin bulunduğunu ifade eder. Ona göre ilkeler, kendisinden kıyas yapılan öncüllerdir. Bu öncüller ise kabulü zorunlu olandır veya ilmine güvenilir kişiden elde edilerek doğruluğu tasdik edilendir. Konular, ilmin durumlarını ve arazlarını inceledikleri önermelerdir. Meseleler ise yüklemi, konunun türlerinin veya arazlarının zatî ilişenleri olan önermelerdir.¹³⁵

İbn Sina’ya göre ilkelerin iki yönü vardır:

1) İlkeler, her ilme özgüdür. Örneğin, hareketin varlığı Doğa ilmine ait ve her ölçünün sonsuza dek bölünebildiği Matematik ilmine ait bir ilkedir.

¹³¹ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 18; İbn Sina, **en-Necat**, s. 66.

¹³² İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 74.

¹³³ M. Fatih Birgül, **İbn Rüşd’de Burhan**, 1.b., Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013, s. 187.

¹³⁴ M. Fatih Birgül, a.g.e, s. 188.

¹³⁵ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 72.

2) İlkeler, geneldirler. Genel ilkeler, hem mutlak olarak bütün ilimleri kuşatır. “Her bir şey hakkında ya olumlama ya da olumsuzlama doğrudur” önermesi gibi. Hem de birkaç ilmi kuşatır. “Bir şeye eşit olan şeyler, birbirine eşittirler” önermesi gibi.¹³⁶ Burhandaki kesinlik her ilmin kendine özgü ilkelerinde hem de zorunlu olarak bütün veya birkaç ilmin ilkelerinde olmak üzere mevcuttur.

İbn Sina içerdikleri bilgi bakımından ilimlerin seviyece farklı olduklarını ve iki ilimden geometri gibi üstteki ilmin, burhanın ilkeleri olarak kullanılan öncülleri optik gibi aşağısındaki ilme verdiğini belirtir. Bununla birlikte İbn Sina iki ilimden birinde sebep olarak bir burhanın bulunması ve ikincisinde orta terimi sebepten önce ve sebebin sebebi olan başka bir burhanın bulunması durumunda aşağıdaki ilmin sebebi vermediğini ifade eder. Bu durum insanın ileri düzeyde araştırma yapmasında yetersiz kalması nedeniyle her iki ilimde tekrarlanır. Örneğin Doğa İlmi ve İlk Felsefe, ilk hareketin durumunu incelemekte ortaklardır. Fakat Doğa İlmi, zıddı bulunmayan sebebi ve bozulma ile değişme olmayan basit maddeyi verir. İlk Felsefe ise fail ve gaye sebebi verir.

İbn Sina'nın belirttiğine göre ilmin, sayının Aritmetiğin konusu olması gibi tekil bir konusu bulunmasıyla birlikte ortak oldukları birçok konu da olabilir. Bu ise aşağıda belirtilen şekillerde oluşur:

1) Bağlantıyı sağlayan cinsten ortak olmalarıdır. Örneğin çizgi, yüzey ve cisim; ölçü bakımından ortaktır.

2) Sürekli bir ilişkiyle ortak olmalarıdır. Örneğin, noktaların bir araya gelmesiyle çizgi, çizgilerin bir araya gelmesiyle yüzeyin oluşması gibi.

3) Aynı amaçta ortak olmalarıdır. Örneğin, tıp ilmindeki karışımlar, organlar, unsurlar sağlık gayesi açısından ortaktır.¹³⁷ İlimler konuları bakımından tekil olması ya da birden fazla ortak yönü içermesiyle incelenir. Konuların diğer konularla ilişkili oldukları yönlerin bilinmesi, burhanın belirlenmesinde fayda sağlar.

İbn Sina'ya göre iki ilimdeki burhan farklı olabilir. Örneğin Doğa İlmi, bazı bölgelerde yerin yüzeyinin açığa çıkmasının sebebinin şu şekilde belirlenir. “Su, çukur bölgelere doğru akıcıdır. Yer ise kurudur. Yer parçaları oluş ve bozulma uğradığında bozulan mekân, çukur ve basık olarak kalır. Geri kalan kısımda ise tepe oluşur.” İlk Felsefede ise bunun sebebi gaye bakımından oluşların doğal mekânında karar kılmasıdır.¹³⁸

¹³⁶ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 103.

¹³⁷ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 104.

¹³⁸ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 126.

İbn Sina ayrıca bir konuyla ilgili iki farklı burhan olabileceğini de belirterek şu örnekleri verir: "Bütün insanlar canlıdır ve her canlı beslenir" ve "bütün insanlar büyür ve her büyüyen beslenir" önermeleri biri diğerine yüklenen iki orta terimle oluşmamıştır. Bunun yanı sıra "lezzete kabiliyetli olan her şey sakindir ve sakın olan her şey değişkendir" ve "lezzete kabiliyetli olan her şey hareketlidir ve hareketli olan her şey değişkendir" önermeleri biri diğerine yüklem olmayan iki orta terimden oluşur.¹³⁹

İbn Sina'ya göre mesele ise, konu ve yüklemden oluşur. Bir ilme ait meseledeki konu, ilmin konusunun bütünlüğüne dâhildir. Bu ise "cisim sonsuza kadar bölünür mü?" önermesindeki ilmin konusunun kendisi ya da "suda hapsedilmiş hava, doğal olarak mı yoksa bir zorlayıcının baskısıyla mı yukarı itilmektedir" önermesindeki gibi konunun türü olabilir. Ayrıca İbn Sina konunun zâtî arazlardan olmasının aşağıda belirtilen şekillerde meydana geldiğini ifade eder:

1) Konunun zâtî arazlarından olan ilmin, konusunun zâtî arazı olabilir. Örnek "şu şekilde olan hareket, bu şekilde olan harekete zıt mıdır?"

2) Konunun zâtî arazlarından olan ilmin, konusunun türlerinin zâtî arazı olabilir. Örnek "Güneş ışığı, ısıtıcı mıdır?"

3) Konunun zâtî arazlarından olan ilmin; konusunun zâtî arazının, zâtî bir arazı olabilir. Örnek "zaman, sükûndan sonra mıdır?"

4) Konunun zâtî arazlarından olan konunun, bir ilişkinin zâtî arazı olabilir. Örnek "hareketin yavaşlaması, sükûnun araya girmesinden mi kaynaklanmaktadır.

Yüklemde kavranılanın varlıkları açık olmak zorundadır. Ayrıca yüklem orta terimle açıklanması mümkündür.¹⁴⁰

İbn Sina'ya göre burhanın incelenmesinde meseleler önemli bir yer tutar. Ona göre birçok mesele bazı durumlarda tek bir mesele olarak birleşir. Bu ise orta terimin tür bakımından ortak olmasıyla oluşur. Örneğin, suyun su dolabında bulundurulmasının sebebi zorunlu olarak boşluk bulunmasıdır. Ya da orta terimin cins bakımından ortak olmasıyla gerçekleşir. Örneğin, yankıda sesin yansması ve gökkuşağında rengin yansması olayında ortak sebep duyulurun yansmasıdır.

İbn Sina'ya göre yakînî öncüllerden yapılan burhanî kıyasların¹⁴¹ kısımları şunlardır:

¹³⁹ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 189.

¹⁴⁰ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 105.

¹⁴¹ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 70.

1) Burhan-ı Lime: Orta terimin hem zihin hem de realite bakımından büyük terimin küçük terime olan nispetinde sebep olan önermelerdir. Örnek:

Zeyd etrafı kokuşmuştur

Etrafı kokuşmuş olanlar hummalıdır

Öyleyse Zeyd hummalıdır

Bu önermede orta terim yani etrafın kokuşmuş olması zihinde de realitede de humma hastalığının Zeyd’de sabit olmasına sebep olmuştur. Diğer bir ifade ile Zeyd’in hummalı olduğunun bilerek anlaşılması etrafının kokuşması nedeniyle olmuştur. Zeyd’in gerçek manada hummalı olup bedeninde değişmelerin oluşması Zeyd’in etrafının kokuşmasıyla başlamıştır. Öncelikle Zeyd’in etrafı kokuşmuş sonrasında humma ortaya çıkmıştır.¹⁴² Diğer bir örnek:

Bu insanda safra tutulması ve gözenek tıkanmasıyla safra bozulmuştur.

Bu durumda bulunan her insanda sürekli humma nöbeti olur.

Öyleyse bu insanda sürekli humma nöbeti olur.¹⁴³

Kıyas hem varlıkta hem de tasdikte sebebi vermekle birlikte kıyastaki orta terim, büyük terimin küçük terime olumlanmasının veya olumsuzlanmasının sebebinin oluşturur. Aynı zamanda büyük terimin küçük terim için varlığının veya olumsuzlanmasının sebebi olan kıyastır.¹⁴⁴

İbn Sina’ya göre burhan-ı limede orta terim büyük terimin mutlak olarak sebebi olabilir. Örnek:

Bu odun kuvvetli sıcaklığa sahip olana dönüştürüldü

Kuvvetli sıcaklığa dönüştürülen her şey yanar

Dolayısıyla bu odun da yanar¹⁴⁵

Bu önermede orta terim olan kuvvetli sıcaklığa dönüştürülmesi yanma fiilinin odunda oluşmasına sebep olmuştur. Odunun fiziksel yapısında değişikliğin meydana gelmesi odunun kuvvetli sıcaklığa dönüşümüyle oluşmuştur. Odunun yanma sonucu kuvvetli sıcaklığa dönüştürülmesi orta terimiyle onaylanmıştır.

Ayrıca burhan-ı limede orta terim, küçük terimdeki varlığının sebebi olabilir. Örnek:

---

¹⁴² Ebheri, a.g.e, s. 70.

¹⁴³ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 29.

¹⁴⁴ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 28.

¹⁴⁵ İbn Sina, **en-Necat**, s. 65.

İkizkenar olan her şekil, üçgendir.

Her üçgenin üç açısı iki dik açığa eşittir.¹⁴⁶

Bu önermede üç açının iki dik açığa eşit olmasının sebebi şeklin üçgen oluşudur. Bu durumda burhan-ı limesdeki orta terim olan üçgen, küçük terimdeki üç açının iki dik açığa eşit olmasının sebebini oluşturur.

2) Burhan-ı İne: Orta terimin büyük terimdeki hükmün üzerine nispet edilmesinde sadece zihinde sebep oluşturup realitede sebep olmayan öncüllerdir.

Zeyd hummalıdır

Etrafi kokuşmuş olanlar hummalıdır

Zeyd'in etrafı kokuyor

Bu önermede orta terim yani hummalı olmak zihinde büyük terimin yani etrafın kokuşması hükmünün küçük terime yani Zeyd'e verilmesine sebep olmuştur. Fakat bu zihinde sebep oluşturup realitede sebep değildir.¹⁴⁷ Diğer bir ifadeyle belirtilecek olursak, Zeyd'in etrafının kokuşmasının bilinmesi Zeyd'in hummalı olduğunu anlamamıza sebeptir. Hummalı olmak etrafının kokuşmasını sağlayan bir sebep değildir. Çünkü etrafının kokuşması hummalı olmadan önce olmuştur. Hummalı olmak etrafın kokuşmasına realitede sebep değildir. Kısacası Zeyd'in hummalı oluşu etrafının kokuşmasının bilinmesine sebeptir. Etrafının kokuşmasından önce oluşmuş değildir.

Burhanı inne sebebi olmayanlarda sürekli kesinliği verebilir. Örneğin, Matematikçi, Astronomiye dair bilgilerin çoğunda kesinliğe sahip değildir. Matematikçi, Güneşin hareketinin Burçlar feleğinin parçalarında hızlılık ve yavaşlık bakımından eşit olmamasını gözlem sonuçlarıyla elde eder. Bu bilgiler sebebi vermez, sebebi veren Doğa Bilimcidir.¹⁴⁸ Burhan-ı inne mutlak burhanı inne ve delil olmak üzere iki kısma ayrılır:

a) Mutlak Burhanı İne: Orta terimin zâtı nedeniyle gereği olan bir araz bulunmasında sebebin olmamasıdır. Örnek:

Bütün cisimler, heyula ve suret olarak birleşmiştir

Bütün bileşiklerin bir bileşeni vardır

O halde cismin de bir bileşeni vardır.¹⁴⁹

¹⁴⁶ İbn Sina, **en-Necat**, s. 65.

¹⁴⁷ Hasan el- Muğnisi, a.g.e, s. 299-300; Ebheri, a.g.e, s. 71.

¹⁴⁸ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 35.

¹⁴⁹ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 36.

Kıyasta belirtildiği gibi bileşik ve bileşenden biri diğerinin sebebi değildir. Sebebin bulunmamasıyla birlikte sebebe eşit olan araz olduğu için mutlak burhan-ı innedir. Diğer bir örnek:

Bu hummalıya ağır hastalığında koyu beyaz bir idrar ilişmiştir.

Koyu beyaz idrar ilişen her insanın beyin menenjiti olmasından korkulur.

Bu hummalının beyin menenjiti olmasından korkulur.

Beyaz idrar ve beyin menenjiti, tek sebep olan keskin karışımların beyne doğru hareketinin sonucudur. ¹⁵⁰ Önermede belirtildiği üzere beyaz idrar ve beyin menenjitinden biri diğerinin ne sebebi ne de malûlü (sebeplisi) konumundadır.

b) Delil: Orta terimin varlıkta, büyük terimin küçük terimde varlığının malûlü olmasıdır. ¹⁵¹ Örnek:

Ay tutulmuş ise Dünya, Güneş ile Ay'ın ortasındadır

Ay tutulması mevcuttur

Öyleyse Yeryüzü ortada olandır¹⁵²

Önermede Dünya'nın, Güneş ile Ay'ın ortasında olması, ortada bulunmanın malûlü olan tutulma ile açıklanmıştır.

Gazzali burhanı lime ile burhanı inne arasındaki farkı belirtmek amacıyla burhanı lime için şu örneği verir:

Burada ateş vardır

Her ateş olan yerde duman vardır

Öyleyse burada duman vardır

Tasdikin nedeni olan burhanı lime, dumanın varlığını ve dumanın var olma nedenini verir. Gazzali'nin burhanı inne için verdiği örnek şudur:

Burada duman vardır

Her duman olan yerde ateş vardır

Öyleyse burada ateş vardır

Burhanı inne ateşin varlığını tasdik etmenin nedenini verip ateşin var olma nedenini ve hangi sebeple bu mekânda olduğunu vermez. Burhanı lime ve burhanı inne arasındaki fark

¹⁵⁰ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 29.

¹⁵¹ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 29.

¹⁵² İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 73.

özetle; “nedenli, nedene delalet eder. Neden de nedenliye delalet eder. Nedenli nedeni gerektirmez. Neden ise nedenliyi gerektirir” şeklindedir.¹⁵³

3) Burhanı Müstakim: Doğrudan ispat ile sonuca ulaşılan akıl yürütmedir.

4) Burhanı Gayri Müstakim: Bir düşüncenin zıddının yanlışlığı belirtilerek sonuca ulaşan akıl yürütmedir.

5) Burhanı Nazari: Zihnin nazari ve bedihi önermelerden elde edilen bilgileri içeren delillerdir.

6) Burhanı Tecrübi: Deneysel gerçeklerle elde edilen delillerdir.

7) Burhanı Mahlut: Hem akli hem de deneysel gerçeklerle elde edilen delillerdir.

8) Burhanı Riyazi: Matematiksel gerçeklerle elde edilen delillerdir.¹⁵⁴

Beş sanatta ve özellikle kıyastaki en üstün amaç, doğru ve kesin olanı elde etmektir. Belirtilen kesinliği ise cedel, hitabet, mugalata ve şiir sanatı değil burhan verir. Burhandaki bu kesinlik sağlam bilgiyi oluşturan yakînî öncülleri kullanmasından kaynaklanır.¹⁵⁵

Burhanla elde edilen bilgi, şüphe barındırmaz ve bu bilgiler doğruluk bakımından sabittir. Kişi burhanî bilgileri bilmese de bu bilgilerde değişiklik olmaz. Örneğin, kişi “dört sayısı çifttir” bilgisine sahip olmasa da dört sayısı yine çifttir. Özetle, burhanî kıyaslarla elde edilen bilgiler kesin ve sağlam bilgilerdir.¹⁵⁶

IV. CEDELÎ KIYASLARDAKİ ÖNCÜLLER

Cedel sözlükte “ipi sağlamca bükme, birini sert bir yere düşürmek, düşmanlık veya tartışmada çetin olmak, cephe almak” gibi anlamlara gelir. Bir mantık terimi olarak cedel, meşhurât ve müsellemlât türü öncüllerden oluşan kıyastır.¹⁵⁷ Cedelî kıyaslarda kullanılan meşhurât ve müsellemlât türü öncüller hakkında bilgi verelim.

A. MEŞHURÂT

Bütün insanlar veya bir grup insan tarafından kesin olarak tasdik edilen önermelerdir.¹⁵⁸ “Hırsızlık yapmak ve yalan söylemek çirkindir”¹⁵⁹ önermesi meşhurâtandır. Meşhurât tarzı önermelerin değeri, bir fikre çok kişinin katılması ve doğruluğunu

¹⁵³ Gazali, **Makasid el- Felasife**, s. 100.

¹⁵⁴ İbrahim Emiroğlu, a.g.e, s. 213.

¹⁵⁵ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 4.

¹⁵⁶ İbrahim Emiroğlu, a.g.e, s. 214.

¹⁵⁷ Yusuf Ş. Yavuz, “Cedel”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 7, İstanbul, 1993, s. 209.

¹⁵⁸ Taylan, **Mantık Tarihçesi-Problemleri**, a.g.e, s.135; Ahmet Cevdet, a.g.e, s. 165.

¹⁵⁹ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 53.

onaylamasıyla ölçülür. Bu önermelerde uzlaşmanın sağlanması için fikri veya nesneyi meşhur kılan sebepler bulunur. Bu sebepler şunlardır:

- 1) Güvenilen ve sevilen kişilerin benimsenmesi.
- 2) Genelin menfaatini oluşturması. Örnek: “Adalet iyidir”, “zulüm kötüdür”
- 3) İfadelerin açık bir şekilde belirtilmesi. Örnek: “İki zıt birleşmez”
- 4) Açık bir gerçekliğe benzemesi. Örnek: “ Bir şey, benzerinin hükmünü alır”
- 5) Genel bir araştırma ve tahlil etme. Örnek: “Haccac, zalimdir”
- 6) İnsanın fitratında incelik ve merhametin bulunması. Örnek: “Fakirleri sevindirmek iyi bir harekettir”
- 7) İnsanda koruma, fitrattan gelen tepki veya insaniyet duygusunun bulunması. Örnek: “Toplum içinde avret yerlerini açmak ayıptır”
- 8) Dini anlayış, edeb, gelenek ve töre. Örnek: Müslümanlar için “namaz dinin direğidir”, Hindular için “inek kutsaldır”, Türk töresine göre “misafirden önce yatılmaz”¹⁶⁰

Örneklerde de görüldüğü gibi meşhurattaki önermeler insanlar tarafından kolay bir şekilde elde edildikleri için yaygın olma özelliği gösterir. Ayrıca bu önermeler genel olarak kabul edilmekle birlikte zaman ve mekân, çevre ve meslek, kuvvet ve zayıf olma bakımından farklılık da gösterebilir.

İbn Sina meşhurâtı mutlak meşhurât, sınırlı meşhurât ve ilk bakışta soruşturulmamış meşhurlâr olmak üzere üç kısımda inceler:

1) Mutlak Meşhurât: Çoğunluğun ya da âlimlerin veya erdemli kişilerin tasdik ettiği öncüllerdir. Meşhurlar alışkanlık ve görüş birliği oluşturan konular olduğu için zihinde yer etmiştir. Örneğin “adalet güzeldir”¹⁶¹ “zulüm çirkindir” ve “nimet verene şükretmek zorunludur” önermeleri çoğunluk tarafından kabul edilir.¹⁶² Meşhurat türü önermeler yakînî öncüller gibi kesinlik bildirmemekle birlikte güvenilir kişiler tarafından kabul edildiği için onaylanmış önermelerdir.

2) Sınırlı Meşhurât: Bir dinin mensupları ya da bir sanat erbabı tarafından kabul edilen öncüllerdir. Otorite olarak görülen bir kişi veya belirli sayıdaki kişiler tarafından verilen bilgiler güvenilir olarak kabul edilir.¹⁶³ Sınırlı meşhurât, mutlak meşhurâtta belirtilen “adalet güzeldir” önermesindeki gibi, genelin kabulünde olan önermeler değildir. Fakat tanınan kişiler tarafından öne sürüldüğü için kabul edilirler.

¹⁶⁰ İbrahim Emiroğlu, “Cedel nedir?”, *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. XII, İzmir, 1999, s. 26.

¹⁶¹ İbn Sina, *en-Necat*, s. 62.

¹⁶² İbn Sina, *II. Analitikler*, s. 16.

¹⁶³ İbn Sina, *II. Analitikler*, s.16.

3) İlk Bakışta Soruşturulmamış Meşhurlâr: İlk olarak çoğunluk tarafından tasdik edilmiş meşhur öncüller olduğu düşünülen fakat incelendiğinde meşhur olmadıkları görülen öncüllerdir. Örneğin “ister zalim ister mazlum olsun kardeşine yardım et” önermesi ilk duyulduğunda bu söze karşı meyil oluşur. Bu önerme derinlemesine incelendiğinde meşhurun şu olduğu ortaya çıkar: “İster kardeş ister oğul olsun zalime yardım doğru değildir.” Ancak sonuca ulaşınca kadar önerme etkili olur.¹⁶⁴ İlk bakışta soruşturulmamış meşhur türü önermelerde öncüller meşhur olmamakla birlikte meşhur olduğu düşünülür. Öncüller hakkında araştırma yapıldığında ise öncülün meşhura ait olmadığı görülür.

B. MÜSELLEMÂT

Bir tartışma esnasında her iki tarafın kabul edilmiş önermeler olarak taraflardan her birinin karşı tarafa galip gelmek için oluşturduğu önermelerdir. Hz. Muhammed’in miraca çıkışını reddeden bir Hıristiyan’a Hz. İsa’nın göğe kaldırışını örnek vererek cevap oluşturan bir Müslümanın önermesi şu şekilde oluşur:

İsa’nın göğe çıktığı kabul edilmektedir.

İsa bir insandır.

Bazı insanların göğe çıktığı kabul edilmektedir.

O halde Hz. Muhammed’in göğe çıkışını neden kabul etmiyorsunuz?¹⁶⁵

Müsellemât türü önermelerde inkâr edemeyeceği deliller sunarak muhatabı susturmak ve belirtilen düşüncenin kesinliğini anlamada zorluk çeken kişileri inandırmak önemlidir.

İbn Sina Kitabı’ş Şifa adlı kitabının cedel bölümünde cedeli, meşhurât ve takririyyât türü öncüllerden yapılan kıyas olarak tanımlar.¹⁶⁶ İbn Sina, doğru olarak kabul edilen önermeler olan müsellemâtı “kesin doğru önermeler” ve “dış kaynaklardan doğru kabul edilen önermeler” olmak üzere iki kısma ayırır. Takririyyâtı ise, dış kaynaklardan doğru kabul edilen önermeler kısmında inceler. İbn Sina’ya göre takririyyât, tartışmacı tarafından tasdik edilen veya bilimlerin ilkeleri konusunda doğru olarak kabul edilen önermelerdir. Şüpheyile oluşan onaylamaya postulat, şüpheyeye yer vermeksizin oluşan onaylamaya ise hipotez adı verilir.¹⁶⁷

¹⁶⁴ İbn Sina, **II. Analitikler**, s.16.

¹⁶⁵ Emiroğlu, a.g.e, s. 218; Ahmet Cevdet, a.g.e, s. 166; Öner, a.g.e, s. 188.

¹⁶⁶ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 70.

¹⁶⁷ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 54.

Cedelî kıyaslarda kullanılan öncüller hakkında bilgi verdikten sonra cedelle ilgili ayrıntılara geçebiliriz.

Cedelî öncül, bütün insanlara ya da bilginlere kendini muhtemel olarak kabul ettiren sorudur. Bir tartışmada karşıdaki kişiye sorulabilecek her sorunun bir tartışmaya temel alınacak bir problem olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Bir problem olarak ele alınabilmesi için her sorunun ya pratik ya da teorik bir yararı olması veya genel olarak kabul edilmiş bir kanının olmaması gerekir. Ayrıca sorunun bir problem olarak kabul edilmesi için halkla bilginler arasında veya bilginlerin kendi aralarında soruyla ilgili bir kanı farkı olmalıdır. Bir tez ünlü bir filozofun paradoksal bir kanısı veya savunulmamakla birlikte akla uygun kanıtlarla kabul edilebilecek bir görüş olduğu için her problem bir tez değildir. Aristoteles'e göre cezalandırmalar veya geçerliliği olmayan görüşlere sahip olmayıp kanıtlamaya önem veren insanlar tarafından oluşturulan problemler ve tezler tartışmaya değerdir.¹⁶⁸

Sokrates¹⁶⁹'e göre felsefenin bir metodu olarak kabul edilen cedel “iyi tarzda sorguya çekme ve cevap verme” sanatıdır¹⁷⁰ ve herhangi bir konuda doğruya ulaşmak, kavramları açıklamak ve tanımını yapmak için tez-antitez şeklinde yürütülen karşılıklı bir söyleşiyi ifade eder.

Sokrates cedeli, ilk ilkelerin ilmi olarak kabul etmekte ve doğru olmayan bir bilginin reddi ve doğru olanın ortaya çıkartılması biçimine dayanan bir sorgulama olarak görmektedir. Platon¹⁷¹, hocası Sokrates'in etkisi altında kalmıştır. Platon da Sokrates gibi, “burhanî” sonuca ulaşabilmek için cedele başvurmuştur. Platon, idelerin gölgeleri olan duyular âleminden ideler âlemine, yani idealar âlemine ulaşmada, tümel kavramların ortaya çıkartılmasında ve ilk ilkeleri elde etmede cedel sanatını kullanmıştır.¹⁷²

Platon'a göre cedel “cevap vereni az-çok zan arasından ruhta izi kalan fikirlerin keşfine ulaştırın ve bir hatırlama vasıtası olan” sanattır.¹⁷³

Aristoteles, Organon adlı eserinin bölümlerinden olan Topiklerde cedelî düşünce ve öncülleri geniş bir tarzda ve derinlemesine incelemiş ve tartışmada karşılaşılan güçlükleri

---

¹⁶⁸ David Ross, a.g.e, s. 79.

¹⁶⁹ Sokrates: M.Ö 469-399 yılları arasında yaşamış ünlü Yunanlı düşünür. (Ahmet Cevizci, **Felsefe Tarihi**, 3. b., Say yayınları, İstanbul, 2011, s. 71)

¹⁷⁰ Hamdi R. Atademir, a.g.e, s. 78.

¹⁷¹ Platon: M.Ö 427-347 yılları arasında yaşamış Yunanlı düşünür. (Ahmet Cevizci, **Felsefe Tarihi**, s. 82)

¹⁷² Hüseyin Doğan, “İslam Düşüncesinde Bir Tartışma Metodolojisi Olarak Cedel”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XIII, S. 24, s. 159.

¹⁷³ Hamdi R. Atademir, a.g.e s. 78.

çözmeye çalışmıştır. Topiklerde tanımlanan şekliyle cedel, “sorulan soruya bir evet veya hayırla cevap verme, kabul edilebilir ve muhtemel diye vasıflandırılan zan ve öncüllere göre düşünme”¹⁷⁴ sanatıdır. Aristoteles’de cedel, tartışma sırasında muhtemel öncüllerden yola çıkarak geçerli bir tezi savunma, karşı tarafın delilini çürüterek susturma, güçlü deliller sunarak ikna etme bakımından önemlidir.

Fârâbî’ye göre cedeli sözler iki çeşittir:

1) Cevap verenin meşhur öncülleri kullanarak korunmak veya zafer kazanmak istemesiyle, soranın cevap verene karşı üstünlük elde etmek amacıyla meşhur öncüllerden oluşturulan sözlerdir.

2) Kişinin kendinde veya başkasında düzeltmek istediği fikir hakkında kuvvetli bir bilgi oluşturmak için kullandığı sözlerdir.¹⁷⁵ Belirtildiği gibi, herhangi bir tartışmada büyük çoğunluk tarafından kabul edilip benimsenen meşhurât türü öncüllerle ya da karşı taraf tarafından doğruluğu kabul edilen müsellemlât türü öncüllerle karşı tarafa üstün gelme sağlanmak istenir.

İbn Sina’nın belirttiğine göre cedel, tek bir konuyla sınırlı olmamakla birlikte incelediği konunun uzak meselelerini de ele alır. Örneğin, cedel doğru çizgi üzerine bir çizgi çizildiğinde döngüsel çizgiden daha güzel olup olmadığını ve bu çizginin döngüseli bilmeye zıt olup olmadığını inceler.¹⁷⁶

Cedel, Aristoteles’e göre üç açıdan faydalıdır:

1) İleri sürülen yöntemi kolayca incelemek için idman olması ve konuya delil sunmada yeterlilik oluşturması bakımından yarar sağlar.

2) Günlük karşılaşmalarda karşı tarafın düşünceleri gözden geçirilerek sunduğu delillerin tahlil edilmesi bakımından yarar sağlar.

3) Felsefi ilimlerin meselelerinde her iki yönde delil sağlaması ve kişiye doğru ile yanlışı daha kolay bir şekilde keşfetmesi bakımından yarar sağlar. Diğer yandan bilimlerin ilk ilkeleri bilimsel olarak kanıtlanabilir bir özellikte olmadığı için cedel, ortak kanıların incelenmesiyle yarar sağlar.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Hamdi R. Atademir, a.g.e s. 84.

¹⁷⁵ Fârâbî, **İhsau’l Ulum**, çev. Ahmet Ateş, Meb Yayınları, İstanbul, 1990, s. 80.

¹⁷⁶ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 138.

¹⁷⁷ Aristoteles, **Organon V- Topikler**, çev. Hamdi R. Atademir, Meb Yayınları, İstanbul, 1989, s. 6.

Fârâbî'ye göre ise cedel, karşı tarafın görüşünü iptal ve ispat etme noktasında alıştırma yapması ve konu hakkında genel araştırma yapan, soru soran ve cevaplayan kişinin üstün gelmek için delildeki gücünü ortaya çıkarması bakımından faydalıdır.¹⁷⁸

Cedelin faydaları konusunda İbn Sina, Aristoteles ve Fârâbî'nin belirttikleri haricinde cedelin burhanî öncülleri anlama seviyesinde olmayan zihne sahip kişilere uygun görüşler bildirmesi bakımından yarar sağladığını belirtmektedir.¹⁷⁹

İbn Sina'ya göre cedelde öncelikle iddia ile ilgili olan meşhur öncüller elde edilmelidir. Sonrasında farklı ilimlere ait görüşler veya ilim adamlarının genelinin görüşleri incelenmelidir. Elde edilen öncüller hakkında yöneltilecek soru çeşidi şunlardır:

1) Mantıkî Soru: Teorik ve pratik bilginin elde edildiği soru çeşididir. Örnek “zıtların tanımını birbirinde bulunur mu?”

2) Ahlakî Soru: Tercih edilecek ve sakınılacak konular hakkında oluşturulan soru çeşididir. Örnek “haz, etkili ve güzel midir?”

3) Doğal Soru: Doğada var olan hakkında bilgi edinmek için oluşturulan soru çeşididir. Örnek “Âlem ezeli midir, sonradan mı yaratılmıştır?” ya da “nefs ebedi midir yoksa bozuluşa mı uğrayacaktır?”¹⁸⁰

İbn Sina, Aristoteles'in Topikler adlı kitabında geçtiği gibi¹⁸¹, ulaşılan öncüller hakkındaki sorunun, muhataba soru soran tarafından yöneltildiğini ve soru soranın, muhatabın kabul edebileceği öncüllerden kıyas oluşturan kişi¹⁸² olduğunu belirtir.

İbn Sina'ya göre soru soran öncelikle kıyas kurulacak öncülü iyi bir şekilde belirlemeli ve iddiasını açıklamak için öncülün kabul veya reddedilme durumlarında nasıl savunulması gerektiğini belirlemelidir.¹⁸³

Ayrıca soru soran, tartışmanın ilk kısmında zorunlu öncülü açıklamamalıdır. Zorunlu öncülden ziyade muhatabın kuşkullanması için zıtların bilgisinin bir olduğu gibi daha geneli veya muhatabın kabul etmesi için sıcak ve soğukun bilgisinin bir olduğu gibi daha özeli belirtmelidir.¹⁸⁴

---

¹⁷⁸ Fârâbî, *Kitabu'l Burhan*, s. 39.

¹⁷⁹ İbn Sina, *Topikler*, s. 34.

¹⁸⁰ İbn Sina, *Topikler*, s. 59.

¹⁸¹ Aristoteles, *Topikler*, s. 249.

¹⁸² İbn Sina, *Topikler*, s. 19.

¹⁸³ İbn Sina, *Topikler*, s. 216.

¹⁸⁴ İbn Sina, *Topikler*, s. 218.

Zorunlu öncül hakkında ilk etapta bilgi verilmemesi iddianın savunulmasında kolaylık sağlar. Muhatap, soru soranın asıl amacını anlamayacağı için iddiayı çürütmede hangi öncülün kullanılacağına karar veremez ve kuşkuya düşer.

İbn Sina tartışmada soru soranın soruyu belirleme tarzının önemine değinir. Eğer soru soran “öfkeli kişi, intikama arzudur” sonucunu, muhatabına kabul ettirmek istiyorsa soruyu “öfke, intikam arzusu değil midir?” şeklinde sorar.¹⁸⁵ Muhatap tarafından öfkeli ve öfke arasındaki ayırım yapılmadığı için sorunun bu şekilde sorulması muhatabın olumlu cevap vermesini sağlar.

Soru soran, olumlu veya olumsuz taraftan kendisine faydalı olmayacak yönü tercih edilen taraf olarak önce ifade ettiğinde, muhatap bunu kabulde inatlaşarak soru soranın kabulünü istediği yönü onaylar. Örneğin soru soran “haz iyidir” öncülünün kabul edilmesini istiyorsa “haz, iyi değil midir?” şeklinde sorar ve cevaplayan bu önermeyi reddederek “haz, iyidir” önermesini kabul eder.¹⁸⁶

Tartışma esnasında yapılan itirazlara soru soran, cevap verene karşı üç tavır sergileyebilir:

1) Soru soran, ileri sürülen delille karşı tarafa itiraz edebilir ve onu engelleyebilir. Bunu gerçekleştirmek için izlenecek yollar şunlardır:

a) Karşı taraftan delil isteme

b) Karşı taraftan gerekçeli delil isteme

c) Karşı tarafın birbirine benzer görünmesine rağmen zıt olan iki konuyu ayırt edememesinden kaynaklanan, yanlış kurulmuş delilin öncülüne itiraz etme ve bu öncülün açıklanmasını isteme. Örnek:

Âlem kadim varlığa dayanmaktadır

Kadime dayanan her şey kadimdir

Âlem kadimdir

Önermesindeki yanılma, soru soran tarafından “kadim bir varlığa dayanma zorunlu bir şekilde olsaydı kadime dayanan varlıkların kadim olması gerekirdi. Hâlbuki söz konusu dayanma, zorunlu değil, irade iledir” şeklinde açıklama ile engelleme gerçekleşir.

d) Karşı tarafın ileri sürdüğü delilin, iddiayı ispatlayacak özellikte olmadığı ve iddiaya yaklaşımının sağlamadığı belirtilerek itiraz etme.

e) Biçim bakımından kıyas ve şekle itiraz etme.

---

¹⁸⁵ İbn Sina, **Topikler**, s. 220.

¹⁸⁶ İbn Sina, **Topikler**, s. 220.

f) Değişik ihtimallere göre engelleme. Örnek:

Kaşık kullanmak bidattir

Her bidat kötüdür

Kaşık kullanmak kötüdür

Belirtilen kıyası öne süren kişiye soru soran “bidatten kasıt din işlerinde bidatse büyük önerme yanlıştır. Bidat ile sonra icat edilenler kastediliyorsa, birinci önerme doğru değildir. Pratik hayatta kullanılanların sonradan icat edilmelerine rağmen dine ters düşen tarafları yoktur. Bunların kötü oldukları söylenemez” şeklinde itiraz edilebilir.

2) Soru soran, delili çürütebilir. Bu durumun şu şekillerde gerçekleşmesi mümkündür:

a) Delilin gerektirdiği hükmün başka bir konuya uygulanmasıyla iddia edilene ters bir sonucun çıktığı belirtilerek karşı tarafın delili çürütülebilir. Örnek:

Âlem kadim varlığın eseridir

Her kadim varlığın eseri kadimdir

Âlem kadimdir

Şeklinde belirtilen önermeye soru soran “senin delilin insan için de geçerlidir. İnsan da kadim varlığın eseri olmasına rağmen kadim değildir. Büyük önerme yanlıştır” diyerek itiraz edebilir.

b) Delilin aklen mümkün olmayan bir düşünceyi ifade ettiği belirtilerek karşı tarafın delili çürütülebilir.

3) Soru soran, karşı tarafın iddiasının zıttını ispatlayarak karşı koyabilir. Örnek:

Müessire muhtaç olmayan her şey kadimdir

Âlem kadimdir

İddiasında bulunan bir filozofa kelamcı

Âlem değişkendir

Hiçbir değişken kadim değildir

Âlem kadim değildir

Şeklinde itiraz edebilir.¹⁸⁷

Soru soranın karşı tarafa soru yöneltirken bu üç yolu uygulamakla birlikte aşağıda belirtilen yöntemleri kullanması amacına ulaşmada yararlı olacaktır.

1) Soruya benzerlik yoluyla başlanmalıdır. Bu soru sorma tarzı daha etkilidir.

¹⁸⁷ İbrahim Emiroğlu, “Cedelin İşleyişi ve Değeri”, **D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. XIII-XIV, 2001, İzmir, s. 15-16.

2) Cevap veren kişiler tarafsız olarak delil gösterenlere karşı güven duydukları için soru soran kendi kendine itiraz etmelidir.¹⁸⁸

İbn Sina'ya göre, soru soranın “hayır, bu söylediğim doğru değil bundan vazgeçmeliyim” diyerek kendi iddiasını çürütüyormuş gibi davranması faydalı olur.¹⁸⁹

3) Cevap veren kişiler kendilerinde hazır itiraz bulunmadığında alışılan görüşleri sarsmaktan sakınırlar. Bunun için ileri sürülecek bir önerme genel olarak kabul edilen olmalıdır.

4) Israr karşı tarafın muhalefetini güçlendireceği için bir delil üzerinde ısrar etmemek gerekir.

5) Başka sebeple teklif edilen ve kendisi için faydalı olmayan daha kolay kabul edileceği için teklifi basit bir tartışma gibi öne sürmek gerekir.

6) Kabulü soru soran tarafından gerekli olan önermeyi açıklamamak gerekir. Fakat ilk olarak kesin sonucu olan bir önerme açıklanabilir.

7) Soru soranlar öncelikle çok önemli olan delillerden söz ederler. Cevap verenler ise ilk delilleri reddetmeye eğimli oldukları için kabul olunması istenilen en son ifade edilmelidir. Fakat inatçı ve ince cevap veren insanlar kendilerine ilk söylenileni kolaylıkla kabul ederler. Bundan dolayı bu insanlara deliller ilk etapta ifade edilmelidir.

8) Delili sallantıda bırakmak ve araya tartışma için faydası olmayan bir takım ifadeler yerleştirmek hatanın nerede bulunduğu üzerine örtmeyi sağlar.

9) Tartışmayı aydınlatmak için uygun olan ve soru soranın bildiği tarzda örnekler vermek ve karşılaştırmalar yapmak gerekir.¹⁹⁰ Soru soran kişi cevap verenin iddiasını çürütmek amacıyla delil isteme, muhatabın sunduğu delili dilsel ve mantıkî açıdan inceleme ve delilde belirtilen öncülleri çürütme yoluyla kendi iddiasını kabul ettirmeye çalışır.

Tartışma esnasında soru soranın konumu kadar cevaplayanın konumu da önemlidir. İbn Sina cevaplayanı, iddiasını kabul edilmiş öncüllerle destekleyen kişi¹⁹¹ olarak tanımlar ve tartışma sırasında cevaplayanın, meşhur olmayanı kabulden kaçınarak meşhur olanı onaylaması gerektiğini belirtir.

İbn Sina'nın ifade ettiğine göre meşhur, mutlak olmayıp toplum ve zamana göre değiştiği için “zenginlik, tercih edilir” ve “zenginlik, tercih edilir değil, aksine sorumluluktur” önermelerinin hangisi meşhur olarak alınır alınır karşılığı yanlıştır. Bu durumda

---

¹⁸⁸ Aristoteles, **Topikler**, s. 238.

¹⁸⁹ İbn Sina, **Topikler**, s. 221.

¹⁹⁰ Aristoteles, **Topikler**, s. 239.

¹⁹¹ İbn Sina, **Topikler**, s. 20.

cevaplayan meşhur bir iddianın desteklenmesinde dikkatli davranmalı ve yanlış olanı tercih etmemelidir.¹⁹²

İbn Sina'ya göre cevaplayanın savunması iddia ve muhataba yöneliktir.¹⁹³ Cevap veren, soru soranın yaptığı itirazlara karşı savunma yapma amacıyla şu yolları takip etmelidir:

1) Engellemeye karşı cevap veren, soru soranın reddettiği öncülü başka bir delil ile ispatlayarak engellemeyi yok etmeye çalışmalıdır. Gerekeçeli engellemenin gerekçesini çürüterek itirazı ortadan kaldırmaya çalışmalıdır. Kendi iddiasının öncülüyle belirtmek istediği düşünceyi açıklayarak engellemeye karşı cevap vermelidir. İddiayı daha açık delillerle savunmalıdır.

2) Delili çürütme karşısında cevap veren, soru soranın öne sürdüğü delilin doğru olmadığını ileri sürerek delili çürütmelidir.

3) Karşı koyma yolu ile cevap veren, engelleme ve delili çürütme yollarını kullanarak soru sorana karşı kendi iddiasını savunmalıdır.¹⁹⁴

İbn Sina'ya göre cevap veren kişi öne sürülen tezin ifadesi açıklıktan uzak ise anlaşılmadığını belirtmekte tereddüt etmemelidir. İfade açık olduğu halde birçok manayı işaret etse ifadenin bütün manalarında doğru veya yanlış olması halinde mutlak şekilde kabul veya reddetmek zorundadır. İfadeler kısmen doğru ya da kısmen yanlış ise birçok manada ifade edildiğini ve bu manalardan birinde doğru, diğerlerinde yanlış olduğunu belirtmesi gerekir.

Cevap veren kişi sorulan soru hem açık hem de basit ise “evet” veya “hayır” ile cevap vermelidir. Cevap veren kişi bir tezi müdafaa etmeden önce bütün itirazları kendi kendine yapmalı ve muhtemel olmayan bir tezi müdafaa etmekten sakınmalıdır.¹⁹⁵ Cevap verenin kendi iddiasını kabul ettirmek için hangi yol ve yöntemi uyguladığını bilmek soru soranın iddiasını güvenli bir şekilde savunmasını sağlayacaktır. Soru soran cevaba göre sorusunu şekillendirmeye ve cevapta belirtilen öncülleri çürütmeye çalışacaktır.

Tartışma esnasında hem soru soran hem de cevap veren için öne sürülen delilin niteliği önemlidir. Bir görüşü savunma veya bir görüşe karşı çıkmada öne sürülen delilin açık olması için konuyla ilgili soru kalmayacak şekilde sonuca ulaşılması, kabul edilen önermelerden

---

¹⁹² İbn Sina, **Topikler**, s. 232.

¹⁹³ İbn Sina, **Topikler**, s. 236.

¹⁹⁴ İbrahim Emiroğlu, a.g.m, s. 20.

¹⁹⁵ İbn Sina, **Topikler**, s. 233; Aristoteles, **Topikler**, s. 255-256.

zorunlu olarak sonuç çıkması, delilin öncüllerden çıkması ve muhtemel olan bir unsuru tartışmasız geçirmesi gerekir.

Bir delilin yanlış olduğu ise öncülün bir sonuç çıkarmamakla birlikte sonuç çıkarır gibi görünmesiyle, ulaşılabacağı düşünülen sonuç dışında bir sonucun belirlenmesiyle, delilin konuya özgü metoda göre değil ulaşılabacağı düşünülen sonuca ulaştırmasıyla, sonuca yanlış öncüllerle ulaşılabılması anlaşılır.¹⁹⁶

Delilde kullanılan öncüller ve içeriğin doğru ya da yanlış olması, iddianın kabul ve reddinde önemli bir yer tutar. Bu sebeple soru soran ve cevap veren ileri sürdükleri delilin güvenilir olup olmadığını iyi bir şekilde tahlil etmelidir.

Cedel konusunda iddianın ispat ve iptal yerlerinin belirlenmesi iddiayı savunma veya çürütme açısından önemli olduğu için İbn Sina'nın belirttiği ispat ve iptal yerlerinden bazılarını ifade etmekte fayda vardır:

1) Yüklemin arazi olarak varsayılanın; cins, tanım veya hassa olup olmadığının incelenmesi gerekir. “Aklığa renk olmak ilişir” örneğinde renk, akın cinsidir. Bu konu “yüklem, konunun cinsidir ve konunun arazi olan ise yüklem cinsi olamaz” diyerek iptal edilir. Veya “yüklem ne cins, ne tanım ne de hassadır; bu şekilde olmayan ise arazdır” diyerek ispat edilir.¹⁹⁷

2) Sorudaki konunun varlığa hazırlayıcı olması gerekir. Sorudaki konu ilk önce yakın tür ve sınıflara ayrılır. Örneğin “zıtların bilgisi bir midir?” sorusunda zıtlar adalet ve zulüm olarak; yokluk ve meleke, körlük ve görmeye ayrılarak incelenir.

İptal etmek için yüklem tümel olumluysa tikel olumsuz üzerine kıyas oluşturulur. İspat için ise hüküm süreklilyse tümel olumlu, hüküm bir kısmında süreklilyse tikel olumlu üzerine kıyas getirilir.¹⁹⁸

3) Konu ve yüklem ayrı ayrı incelenmesiyle yüklem konu için varlığına uygunluğunun araştırılması gerekir. Örneğin “erdemli kıskanç olabilir” önermesinde kıskancın tanımı, iyilerin güzelliğinin farkına varılmasıyla oluşan eza şeklinde yapılır. Erdemlinin tanımı ise haz ve acı durumunda güzel ve adaletli davranan kimse şeklinde yapıp “erdemlinin kıskanç olmaması gerekir” sonucuna ulaşılır.¹⁹⁹ Örnekte belirtildiği gibi, konu ve yüklem olan erdemli ve kıskancın tanımı yapılarak konu ile yüklem arasındaki bağlantının doğru olmadığı neticesiyle önerme iptal edilir.

---

¹⁹⁶ Aristoteles, **Topikler**, s. 265.

¹⁹⁷ İbn Sina, **Topikler**, s. 74.

¹⁹⁸ İbn Sina, **Topikler**, s. 75.

¹⁹⁹ İbn Sina, **Topikler**, s. 77.

4) Zaman, iptal açısından önemlidir. Örneğin “hatırlama, öğrenme değildir” önermesinde hatırlama, geçmişteki bilgi ve marifetin elde edilmesidir. Öğrenme ise gelecekteki bilginin elde edilmesidir. Zamanı farklılaşan farklı olduğu için öne sürülen iddia zaman bakımından iptal edilebilir.²⁰⁰

5) Konudaki varlığın durumu dikkate alınmalıdır. Varlık kabul edildiğinde her yönden kabul edilmiş değildir. Bu durumda iki hükümden biri diğerinin yerine alınmalı ve belirsiz bir açıklamada ayrıntılı bilgi istenmelidir. Örneğin “hazlardan bir kısmı neşe, bir kısmı sevinç, bir kısmı hoşnutluktur.” Neşe, sevinç, hoşnutluk eşanlamlı sözcüklerdir. Bu şekilde belirtilen önermelerde sözcüklerin anlamlarının ifade edilmesi istenmelidir.²⁰¹

6) Konu için aynı olan zıtlar, iptal açısından önemlidir. Zıt, konu için doğal olmayıp konunun da zıttı yakın bir konu olarak alınması durumunda diğer zıt konuya nispet edilme özelliğine sahip olmalıdır. Örneğin kin, öfke gücüne nispet ediliyorsa bu durumda sevginin şehvet gücüne değil, öfke gücüne nispet edilmesi gerekir. Cehalet, şehvet gücüne nispet ediliyorsa; bilginin, akıl gücüne değil mutlaka şehvet gücüne nispet edilmesi gerekir.²⁰²

7) Mevcut olanın bir zaman, mekân veya konuda yararlı olması aynı zamanda mutlaklığını göstermesi ispat açısından önemlidir. Mutlaklık, anlama bir şey eklenmeden ifade edilmesidir. Örneğin “her akrabanın öldürülmesi güzeldir” yanlış önermesi “akraba için gerçekleşen bir öldürme, güzel olabilir” şeklinde ifade edilebilir. Yaratıcıyı inkâr gibi aksi bir durumda akrabanın öldürülmesi mutlak olarak güzel olabilir.²⁰³

İbn Sina’ya göre iptal ve ispat yerleri soru soran ile cevaplayan tarafından doğru bir şekilde bilinmelidir. Bu bilginin kullanımıyla iddianın kabulü veya reddi oluşturularak muhataba karşı üstünlük sağlanması amaçlanır.

İbn Sina tartışmada kazanan taraf olmak için soru soran ve cevaplayanda cedelî özelliklerin bulunmasının önemine dikkat çeker ve cedelî özelliğin şu dört araçla kazanıldığını ifade eder:

Birinci araç, insanların çoğunluğu tarafından kabul veya reddedilmiş meşhur öncüllerin kullanılmasıdır. Çünkü cedelci halkın benimsediğine ters olanı övülen arasına ekleyerek dolaylı olarak faydalanabilir.²⁰⁴

---

²⁰⁰ İbn Sina, **Topikler**, s. 89.

²⁰¹ İbn Sina, **Topikler**, s. 91.

²⁰² İbn Sina, **Topikler**, s. 93.

²⁰³ İbn Sina, **Topikler**, s. 103.

²⁰⁴ İbn Sina, **Topikler**, s. 58.

İkinci araç, ortak isimlerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesidir. Cedelci sözcüğün ortak lafız özelliğinde olduğunu bilmekle yetinmemeli birbirinden farklı olan tanımların ortaklığını anlama gücüne sahip olmalıdır. Örneğin “iyi; şecaat, adalet ve iffetle aynı anlamda ifade edilmez” demekle yetinmeyerek şecaat ve adaletin iyiliğin niteliği olmaları bakımından iyi oldukları açıklanmalıdır.²⁰⁵

Bu niteliğe sahip olunmasıyla soran ve cevaplayanın ihtilaf bulunmayan bir konuda tartışması engellenir. Örneğin, cedelcilerden biri; Yaratıcı, nitelik sahibinin idrak edilmesi gibi gözle idrak edilmeyeceği için “Allah görülmez” önermesini ve diğeri ise dile getiremediği bir sebeple “Allah görülür” önermesini ifade eder.²⁰⁶ Muhatap tarafından önermenin farklı yorumlandığı durumlarda ortak ismi ayrıntısıyla incelemek önemsiz bir konuda tartışmaktan alıkoyar.

Üçüncü araç, fasılları incelemede yeterli olmaktır. Duyu verileri ve bilginin hükümlerinin faslı gibi cinsleri birbirine benzeyenlerin faslı incelenmelidir. Bu yetenek sayesinde cedelci benzer hükümlere sahip olanları ayırır.²⁰⁷ Fasıl hakkında bilgi sahibi olmak ispat ve iptal edilmesi istenilen kıyasların öncüllerini belirlemede faydalıdır.²⁰⁸

Dördüncü araç, benzerlik konusunda yeterli olmaktır. Cedelci benzerliği birbirinden uzak ve cinsleri farklı olan arasında incelemelidir. Örneğin “dokunma, dokunulanı dokunana ulaştırır” önermesi ile “görme de görüleni görene ulaştırır” önermesi arasındaki benzerlikle sonuç şu şekilde belirtilir: “Eğer dokunma, dokunulanı dokunana ulaştırırsa görme de görüleni görene ulaştırır.”²⁰⁹

İbn Sina’ya göre belirtilen bu cedelî araçlardan faydalanılmasıyla tartışmalarda muhataba üstün gelme sağlanır. Ayrıca cedelî özelliklere sahip kişi, yakînî öncüllere ulaşamadığında çelişğin iki yönüne ait meşhur öncülleri inceler ve bu öncüller arasında tercih yaparak muhatabını ikna eder.²¹⁰

Meşhurât ve müsellemlât türü öncüllerden oluşan cedelin amacı öncülleri yakînî olan burhan seviyesine çıkmaktır.²¹¹ Fakat cedel, her ikisi de cedelî olan iki kıyasla iki zıddı birlikte destekleyebilir. Bu bağlamda bazen meşhur öncülleri kullanarak nefsin ölümsüz

---

²⁰⁵ İbn Sina, **Topikler**, s. 60.

²⁰⁶ İbn Sina, **Topikler**, s. 68.

²⁰⁷ İbn Sina, **Topikler**, s. 67.

²⁰⁸ İbn Sina, **Topikler**, s. 70.

²⁰⁹ İbn Sina, **Topikler**, s. 67.

²¹⁰ İbn Sina, **Topikler**, s. 5.

²¹¹ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 113.

olduğu sonucunu çıkarır, bazen de meşhur öncülleri kullanarak nefsin ölümlü olduğu sonucuna ulaşır.²¹² Bu yüzden cedel burhanın kullandığı yakînî öncülleri kullanmayıp sonuç vermeyen kıyaslar kullanır. Örneğin cedelci, ateşin nispet bakımından çok katlı olduğunu belirtmek istediğinde kıyası şu şekilde kurar:

Ateş, çabuk doğar ve artar

Nispette çok katlı olan da çabuk doğar ve artar

Ateş nispet bakımından çok katlıdır

Şeklinde kurulan kıyas sonuç veriyor görünse de gerçekte sonuç vermez.²¹³ Kıyasta da belirtildiği gibi kullanılan meşhur öncüller kesinlik seviyesine çıkamamıştır.

Cedelî kıyaslar yakînî öncüllerin seviyesine çıkamasa da kazandırdığı özellikler mevcuttur. Bu özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1) Tartışma sırasında daha çabuk delil getirme yeteneği kazandırır.
- 2) Burhanî delilleri anlamayan kişileri ikna eder ve muhatabı susturur.
- 3) Tartışmada problemin tanımlanması, irdelenmesi ve sonuca ulaşılmasında hangi yolların izleneceğini gösterir.
- 4) Sofistik hileleri öğrenme ve çürütme yollarını belirtir.
- 5) Kişinin dili nasıl kullanması gerektiğini öğretir ve kavramların derin anlamlarını tahlil etmede yardımcı olur.
- 6) Akıl yürütmeyi canlandırıp ilim seviyesini yükselterek siyaset, eğitim ve günlük tartışmalarda kişiyi güçlü kılar.
- 7) Zihnin fikren gelişmesini ve ikna kabiliyetinin artması sağlar.²¹⁴

V. HATABÎ KIYASLARDAKİ ÖNCÜLLER

Hitabet, “hutbe okuma, güzel söz söyleme, vaaz ve nasihat etme” gibi anlamlara gelir. Terim olarak “ bir topluluğa bir maksadı anlatmak, bir fikri açıklamak, öğüt vermek, bir görüşü benimsetmek, bir eyleme teşvik etmek gibi amaçlarla yapılan güçlü, etkileyici ve güzel konuşma sanatı” anlamındadır.²¹⁵

Mantık terimi olarak hitabet, aklın bir tarafı kabul etmesiyle birlikte diğer tarafa da ihtimal verdiği zanniyât türü önermelerden ve kendisine inanılan kişilerden aktarılan

²¹² İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 138.

²¹³ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 144.

²¹⁴ İbrahim Emiroğlu, “Cedel Nedir?”, **D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. XII, İzmir, 1999, s. 37.

²¹⁵ Mahmut Kaya, “Hitabet”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 18, İstanbul, 1998, s. 156.

makbulât türü önermelerden oluşan kıyastır.²¹⁶ Hatabî kıyaslarda kullanılan zanniyât ve makbulât türü öncüller hakkında bilgi verelim.

A. ZANNİYÂT

Doğruluğu zan ile oluşturulan²¹⁷ ve tasdikini oluşmasıyla birlikte zıddının zihne gelme ihtimali olan öncüllerdir. Zanna dayalı öncüllerin sürekliliği ve gerçekliği yoktur.²¹⁸ Örnek:

Mustafa gece fenersiz dolaşır

Gece fenersiz dolaşan hırsızdır

Mustafa hırsızdır²¹⁹

Akıl zanniyât türü önermelerde bir tarafı seçmekle birlikte diğer tarafa da ihtimal verir. Bu sebeple zanniyât türü önermeler kesinlik ifade etmez ve yakîniyât türü önermelerden uzaktır.

İbn Sina zanniyât ve müsellemlât türüne benzeyen, doğru gibi olan bir önerme türü olarak müşebbehâtı belirtir.²²⁰ Müşebbehât, benzerlikte ortaklık nedeniyle başka bir şey olarak kabul edilen öncüllerdir.²²¹ Bu benzeşim, lafız ya da anlam aracılığıyla meydana gelir. Sözü aynı olması mananın ise zıt olması sonucu lafız aracılığıyla benzeşim oluşur. Lafız aracılığıyla benzeşim şu şekillerde gerçekleşir:

1) Lafız kastedilen anlam bakımından zıt olabilir. Örneğin, “ayn” kelimesi pınar ve göz gibi iki farklı anlama gelir.

2) Lafzın ifade ettiği benzeşim gizli olabilir. Örneğin ışık kelimesi “görme” anlamıyla ya da “akıl nezdindeki gerçek” anlamıyla kullanılabilir.

3) Sözcüğün bileşimindeki lafzın veya bağlacın konumuna göre gerçekleşir. Sözcüğün bileşimindeki lafızla ilgili olarak “Çocuk Hasan” veya “Hasan’ın çocuğu” anlamına gelen “Gulam Hasan” örnek verilebilir. Sözcüğün bileşimindeki bağlaçla ilgili olarak “İnsan ne biliyorsa bildiği gibidir” örnek verilebilir. İnsan ve insanın bildiği şey için de “o” zamiri kullanılabilir.

Anlam aracılığıyla gerçekleşen benzeşim ise şu şekilde gerçekleşir:

²¹⁶ Ebheri, a.g.e, s. 75; Ahmet Cevdet, a.g.e, s. 169; Öner, a.g.e, s. 189; Emiroğlu, a.g.e, s. 221.

²¹⁷ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 54.

²¹⁸ İbn Sina, **en-Necat**, s. 63.

²¹⁹ F. Nuri K., a.g.e, s.61; Ahmet Cevdet, a.g.e, s. 166; Öner, a.g.e, s. 188.

²²⁰ İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 50.

²²¹ İbn Sina, **II. Analitikler**, s.16.

1) Doğru önermeye farklı anlamlar yükleyerek de doğru sonuca ulaşılacağı düşünülmesiyle gerçekleşir. Örnek: Her karın ak olmasından her ak olanın da kar olduğunun sanılması.

2) Bir şeyin gerekliliği ön planda tutularak gerekliliğin hükmünün genel olanda gerçekleşeceği düşünülebilir. Örneğin, insanın sorumlu tutulmasından dolayı her vehmi ve zekâsı olanın sorumlu olacağı düşünülmesidir.

3) Bir şeyin araz yoluyla meydana gelenle nitelenmesi sonucu gerçekleşir. Örnek: “Bir açıdan soğutana benzetince, mahmude otu soğutucudur.”²²²

B. MAKBULÂT

Peygamberlerin mucizeleri ve evliyaların kerametleri gibi semavî bir emirden veya âlimlerin sözleri gibi üstün zekâyâ sahip olmasından veya salih bir kimsenin sözü gibi dindar olunmasından dolayı kabul edilen önermelerdir.²²³

İbn Sina'ya göre kişinin dindar olması ya da sahip olduğu güçlü bir görüş nedeniyle ileri sürdüğü önermenin kabul edilme derecesi artar.²²⁴ Makbulât türü önermeler insanlar tarafından otorite olarak kabul edilen kişilerden alınan öncüllerdir ve bu tarz öncüllerin doğruluğu otoritenin güvenilirliğine bağlıdır.

Hatabî kıyaslarda kullanılan öncüller hakkında bilgi verdikten sonra hitabetle ilgili ayrıntılara geçebiliriz.

Hitabet üzerinde önemle duran ve geliştiren Sofistler²²⁵ ve özellikle de Gorgias²²⁶ olmuştur. Sözün en az çabayla verimli ürünlere ulaşan büyük bir güç olduğunu ileri süren Gorgias, insanın tam bilgisizlik içinde olduğunu söylemiştir. Gorgias'a göre, gerçek bilgidен söz edilemeyeceği için etkili bir ikna olarak hitabet, tüm sanatların en değerlisi olmuştur.

---

²²² İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 55.

²²³ Mahmut Hasan el Muğnisi, a.g.e, s. 313.

²²⁴ İbn Sina, **en-Necat**, s. 61.

²²⁵ Sofistler: M.Ö 450 yılından itibaren ortaya çıkan ve para karşılığında bilgi öğreten eğitimciler sınıfının üyeleridir. Protagoras, Gorgias, Prodikos, Hippias, Kallikler sofisttir. (Ahmet Cevizci, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Asa Yayınevi, Bursa, 2001, s. 80)

²²⁶ Gorgias: 483-375 yılları arasında yaşamış, sofistlerin kurucularından sayılan düşünürdür. Doğa felsefesinin ana sorunu olan “asıl gerçeği” bilemeyeceğimizi tanımlayan üç savı şudur: “Bir şey yoktur. Bir şey olsaydı da bilemezdik. Bilseydik de başkalarına aktaramazdık” (Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, 40)

Hitabetteki sözün gücü aydınlatan ve bilgi veren değil, harekete geçiren ve etkileyen bir güçtür.²²⁷

Platon, Gorgias'ın hitabet anlayışının gerçek bilgiyi yansıtmadığını ve dinleyiciyi kandırmaya yönelik olduğunu Sokrates'in ağzından şöyle ifade eder:

Sokrates: Hitabet sanatının mahkemelerde ya da başka toplantılarda oluşturduğu ikna, doğru olan ile olmayan arasındaki ilişki bakımından nasıl bir iknadır? Bu, bilgiden yoksun bir inanış meydana getiren bir ikna mıdır, yoksa bilgi veren bir ikna mı?

Gorgias: İnanıştan kaynaklanan bir iknadır.

Sokrates: Demek oluyor ki Hitabet, dinleyicilere doğru olan ile olmayanı öğretmez. Onlara gerçek bilgiyi sunmaz.

Gorgias: Evet, Sokrates. Fakat hitabet etkili bir sanattır. Hekim ile konuşmacı bir şehre gitseler ve şehir hekimi seçilmek için yarışa girseler konuşmacı ikna kabiliyetiyle kendini hekim olarak seçtirebilir.²²⁸

Diyalogda da belirtildiği gibi hitabet, doğru bilgiyi vermemekle birlikte dinleyiciyi güçlü ifadelerle etkilemektedir. Ayrıca inandırıcı yönünün yanı sıra hitabet, mahkemede kendini savunmada ya da önemli toplantılarda kendi düşüncelerini aktarmada konuşmacıya yarar sağlar.

Gorgias'ın hitabet hakkındaki düşünceleri Sokrates ve Platon'un öğretilerine zıt bir karakter taşır. Aristoteles da en az Platon kadar Sofistlere karşı net ve kararlı bir tutum sergilemiştir. Bununla birlikte Aristoteles, hitabeti “belli bir durumda var olan inandırma yollarını kullanma yetisi”²²⁹ olarak tanımlamış ve Organon adlı eserlerinden biri olan Retorikte, hitabet konusunu geniş boyutuyla incelemiştir.

Hitabet; zihni, sözlerle huzur bulmak, zayıf ya da güçlü olan düşünceyi tanımlamak²³⁰ ve dinleyicinin bilgisine uygun öncülleri kullanarak herhangi bir düşünceyi kabul ettirmek için kullanılan sözlerdir.²³¹

Fârâbî'ye göre söylenen sözün üç tür inandırma tarzı vardır:

---

²²⁷ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s. 798.

²²⁸ Platon, **Diyaloglar I- (455 a)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 56.

²²⁹ Aristoteles, **Retorik**, çev. Mehmet H. Doğan, 9.b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 36.

²³⁰ Fârâbî, **İhsau'l Ulum**, s. 83.

²³¹ Fârâbî, **Kitabu'l Huruf**, çev. Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 84.

1) Sözü inandırıcılığı konuşmacının kişisel özelliklerine bağlıdır. Konuşma, konuşanın inanılacak bir kişi olduğunu düşündürecek şekilde yapıldığında söylenilenlere inanma oranı artar.

2) Sözü inandırıcılığı dinleyende belli bir ruh hali oluşturmaya bağlıdır. Mutlu ve dostluk duyguları hâkim olduğu zaman verilen yargılarla, sıkıntılı ve düşmanlık duygularının hâkim olduğu zaman verilen yargılar aynı değildir.

3) Sözü inandırıcılığı konuşmacının kullandığı sözcüklere bağlıdır. Uygun inandırıcı kanıtlar yoluyla inandırma daha kuvvetli olur. Bu özelliklere sahip kişinin mantıksal olarak düşünebilmesi, insanın karakter özelliklerini iyi bilmesi ve coşkuyu tanımlayıp harekete geçirme yollarını bilmesi gerekir.²³² Kısacası, kabul edilmesi istenilen ifade, konunun dinleyicinin zekâ seviyesine göre belirlenmesine, uygun öncüllerin kullanılmasına, konuşmacının karakterine, coşkuların tanımlanıp yerinde kullanılmasına ve kullanılan sözcüklerin anlaşılabilir olmasına bağlıdır.

Aristoteles'e göre hitabetin faydaları şunlardır: Hitabet, gerçek kanıtlarla karşıtlarına üstünlük sağlar. Herkes tarafından bilinen kavramların kullanılmasıyla inandırma ve kanıtlama yollarını gösterir. Ayrıca, olguları açıkça görmek ve yanlış bir şekilde tartışanlara karşı çıkmak için kesin kıyasla birlikte tarafsız sonuçlar çıkarır.²³³

Hitabette istenilen sonuca ulaşmak için konuşma genel özellikleriyle bilinmelidir. Hitabette kullanılan üç türlü konuşma vardır:

- a) Politik Konuşma
- b) Adli Konuşma
- c) Törenselle Konuşma

Politik konuşma, kişiyi bir davranışı yapmaya ya da yapmamaya yönlendirir. Politik konuşmacının amacı tavsiye edilen bir fiilin uygunluğu veya olumsuz yönünü tanıtmaktır.

Adli konuşma, bir kişiye karşı saldırma veya savunma yapma şeklinde gerçekleşir. Bir davada tarafların amacı bir fiilin haklılığını ya da haksızlığını saptamaktır.

Törenselle konuşma ise bir kişiyi över ya da kötüler. Bir kişiyi över ya da ona saldıranların amacı kişinin onurlu veya zıddı olduğunu kanıtlamaktır.²³⁴

Konuşmacının yapacağı konuşmayı tahlil ederek hazırlanması hem konuyu eksiksiz bir şekilde aktarmasını hem de dinleyicinin konuşmayı daha dikkatli dinlemesini

---

²³² Aristoteles, **Retorik**, s. 38.

²³³ Aristoteles, **Retorik**, s. 36.

²³⁴ Atakan Altınörs, "Platon ve Aristoteles'in Retorik Anlayışlarının Karşılaştırılması", **Ekev Akademi Dergisi**, S. 49, 2011, s. 88.

sağlayacaktır. Konuşma çeşitlerinin genel hatlarıyla belirlenmesinin yanı sıra hitabetin içeriğinin hangi sınırlarla aktarılacağı da önemlidir. Buna göre hitabet giriş, anlatı, ispat ve sonuç kısımlarından oluşur:

1) Giriş: Konuşmada konunun yolunu açan başlangıçlardır. Törenselle konuşmada giriş bir övgü, eleştiri ya da öğüt şeklinde olabilir. Adli konuşmalarda girişte konu hakkında kısa bir özet sunulur. Bu bölümde konuşmacı dinleyicilere karşı karakteri hakkında güzel bir izlenim vermelidir. Politik konuşmada konu önceden bilindiği için giriş bölümünde dikkat çekilmeli veya tartışılan konunun önemine vurgu yapılmalıdır.

2) Anlatı: Konunun ifade edildiği kısımdır. Törenselle konuşmada bu kısım açıklanan konunun akılda tutulması zor olduğu için devamlı değil, kesintilidir. Anlatı ne çok uzun ne çok kısa kararında olmalıdır. Adli konuşmada savunan taraf, kendi iddiasıyla ilgili olgular ifade etmelidir. Ayrıca, bugün olmuş gibi gösterilmekle acıma ya da öfke uyandıracak durumların dışında, olaylardan geçmişte kalmış olarak bahsedilir. Bu bölümde karakter ve coşkular kullanılır. Politik konuşmaların anlatı kısmında söylenilenin doğruluğu hakkında güven oluşturulmalı ve önemli noktalar belirtilerek açıklama yapılmalıdır.²³⁵

3) İspat: İddiyayı sağlamlaştırmak için ileri sürülen delillerin belirtildiği kısımdır. Törenselle konuşmada bu kısımda iddia önemli kısımlarıyla aktarılır. Politik konuşmada bir iddianın önemli olup olmadığı belirtilir. Adli konuşma bu bölümde doğru olanla ilgilenir.

4) Sonuç: Konunun özetlendiği ve dinleyici üzerinde son etkilerin oluşturulduğu kısımdır. Bu kısımda dinleyicinin konuşmacı hakkında iyi düşünmesi ve karşı taraf hakkında eleştirel olması sağlanmalıdır. Konunun geneli ve kanıtlar özetlenmelidir.²³⁶

İbn Sina'ya göre hitabet, konuşmacı, konu ve dinleyici olmak üzere üç kısımda incelenir:

1) Konuşmacı: Konuşmayı yapan kişinin karakteri İbn Sina'ya göre, konuşmanın içeriğinden bağımsız olarak etkilidir.²³⁷

Konuşmacı, konuşma sırasında delili açık olarak belirtmekle birlikte kendisinin doğru sözlü görünmesini sağlamalı ve dinleyicileri ikna edici düşünme tarzına yönlendirmelidir. Konuşmacının kişiliğinde sağduyu, iyi ahlaki karakter ve iyi niyet güven oluşturur. Ayrıca insanların yargılarını etkileyecek kadar değiştiren ruh hallerini iyi tahlil etmelidir.²³⁸ Konuşmacının güvenilir bir kişi olması dinleyicinin önem verdiği bir konudur. Çünkü dinleyici hem söz hem de davranış olarak dürüst olmayan kişilerin ifadelerine değer vermez.

²³⁵ Aristoteles, **Retorik**, s. 205.

²³⁶ Aristoteles, **Retorik**, s. 212.

²³⁷ Abdulkadir Coşkun, **İbn Sina Felsefesinde Retorik**, 1.b., Litera Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 120.

²³⁸ Aristoteles, **Retorik**, s. 98.

İbn Sina'ya göre konuşmacı konuşmasının etkili olması için kendi konuşmasını övmeli ve muhatabının konuşmasını da küçümsemelidir. Bununla birlikte güvenilir kişilerin şahit gösterilmesi ikna derecesini artırır. Ayrıca konuşma sırasında ses tonunun iyi bir şekilde ayarlanması, jest ve mimiklerin kullanımı önemlidir.²³⁹

2) Konu: Hitabette önemli olan diğer kısım konudur. Bütün insanların üzerinde düşündüğü ortak konular şunlardır:

a) Yollar ve Araçlar: Yollar ve araçlar konusunda konuşmacının ülkenin gelir-giderlerinin sayısını ve ölçüsünü bilmesi ve başka ülkelerde uygulanan yöntemlerle de yakından ilgilenmesi gerekir.

b) Savaş ve Barış: Savaş ve barış konusunda konuşmacının ülkesinin hem gerçek hem de potansiyel askeri gücünün derecesini, yapısını ve ülkenin yapmış olduğu savaşların neden-sonuçlarını bilmesi gerekir.

c) Ulusal Savunma: Konuşmacı ulusal savunmayla ilgili konuşma yapacaksa askeri birliğin özellikle stratejik noktaların korunması için yapılacakları ve savunma yöntemlerini bilmesi gerekir.

d) Dışalım ve Dışsatım: Konuşma konusu yiyecek kaynaklarıyla ilgiliyse konuşmacının ülkenin ihtiyaçlarını karşılamak için yapılması gerekenleri, ülkede hangi ürünlerin üretilip hangilerinin dıştan karşılanması gerektiğini bilmesi gerekir.

e) Yasalar: Konuşma konusu yasalarla ilgiliyse konuşmacının kullanılan farklı yasalar ve özelliklerini, hangi koşullarda geliştirilmesi gerektiğini ve yıkılmaması için hangi önlemlerin alınması gerektiğini bilmesi gerekir.

Konuşma için belirlenen konu dinleyicinin anlayacağı şekilde açık olarak belirtilmelidir. Konu, dinleyicinin çok soru yöneltmesine sebep olacak şekilde kısa olmamakla birlikte zihinde bilgi kirliliğine ya da dinleyicinin sıkılmasına sebep olacak şekilde uzun tutulmamalıdır.²⁴⁰

3) Dinleyici: Kendisiyle konuşulan ve ikna edilmeye çalışılan kişidir. Dinleyici bir ya da daha fazla sayıda ve seçkin ya da avam olabilir. Bazı durumlarda dinleyicinin seviyesi düşük ve kişiliği iyi olmadığı gibi konuşmacıya karşı önyargılı da olabilirler.²⁴¹

İbn Sina'ya göre ikna edilmek istenen dinleyici, müzakereci olabileceği gibi tartışmayı takip edenler veya taraflar arasında karar verici olan hâkim de olabilir.²⁴² Filozofa göre

²³⁹ Abdulkadir Coşkun, a.g.e, s. 123.

²⁴⁰ Aristoteles, **Retorik**, s. 46-47.

²⁴¹ İbrahim Emiroğlu, a.g.e, s. 227.

²⁴² Abdulkadir Coşkun, a.g.e, s. 124.

dinleyici, sözün içeriğini, sözü söyleyenin durumunu ve sözün nasıl söylenildiğini belirleyen bir konumdadır.²⁴³

Dinleyicinin genç ya da yaşlı olma durumuna göre ve yaş guruplarının özelliklerine göre konuşmacı seçeceği konu ve seslenme şeklini belirlemelidir. Dinleyicilerin hangi soydan geldiği, varlık durumları, cinsiyet de dikkat edilmesi gereken unsurlardır.²⁴⁴

Konuşmada dinleyicinin ikna olması için örnek yöntemini kullanmak uygun olacaktır. Örnek olarak gerçek geçmiş olaylar ele alınabilir.²⁴⁵ Örnek:

“Laokoon ile Cassandra’nın tahta atın parçalanması yolunda gösterdikleri direnmeye rağmen Priamos bu tuzağı yakmak istemiyordu. Çünkü at Tanrıça Athena’ya sunulmuştu ve onun öfkesinden korkuluyordu. Bu at barışın bir göz boyaması olabilirdi, ama yaşlı hükümdar Tanrıları gücendirme sorumluluğunu üstlenemiyordu. Çünkü ordunun dönüşünde kurban edilmesi gerekli esirin kaçması ve inançsız rahibin denizden çıkan yılan tarafından öldürülmesi, Tanrıların ceza vermesi olarak görülmüştü. Kralın tedbirsizce davranması ve Troyalıların on yıl süren savaştan sonra düzenlenen eğlenceyle yorgun düşmesi Yunanlıların Troya’ya hem içeriden hem dışarıdan saldırmalarına neden oldu.²⁴⁶

Konuşmacının yaşanmış olayları örnek olarak vermesi daha fazla etki bırakır. Çünkü dinleyici belirtilen olaydaki kişilerle empati kurarak nasihatleri zihninde tutar ve kaçınılması gerekenleri belirler. Verilen örnekten sonra konuya odaklanma artar.

Örnek olarak yaşanmış olaylar haricinde hayvan masalları da anlatılabilir. Örnek:

“Uzak bir ülkede ava meraklı bir padişah yaşamış. Bir gün şahiniyle birlikte ava çıkmış. Geyik kovalarken çok susamış. Karşısına çıkan dağın doruğundaki kayalıktan su damlıyormuş. Suyun tasa dolmasını beklemiş fakat şahin suyu dökerek engel olmuş. Padişah tekrar doldurmuş. Şahin suyu tekrar dökünce padişah şahini öldürmüş. Padişahın adamları şahinin davranışının bir nedeni olabileceğini ifade etmeleri üzerine, padişah ve adamları dağa tırmanmışlar ve suyun içinde bir ejderha ölüsünün olduğunu görmüşler.”²⁴⁷

Belirtilen hayvan masalları örneğinde insana bilgi vermek amacıyla karakterler mecazi olarak betimlenmiştir. Olayla dinleyiciye acele etmemesi ve bir karar vermeden önce araştırma yapması gerektiği mesajı verilir. Bu şekilde hitabette yaşanmış olaylarla mesajın verilmesi dinleyici üzerinde etki oluşturur.

²⁴³ Abdulkadir Coşkun, a.g.e, s. 127.

²⁴⁴ Aristoteles, **Retorik**, s. 129.

²⁴⁵ Aristoteles, **Retorik**, s. 136.

²⁴⁶ Rosa Agizza, **Antik Yunan’da Mitoloji- Masallar ve Söylenceler**, çev. Zühre İlkelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001, s. 338.

²⁴⁷ Beydaba, **Kelile ve Dimne**, haz. Sadık Yalsızuçanlar, Timaş Yayınları, İstanbul, 2000, s. 209.

Hitabette seçilen konunun dinleyiciye aktarımı için örnek yöntemiyle birlikte entimem (örtük kıyas)²⁴⁸ kullanımı da faydalı olacaktır. İkna etme aracı olarak görülen entimem, mükemmel hitabet yöntemidir. Örnekle iddiayı sağlamlaştırma yöntemine göre konuşmacı tarafından daha fazla tercih edilir.²⁴⁹ Entimemin temel bölümleri şunlardır:

1) Zıttın zıt özelliği bulunup bulunmadığına dikkat edilmelidir. Zıt özellik bulundurmuyorsa ilk önerme çürütülür, bulunuyorsa önerme oluşturulur. Örnek: “Ölçülülük yararlıdır, ahlaksızlık zararlıdır.”

2) Anahtar sözcüğün değişik tarzı düşünülerek biri hakkında ifade edilecek ya da edilmeyecek bir şeyin diğeri hakkında ifade edilip edilemeyeceği belirlenmelidir. Örneğin “adil” her zaman “yararlı” anlamına gelmez ya da “adil bir biçimde” her zaman “yararlı” anlamına gelse de “adil bir biçimde ölüm cezası almak” arzu edilmez.

3) Eğer bir nitelik, bulunması daha olası olan bir yerde yoksa bulunması daha az olası olan yerde yoktur. Örneğin Tanrılar bile her şeyi bilen değillerse, insanlar hiçbir bilgiye sahip değildir.

4) Dinleyiciyi etkilemek için kullanılan sözler tanımlanmalıdır. Örneğin, “doğaüstü nedir?” sorusundaki doğaüstü kavramı, “Tanrı ya da Tanrı’nın yaptığı iş” şeklinde açıklanır. Tanrı’nın yaptığı bir işin var olduğuna inanan kişinin Tanrılarında var olduğuna inanması gerekeceği için doğaüstünün tanımının yapılması dinleyicinin zihninde açıklık oluşturması bakımından önemlidir.

5) Bir sözcük çeşitli anlamlarına göre oluşturulmalı ve mantıksal bölünmeye dayandırılmalıdır. Örneğin, “bütün insanlar A, B ya da C gibi üç güdüden dolayı yanlış yapar” önermesi kabul ediliyorsa “kişinin durumunda A ve B söz konusu değildir, suçlayanlar ise C’yi hiç ileri sürmüyorlar” şeklindeki mantıksal çıkarımla sonuca ulaşılabilir.

6) Etkileyici konuşma tümevarıma dayandırılmalıdır. Örneğin, herhangi bir şehirdeki kadının davasından, bütün dünyadaki kadınların kendi çocuklarına ilişkin olguları doğru bir biçimde değerlendirebilecekleri ileri sürülebilir.

7) Belli bir konunun hem iyi hem de kötü sonuçları bir davranışın yapılması ya da yapılmamasını zorlamak için, herhangi bir kimseyi dava etmek ya da savunmak için bir neden olarak kullanılmalıdır. Örneğin, eğitim hem kötü olan gözden düşmeye hem de iyi olan

---

²⁴⁸ Örtük kıyas: Öncüllerden biri eksik olmakla birlikte, zihinde karşılığı tam olan kıyastır. “Kalp kırmak kötü bir şeydir” önermesinin tam karşılığı şu şekildedir. “Bu hareket kalp kırmaktır.”, “Kalp kırmak kötü bir şeydir.”, “O halde bu hareket kötü bir şeydir.”(Mehmet Vural, **İslam Felsefesi Sözlüğü**, Elis Yayınları, Ankara, 2011, s. 469);İbn Sina entimemi ifade etmek için “tefkir” kelimesini kullanır ve bu kelimeyle kıyasta belirtilmeyen orta terimin zihinde tamamlanması amacıyla düşünmeyi kasteder.(Abdulkadir Coşkun, a.g.e, s.134)

²⁴⁹ David Ross, a.g.e, s. 313.

akıllılığa ulaştırır. Bu yüzden “gözden düşmek iyi olmadığı için eğitilmek de iyi değildir” görüşü ileri sürülür ya da “akıllı olmak iyi olduğu için eğitilmek iyidir” görüşüyle cevap verilir.

8) İki zıt yoldan birinde yapılabilecek eylemin akışını hızlandırmak ya da ağırlaştırmak gerekir. Örneğin rahibe, oğluna doğru olan söylendiğinde insanların nefret edeceğini; yanlış olan söylendiğinde Tanrıların nefret edeceğini gerekçe göstererek herkesin önünde konuşmamasını tembih eder. Cevap şu şekilde olabilir: Halk önünde konuşmaya alışmalısın. Çünkü doğru olan söylenirse Tanrılar sever, yanlış olan söylenirse insanlar sever.

9) İnsanlar açıktan adaleti ve soyluluğu överken içten içe kendi çıkarlarını savunurlar. Bu yüzden dinleyicinin benimsediği bakış açısı belirlenmelidir.

10) Adli ve tartışma söylevlerinde fiil mümkün, kolay ve kişinin kendine ya da dostlarına faydalı; düşmanlarına zararlıysa bu fiili yapmak zorunluluk oluşturur. Konuşmacı bu gibi koşullara işaret ederek fiili teşvik etmeli, tersine işaret ederek bu fiilden vazgeçirmelidir.²⁵⁰ Entimem, dinleyicinin zihninde konunun iyi bir konumla şekillenmesini sağlar. Konuşmanın etkili olması isteniyorsa örnek yöntemiyle birlikte entimem yöntemi de kullanılmalıdır.

Hitabetin kullanım amacı ne olursa olsun üç şekilde uygulanır:

1) Doğaçlama: Konuşmacının yazılı metne bağlı kalmaksızın konuşmasıdır. Doğaçlama tarzında vücut dili ve tonlama kullanılarak dinleyicilerle diyalog kurulduğu için etki oluşturulur. Ancak hafızaya dayalı olarak hitap edilmesi nedeniyle konunun önemli bölümleri unutulabilir.

2) Şematik: Konunun önemli noktaları belirlenir ve konuşma sırasında açıklama ve örneklerle ifade edilir. Doğaçlamada olduğu gibi konunun önemli kısımları unutulmadan aktarılabilir fakat metne bağlı kalınacağı için dinleyicilerle diyalog kurmada eksiklikler oluşur.

3) Okuma: Yazılı metin haline getirilen konuşma metne bağlı olarak okunur. Böylece konu bütün ayrıntılarıyla dinleyiciye aktarılmış olur. Fakat metne aşırı bağlı kalınması nedeniyle dinleyiciyle diyalog kurulamaz ve dinleyicinin sıkılmasına sebep olabilir.²⁵¹

---

²⁵⁰ Aristoteles, **Retorik**, s.143-150.

²⁵¹ İbrahim Emiroğlu, a.g.e, s. 230.

VI. SOFİSTİK KIYASLARDAKİ ÖNCÜLLER

Mugâlata, “mantık hilelerini kullanıp, dil cambazlığı yaparak muhatabı yanıltmak” anlamına gelir.²⁵² Mugâlatacı ise insanlara fark ettirmeksizin yanlış kıyası kabul ettiren kişidir.²⁵³ Mantık terimi olarak mugâlata vehim ürünü olan öncüllerden oluşan önermelerdir.²⁵⁴ Sofistik kıyaslarda kullanılan vehmiyât türü öncüller hakkında bilgi verelim.

A. VEHMİYÂT

Hissedilenlere kıyasla, hissedilmeyenler hakkında kesin bir şekilde vehim ile oluşturulan önermelerdir.²⁵⁵ Vehim, duyulur hakkında yargıda bulunduğu için verdiği bilgi doğru veya yanlış olabilir. Vehmî bilginin doğru olması durumunda zihin bilgiyi onaylar, fakat bilgi doğru değilse onaylamaz veya düzeltir. Örneğin “bir mekânda iki cisim düşünülemez” önermesi doğrudur ve zihin tarafından onaylanır. “Âlemdeki doluluk sonsuzdur” önermesi ise yanlıştır ve zihin tarafından reddedilir.²⁵⁶ Belirtildiği üzere vehmiyât türü öncüller duyulurlarla ilgili konularda zihinle aynı hükmü verse de çoğu kez zihinle aynı görüşte olmaz. Bu sebeple vehmiyât türü öncüller kesin kıyası oluşturmada kullanılmazlar.

Sofistik kıyaslarda kullanılan öncüller hakkında bilgi verdikten sonra mugâlatayla ilgili ayrıntılara geçebiliriz.

Mugâlata hakkındaki ilk sistemli bilgiler, Aristoteles’in Organon adlı mantık kitaplarından biri olan Sofistik Delillerde bulunmaktadır. Aristoteles bu eserinde sofistleri “gerçek olmayan, görünüşte bir ilimle para kazanan kişi” olarak tanımlamış ve sofistlik anlayışla çıkardıkları zorlukları, kullandıkları çürütme yöntemlerini, sofistlere karşı uygulanacak cevaplandırma şekillerini geniş bir tarzda ve derinlemesine incelemiştir.²⁵⁷

İbn Sina mugâlatacılarının her dönemde olabileceği gibi kendi döneminde de bulunduğunu ve özelliklerini şu şekilde belirtir:

“İnsanların bir kısmı hatta çoğu, hâkim (filozof) olmadığı halde insanların kendisini hâkim sanmasını, insanlar onun hâkim olduğuna inanmasa bile kendisinin gerçekten hâkim olmasına tercih ediyor. Çağımızda böyle insanları gördük. Onlar hikmetteki dereceleri düşük olduğu halde hâkim geçiniyorlar, hikmetten bahsediyorlar ve insanları hikmete çağırıyorlardı.

²⁵² Mahmut Kaya, “Mugalata”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 30, İstanbul, 2005, s. 372.

²⁵³ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, çev. Ömer Türker, 1.b., Litera Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 3.

²⁵⁴ Ebheri, a.g.e, s. 76; Ahmet Cevdet, a.g.e, s. 170; Öner, a.g.e, s. 189; Emiroğlu, a.g.e, s. 245.

²⁵⁵ Abdülkuddüs Bingöl, **Gelenbevinin Mantık Anlayışı**, Meb Yayınları, İstanbul, 1993, s. 134.

²⁵⁶ Hidayet Peker, **İbn Sina'nın Epistemolojisi**, 2.b, Emin Yayınları, Bursa, 2011, s. 117; İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 14.

²⁵⁷ Hamdi R. Atademir, a.g.e, s. 61.

Onların yetersiz olduğunu bildiğimizde ve insanlar onların halini anladıklarında ise hikmetin bir hakikati ve felsefenin bir faydası olduğunu inkâr ettiler.

Pythagorasçıların “her ne kadar felsefenin bir hakikati varsa da onu öğrenmenin bir yararı yoktur. Kendisinin hâkim olduğuna inanılmasını isteyen ama hikmeti idrak etme gücünü yitiren veya tembellik ve gerçeklik nedeniyle öğrenemeyen kimsenin mugalaticıların sanatını benimsemekten başka çaresi yoktur” şeklindeki düşünceleri göstermektedir ki kasıtlı mugalata buradan doğmuştur. Mugalata bazen sapıtmadan kaynaklanır.”²⁵⁸

İbn Sina, aktarımda belirtildiği üzere çevresindeki birçok kişinin filozof olmadığını ve bu durumu kendilerine belirttiklerinde reddettikleri noktanın bilgisizlikleri değil, felsefe olduğunu ifade eder. Felsefedeki eksikliklerinin yanlış taktiklere sığınarak çözüm yolu bulmaya çalışmalarıyla mugalatayı ortaya çıkarttıklarını ileri sürer.

İbn Sina’ya göre altın ve gümüş gibi bazı şeyler gerçektir. Sarı bakır ve altın ya da gümüş renkli markasit gibi bazı şeyler ise gerçeğe benzeyendir. Bunun gibi burhan, kesin ve gerçek bir kıyasken mugâlata ise gerçeğe benzer fakat hakikati olmayan kıyastır. Kıyas sanatını bilmeyen kişiler mugâlatacının kıyas oluşturduğunu zanneder.²⁵⁹ Mugâlatacı gerçek bilgiye sahip olmamakla birlikte tartışma yöntemini kullanarak bilgili görünmeye gayret gösterir.²⁶⁰ Tartışma yönteminin mugâlatacıya sağladığı faydalar şunlardır:

1) İki anlamlı ifadelerin yorumlanmasında yetenek kazandırır. Problemlerin ve sözcüklerin hangi noktalarda aynı ya da farklı sonuçlara neden olduğu daha net bir şekilde ayırt edilir.

2) Yanılgı yollarının bilinmesi daha dikkatli davranılmasını ve öne sürülecek iddianın daha sağlam olmasını sağlar.

3) Kişiye tartışmalarda her konuya katılma becerisi kazandırır.²⁶¹ Mugâlatacı tartışma yöntemiyle oluşturduğu kıyastaki yanlışları muhatabı tarafından daha kolay bir şekilde kabul edilmesini amaçlar.

Mugâlatacı, konuşulan konuyla ilgili birçok soru yönelterek ve konu hakkında muhatabın düşüncelerini sorarak yanlış iddiaya yönlendirir. Bu yönlendirme için muhatabının düşünce yapısını bilmekle birlikte²⁶² özellikle bir görüşü savunan insanların kullandıkları meşhura zıt olan meşhurları kullanır. Örneğin gelenek bakımından kullanılan “adet, adaleti iyi

²⁵⁸ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 4.

²⁵⁹ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 2.

²⁶⁰ Aristoteles, **Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine**, çev. Oğuz Özügül, Say Yayınları, İstanbul, 2007, s. 8.

²⁶¹ Aristoteles, **Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine**, s. 41.

²⁶² Aristoteles, **Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine**, s. 34.

görür” meşhuruna karşı doğa bakımından kullanılan “fayda sağlamak, zulümle bile olsa iyidir” meşhurunu kullanır. Veya filozofların “mutlu insan, adildir” meşhuruna karşı halkın kabul ettiği “mutlu insan, muzaffer sultandır” meşhurunu kullanır.²⁶³

Mugâlatacı, muhatabını susturmak amacıyla sorusunu “zıtların bilgisi bir midir?” şeklinde yönelterek verilecek her cevabı çürütmeye çalışır. Eğer muhatap “zıtların bilgisi birdir” şeklinde cevap verirse mugâlatacı “bilinenin bilgisi, bilinmeyenin bilgisidir; o halde bilinmeyen bilinmektedir” diyerek şüphe oluşturur. Eğer muhatap “zıtların bilgisi farklıdır” şeklinde cevap verirse mugâlatacı “iki bilgi farklılaştığında farklılık nasıl bilinmektedir?” sorusunu sorar.²⁶⁴

Mugâlatacı soruyu, istenilen cevabın verileceği şekilde de sorabilir. Örneğin “babaya her konuda itaat etmelidir” önermesinin kabulüne gereksinim duyuyorsa soru şu şekilde sorulmalıdır: “ Babaya her konuda itaat etmeli midir, yoksa her konuda itaat etmemeli midir?” Soruda belirtilen “her” in yerine “birçok” sözcüğü kullanılmalı ve “babaya birçok konuda mı, yoksa çok az konuda mı itaat etmelidir?” şeklinde sorulmalıdır. Muhatap böyle bir durumda “birçok” da karar kılacaktır.²⁶⁵

İbn Sina, mugâlatacıların amaçlarına ulaşmak için muhataplarına karşı uyguladıkları etkili yöntemleri şu şekilde sıralar:

- 1) Sözü uzatmaktır. Söz uzatıldığında ifadeler karışır ve çözüm noktaları unutulur.
- 2) Acele ederek sözü kısa kesmektir. Sözcüğün kısaltılarak ifade edilmesi iyi bir şekilde düşünülmesini engeller.
- 3) Muhatabı kınayarak kızdırmaktır. Muhatabın kızdırılması amacıyla açık bir şekilde haksızlık yapılarak öncülleri iyi bir şekilde kullanmadığı ifade edilir. Böylece öfke gücü, akıl gücüne baskın gelir ve yanlışın fark edilmesini engeller.
- 4) Sonucu gizlemek için iddia ve yapısını değiştirmektir.²⁶⁶
- 5) İddianın zıddını da ifade edecek sorular sormaktır. Böylece cevaplayan kendisine yöneltilen zıtlarda şaşırarak zıtları birbirine karıştırır ve sonuca ulaşamaz.
- 6) Israrcı ve iddialı olarak sorular sormaktır. Mugâlatacı soruyu kabul edilecek şekilde sormaz. Aksine kabul edileni inkâra maruz bırakacak şekilde sorar.

²⁶³ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 47.

²⁶⁴ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 40.

²⁶⁵ Aristoteles, **Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine**, s. 39.

²⁶⁶ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 52.

7) Tikeli tümel olarak alma gibi tümevarımdaki hilelerden yararlanmaktır. Tikeller hakkında soru sorulmaz. Bu yüzden muhatap, soruyla karşılaşmadığı için çoğunluk tarafından kesin olarak kabul edildiğini düşünür.²⁶⁷

Yaygın ve kesin öncüllere benzeyen fakat gerçekte bu şekilde olmayan öncüllerden oluşan mugâlata²⁶⁸, müşâğabe ve safsata olmak üzere iki kısma ayrılır:

1) Müşâğabe: “Şerrin azması, kabarması, şiddetlenmesi” gibi anlamlara gelir. Mantık terimi olarak müşâğabe meşhurâtta olmadığı halde meşhurâta benzeyen öncüllerden kurulan mugâlata türünü ifade eder.²⁶⁹ Örnek:

Filan kimse gece karanlıkta dolaşır
Gece karanlıkta dolaşan zahittir
Öyle ise filan kişi zahittir.

Müşâğabe türündeki bir kıyasın öncülleri aynı zamanda zanniyâta benzeyen öncüller olduğu için ulaşılan sonuç da zannî olmuştur. Zahitlerin çoğunlukla gece ibadet etme gibi sebeplerle uyumamalarından dolayı bu şekilde bir hükme ulaşılmıştır. Oysa meşhur olan düşünce gece dolaşmanın hırsız olduğudur.²⁷⁰

Sonucun zan belirttiği diğer örnek şudur: Bir kişinin çevresindekileri korkutmak amacıyla, üzerinde beyaz bir örtü bulunan birini göstererek,

Bu cenazedir
Her cenazeden korkulur
Öyleyse bundan korkulur

Şeklinde ifade etmesidir. Çünkü “bu cenazedir” önermesi doğru olmadığı gibi, “her cenazeden korkulur” önermesiyle de yanlış ilişkilendirilmiştir. Zanniyât veya meşhurâta benzeyen bu öncüllerin doğruluğu araştırıldığında zan ortadan kalkar veya gerçekte meşhur olup olmadıkları anlaşılır.²⁷¹ Örnekte de belirtildiği gibi kişinin yaşadığının öğrenilmesiyle birlikte, “bu cenazedir” önermesinin zanna dayandığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca zihin “her cenazeden korkulur” önermesinin meşhurâtta olduğunu onaylamıştır.

2) Safsata: Vehim türü öncüllerle kurulan kıyastır. Akıl, genel yargılar hakkında doğru hükme ulaşır. Vehim akli yanıldır ve akıl vehmiyâttan oluşan öncülleri bedihiyâttan ayıramayarak kabul eder. Örnek:

Her var olanın bir mekânı ve yönü vardır

²⁶⁷ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 53.

²⁶⁸ İbn Sina, **II. Analitikler**, s. 113.

²⁶⁹ İbrahim Emiroğlu, a.g.e, s. 248; İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 27.

²⁷⁰ Necip Taylan, **Anahatlarıyla Mantık**, s. 226.

²⁷¹ İbrahim Emiroğlu, “Mugalata Nedir?”, **D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. VIII, İzmir, 1994, s. 245.

Allah da vardır

Öyleyse Allah'ın da bir mekânı ve yönü vardır.

şeklindeki kıyas vehme dayalı öncüllerle kurulmuştur. Vehmin bu yanlıgısı akıl ve din tarafından ortadan kaldırılır.²⁷²

Fârâbî'ye göre safsata, kişinin kendi hakkında ilim sahibi olduğunu ya muhatabın bilgili veya cahil olduğunu ya da gerçek bir fikrin yanlış olduğunu veya yanlış bir fikrin doğru olduğunu düşünmesiyle oluşur.²⁷³ Safsata yapan kişi muhatabına karşı kendisinin ileri sürdüğü öncüllerin doğruluğunu dil hileleri kullanarak kanıtlamaya çalışır. Böylece muhatap kendinden ve iddiasından şüphe duyar.

Vehim duyular ile ilgili konuda yargıya ulaşırsa, akıl vehmin verdiği hükmü onaylayarak yanlışla düşmez. Örneğin vehim, güzel bir kadının güzelliğine, çirkin bir kadının da çirkinliğine hükmetse yanlış oluşmaz. Ancak vehim,

Âlemin gerisi boştur.

Her varlık işaretle gösterilir.

Her varlık bir yer kaplar.

Şeklindeki kıyasta belirtildiği gibi sadece akılla idrak edilecek hususlarda hüküm verirse, hüküm yanlış olur.²⁷⁴ Vehim, aklî verilerle bilinecek “âlemin gerisi boştur” öncülünden duyu verileriyle elde edilecek “her varlık bir yer kaplar” sonucuna ulaşarak hata oluşturmuştur.

Mugâlatacının muhatabını yanlışla düşürmek için kullandığı çürütme yöntemlerini bilmek daha dikkatli davranmayı ve sağlam bilgiye ulaşmayı sağladığı için kullanılan hataları öğrenmek gerekir. Bu hatalar kıyasın lafzından, formundan ve manasından kaynaklanabilir.

1) Kıyasın Lafzından Kaynaklanan Hatalar:

a) Eşsesli Sözlük: Tek sözcükteki çok anlamlılıktan kaynaklanan hatadır. Örneğin, “mutlaka olması gereken iyi ise; kötülük, iyilik olur ve kötülük mutlaka olmalıdır” cümlesinde, “mutlaka” sözcüğü kötülüklerdeki zorunluluk ve iyiliğin bilinmesi için kötülüğün mutlaka bulunması gerektiği anlamlarına gelir.²⁷⁵ Örneklerde belirtildiği gibi “bilen” ve “mutlaka” sözcükleri birden fazla manayı içerdikleri için anlamsal hataya sebep olmuşlardır.

İbn Sina bu konu ile ilgili şu örneği verir: Bir kimse öğrenciye bilip bilmediğini sorar ve bilmiyorsa öğrenci değildir, biliyorsa öğrenmeye ihtiyacı yoktur şeklinde düşünür. Fakat “biliyor” sözcüğüyle bilginin, hem şu anda hem de geçmiş zamanda meydana gelmiş olduğu

²⁷² Necip Taylan, *Anahatlarıyla Mantık*, s. 225; İbn Sina, *Sofistik Deliller*, s. 27.

²⁷³ Fârâbî, *İhsau'l Ulum*, s. 81.

²⁷⁴ İbrahim Emiroğlu, a.g.m, s. 249.

²⁷⁵ Aristoteles, *Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine*, s. 10.

kastedilir. Bilginin şimdiki zamanda meydana gelmediği ifade edilirse “bilen kimsenin öğrenmeyeceği” doğru olur. Bilginin geçmiş zamanda meydana geldiği ifade edilirse “bilen kimsenin öğrenmeyeceği” önermesi yanlıştır.²⁷⁶ Belirtilen önermede mugâlatanın sebebi ortak isim olarak kullanılan biliyor sözcüğüdür. Biliyor sözcüğünün, şimdiki ve geçmiş zamandaki anlamları iki farklı yönü belirleyerek yanlıştın meydana gelmesine sebep olmuştur.

İbn Sina’ya göre tartışma sırasında muhatap “Susan konuşur mu?” önermesindeki isim ortaklığını başlangıçta fark edemezse sonrasında şu şekilde telafi edebilir: “Susan konuşmaz, şu anda susan başka bir vakitte konuşabilir” veya muhatap isim ortaklığıyla ilgili mugâlatayı fark ettiğinde sözcüğün farklı yönlerini düşünerek yanlıştın tarafı reddetmelidir.²⁷⁷

b) Tartışma (Mümârât): Tekil lafızlı sözcükte meydana gelen anlam farklılığından kaynaklanan yanlıştır. Örnek:

İnsanın bildiği şey, onun bildiğidir

İnsan taşı bilmektedir

O halde insan taşıdır²⁷⁸

Belirtilen önermede mugâlatanın sebebi “o” zamirinin insanı ve bilineni kapsamasıdır. Bu sebeple insanın bildiği nesne olan taş ile insanın aynı olduğu düşünülerek mugâlata oluşturulmuştur.

İbn Sina’ya göre mugâlata yaparak üstün gelmeyi amaçlayan kişi öncelikle genel ifade olarak “Düşman benim için gasbeder” önermesini kullanır. Muhatabının tercihinine göre “düşmanın zorlaması nedeniyle benim için gasp edersin” anlamını veya “benim düşmanım için gasp edersin” anlamını kullanır.²⁷⁹

c) Terkib (Bileşim): Farklı sözcüklerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan yanlıştır. Önermedeki sözcüklerin bütün halindeyken belirttiği hüküm ile ayrıyken belirttiği hüküm aynı değildir. Örneğin “oturanın yürümesi mümkündür ve yazmayanın yazması” önermesinde “yazmayanın yazması” ifadesi bağlaçla “oturanın yürümesi mümkündür” ifadesine bağlandığında imkân ve kuvve açısından doğru olur. Fakat ayrıyken yazmayanın yazması yanlıştır.²⁸⁰

d) Taksim (Bölme): Analizde doğru olmakla birlikte sentezde yanılıcı olan yanlıştır. Söz hakkındaki analiz iki şekilde meydana gelir:

(1) Sözün Konusuyla Analiz: İki şekilde meydana gelir:

²⁷⁶ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 8.

²⁷⁷ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 62.

²⁷⁸ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 9.

²⁷⁹ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 8.

²⁸⁰ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 10.

(a) Söz, parçalarının her biri veya bütününde doğru kabul edilir. Örnek:

Beş çifttir ve tektir

Her çift ve tek, çifttir

O halde beş çifttir²⁸¹

Örnekte belirtilenin aksine beş tektir. Beşin parçalarından biri olan iki, çifttir ve diğer parçası üç ise tektir. Beş, iki ve üçün toplamı olmasına rağmen beşin çift olduğu ifade edilemez.

(b) Sözü'n farklı durumda olan parçalarıyla sözü'n kendisi ifade edilir. Örnek:

Beş, üç ve ikiden oluşur

Beş, hem üç hem de ikidir²⁸²

Örnekte belirtilen beşin üç ve ikiden oluştuğu önermesi doğrudur. Fakat bu, beşin üç ve iki olduğu anlamına gelmez.

(2) Sözü'n Kendisiyle Analiz: Ayrı ayrı ele alınan ifadelerin doğruyu belirtmesine rağmen bütün oluşturulduğunda meydana gelen yanlışdır. Örneğin, “Seni özgür bıraktığımda köleleştiririm” önermesinde “seni köleleştiririm” ve “seni özgür bıraktım” ifadeleri doğrudur. Fakat “seni özgür bıraktığımda köleleştiririm” şeklinde bileşik olarak alındığında mugâlataya yapılmış olur.²⁸³

İbn Sina'ya göre bileşim ve taksimle oluşturulan mugâlatanın bileşimde koruma, taksimde reddetme veya taksimde reddetme, bileşimde koruma durumu mevcuttur. Örnek:

- Zeyd'in kendisiyle dövdüğü şeyi biliyor musun?
- Evet.
- Zeyd, onunla dövmüyor mu?
- Evet.
- Öyleyse Zeyd'in dövdüğünü bildiği şeyle Zeyd dövmektedir.²⁸⁴

Belirtilen konuşmada Zeyd'in kendisiyle dövdüğü şeyi bilmesiyle dövme fiilinin birleştirilmesi yanlış oluşturmuştur. Bu sebeple ayrı ayrı değerlendirilerek cevap verilmelidir.

e) Noktalama ve Vurgu: Anlamın lafzını değiştirme, düşük sesi yükseltme (nebr), sesi ağırlaştırma (teskil), sesi hafifletme (tahfif), sesi uzatmak (med), harfi çift okuma (teşdid) ve yazıyı belirsizleştirme, harfte yanlış noktalama yapılarak anlamın değiştirilmesidir.²⁸⁵

Vurgu ile oluşan hata şu şekilde gerçekleşebilir:

---

²⁸¹ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 11.

²⁸² İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 12.

²⁸³ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 13.

²⁸⁴ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 62.

²⁸⁵ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 13.

Agamemnon'nun rüyasında Zeus'un "sahip olmak istediği şeyi ona verin" cümlesinde vurgunun, Zeus'un "bizden istediği şeyi ona veriyoruz" şeklinde olmayıp "istenilenin verilmesi için Rüya Tanrısı'nın görevlendirildiği" şeklinde olduğu düşünülmüştür.²⁸⁶ Hangi yönlerde vurgu bulunduğu anlaşılmasa, yorumlamanın hatalı yapılmasına yol açar.

Dikkat edilmesi gereken durumlardan biri de noktalama ve kelimelerin yazımıdır. İbn Sina noktalamadan kaynaklanan yanlışla şu örneği verir:

"Ra" harfinin sakın olarak Ömer şeklinde okunmasıyla Ömer'in fail mi yoksa meful mü olduğu bilinmez ve yanlışla sebep olur.²⁸⁷

Noktalama ve kelimelerin yazımından kaynaklanan yanlışlar şu şekillerde gerçekleşir:

(1) Sözcüğün değiştirilmesi. Örnek:

Ali, Necip'e vurdu. (acıtıcı şeyle)

Ali, Necip'i vurdu. (tabancayla)

(2) Çift harfli bir sözcüğün tek harfle gösterilmesi. Örnek:

Allame (çok bilen), aleme (evren) şeklinde; görmeme, görme şeklinde yazıldığında oluşur.

(3) Ayrı yazılması gereken kelimenin bitişik yazımı. Örnek:

Tam otların sarardığı zamanlar (Otların tam sarardığı zamanlar)

Tam otların sarardığı zamanlar (Eksiksiz otların sarardığı zamanlar)

Otların sarardığı zamanı ifade eden "tam otların sarardığı zamanlar" önermesi "tam, otların sarardığı zamanlar" şeklinde belirtildiğinde yanlışla sebep olmaz.

(4) Kelimelerin cümlede özne mi nesne mi olduğunu belirtmeme. Örnek:

"Annem babam vurdu" cümlesinde anne ve babanın özne olarak mı nesne olarak mı kullanıldığı belli değildir.

(5) Kelimenin noktası veya noktalama işaretini değiştirme.

Örnek: Çin-cin, kor- kör vb.²⁸⁸

İbn Sina'ya göre, vurgu ve noktalamadan kaynaklanan mugâlataların bazıları açık, bazıları ise kapalıdır. Bu sebeple tartışma esnasında cevap vermektan ziyade muhataptan açıklama istenmelidir.²⁸⁹

f) İfade: Farklı olanların dilsel yönden aynı tarzda belirtilmesidir. Örneğin eril-olan dişil, dişil-olan eril ya da etkin-olan, edilgin-olan olarak ifade edildiğinde oluşur.²⁹⁰

²⁸⁶ Aristoteles, **Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine**, s. 12.

²⁸⁷ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 13.

²⁸⁸ İbrahim Emiroğlu, **Mantık Yanlışları**, s. 121.

²⁸⁹ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 78.

2) Kıyasın Formundan Kaynaklanan Hatalar:

a) Orta terimin büyük ve küçük öncülde tekrar edilmemesi nedeniyle sonucun çıkmamasıdır. Örnek:

Bazı resimler attır

Her at canlıdır

Öyleyse bazı resimler canlıdır

Belirtilen kıyasta büyük önermede belirtilen “at” cansız olduğu halde küçük önermede belirtilen “at” canlıdır. Bu durumda “at” terimi iki öncülde aynı şeyi gösterecek biçimde tekrar edilmemiştir.

b) Büyük öncülün, kıyasın geçerli sonuç veren şekilleri için belirtilen şartlara uygun olarak alınmamasıdır. Örnek:

Her insan canlıdır

Canlı cinstir

Öyleyse canlı cinstir

Belirtilen kıyasta “her insan canlıdır” önermesi tümel olarak belirtilmediği için hata meydana gelmiştir.

c) Orta terimin ifadesindeki kapalılıktan dolayı tümel olarak iki tarafa aktarılamamasıdır. Örnek:

İnsanın saçı vardır

Her saç büyür

Öyleyse her insan büyür

Orta terimde belirtilen “saç” kelimesindeki belirsizlik nedeniyle sonuç kısmında hata meydana gelmiştir.

d) İki öncülden birinin kusurlu olması nedeniyle diğeriyle bir araya getirilememesidir. Örnek:

İnsan tek başına gülücüdür

Her gülücü canlıdır

İnsan tek başına canlıdır

Belirtilen kıyasta “tek başına” ifadesi “insan” terimine birleştirildiği için yanlış meydana gelmiştir.

---

²⁹⁰ Aristoteles, **Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine**, s. 12; İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 14.

e) Küçük terimin sonuca, küçük öncülde olduğundan farklı olarak aktarılmasıdır.

Örnek:

Sınırlı âlem, kendisinden başka yönü olmayan yönlü bir cisimdir.

Kendisinden başka yönü olmayan her cisim bir başından bir başına geçilemez.

Öyleyse âlem bir başından bir başına geçilemez.

Belirtilen kıyasta büyük önermede “sınırlı âlem” terimi kullanıldığı halde sonuç bölümünde sadece “âlem” terimi kullanılmıştır. Bu yüzden sonuç geçersizdir.

f) Ulaşılmak istenen sonucun dışında bir başka sonuca ulaşılmasıdır. Örneğin, Varlığın imkânsızlığını ifade eden kimsenin zorunlu varlığın var olduğunu ispatlayarak “her kim zorunlu olarak var ise tektir” sonucuna ulaşması hatadır. Kişinin ulaşmak istediği sonuç ise “varlığın imkânsız olduğu” olmalıdır.²⁹¹

3) Kıyasın Manasından Kaynaklanan Hatalar:

a) İlintisel Olanı Özsel Olan Yerine Alma: Aitlik herhangi bir şeyin hem kendisinde hem de ifade edilende bulunduğu meydana gelir. Aitlik, aynı şeyde bulunduğu gibi pek çok şeyde de bulunabilir.²⁹² Örnek:

Zeyd, Amr’dan başkadır

Amr insandır

O halde Zeyd insandan başkadır²⁹³

Belirtilen kıyasta Zeyd’in insan olup olmadığıyla ilgili değerlendirme doğrudan yapılmayıp Amr’ın insan olması ve Zeyd’den farklı olması ilintisiyle yapılmıştır ve bu da yanlış meydana getirir.

İbn Sina’ya göre tartışma sırasında “Sen Zeyd’in o olduğunu biliyorsun, o eve girendir. Sen gireni biliyorsun ama onu bilmiyorsun” şeklindeki mugâlataya şu şekilde karşı çıkılabilir: Giren ve Zeyd, zât ve anlam bakımından farklıdır. Bilinen, bilinmeyen olmadığı için O, girenden başkadır.²⁹⁴

b) Yüklemsel Yanıltma: Yüklemin zorunlu olarak, şartla veya başkası nedeniyle yüklem olmasından meydana gelen yanıltır. Örneğin “mevcut olmayan, zannedilendir; her zannedilen ise mevcuttur” önermesinde mevcudun zorunlu olarak yüklenmesi ile bir şey olarak mevcutmuş gibi yüklenmesi aynı olmadığı için yanlış oluşur.²⁹⁵

²⁹¹ Kamil Kömürcü, “Esiruddin el-Ebheri’nin Mugalataya Bakışı”, *İslami İlimler Dergisi*, S. 2, 2010, s. 137-138.

²⁹² David Ross, a.g.e, s. 80.

²⁹³ İbn Sina, *Sofistik Deliller*, s. 15.

²⁹⁴ İbn Sina, *Sofistik Deliller*, s. 69.

²⁹⁵ İbn Sina, *Sofistik Deliller*, s. 16.

Sorularda belirtilen terimler gerçek anlamlarında kullanıldıklarında cevap mutlak ya da ayrı olarak verilir. Soru ya da kullanılan öncül açık değilse cevap, mutlak olarak belirtilmemelidir:

- Atinalılara ait olan her şey Atinalıların mıdır?
- Evet.
- Buna benzer diğer şeyler için de bu doğru mudur?
- Evet.
- İnsan canlılara aittir.
- Öyleyse insan canlıların malıdır.²⁹⁶

Örnekte belirtildiği gibi açıkça sorulmayan sorular yüklemsele yanıtıyla ifade edilerek yanlış oluşturulmuştur.

c) Çürütme Yollarının Bilinmemesi: Lafız, anlam, yüklem, konu ve zaman hakkındaki bilginin doğru olmaması sonucu oluşan yanıştır.²⁹⁷ Örneğin “bilen bir şeyi olduğu gibi bilirse Zeyd’i biliyorsun fakat müzisyen olduğunu bilmiyorsun. Sen Zeyd’i biliyorsun ve bilmiyorsun.” Bu tarz mugâlatada kıyasın formunun sonuç vermesine ve orta terimin bütün yönlerden aynı olup olmadığına dikkat edilmelidir.

İbn Sina’ya göre tartışma sırasında,

Üç arşın olan, iki arşın olandan daha çok değil midir?

İki arşın olanın genişliği daha çoktur.

Üç arşın daha çoktur ve daha çok değildir

şeklinde belirtilen mugâlataya “üç arşının uzunluğu daha fazladır” diyerek karşı çıkılabilir.²⁹⁸

4) Kanıtın Öncül Olarak Alınması: Aynı olan ile farklı olanın ayrımının yapılamamasından kaynaklanan yanıştır. Cevaplayan bu yanlışı fark ederse kabul etmez. Fakat meşhur olan öncül, kabulü meydana getirirse “ Desteklenen iddiadaki meşhurluğa karşı çıkmakla iddianın hükmüne karşı çıkıyorum” şeklinde savunma yapar.²⁹⁹

İslam mantıkçılarına göre ispat edilecek olanı delil yerine alma yanlışı iki şekilde gerçekleşir:

---

²⁹⁶ İbrahim Emiroğlu, **Mantık Yanlışları**, s. 133.

²⁹⁷ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 17.

²⁹⁸ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 75.

²⁹⁹ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 76.

(1) İddia ve ispat edilen delilin aynı olabilir. İki şekli vardır:

(a) İddia edilenin, küçük önermenin aynı olmasıyla yapılıır. Örnek:

Bu nakleler (KÖ)

Her nakleden hareket eder

Bu hareket eder

(b) İddia edilenin, büyük önermenin aynı olmasıyla yapılıır. Örnek:

İnsan beşerdir

Beşer gülerdir (BÖ)

İnsan gülerdir

(2) İddia ve ispat edilenin, delilin cüz'ü olabilir. Örnek:

Bunun babası vardır

Her babası olan evlattır

Bu evlattır³⁰⁰

5) Aksin Vehmettirilmesi: Bütüne yüklenen her yüklemde gerekli olarak oluşanın bütün yüklemde aynı gereklilikte olduğunun düşünülmesiyle meydana gelen yanıştır. Örneğin sarı ve tatlı bir sıvı gören bir kişi, sarı ve tatlıdan her birinin diğerinin gereği olduğunu düşünür. Böylece her sarı sıvının tatlı ve bal olduğunu zanneder. Aynı şekilde toprağın yağmurla ıslandığı görüldüğünde her ne zaman toprak ıslak görülse yağmur yağdığı zannedilir.³⁰¹

6) Sebep Olmayı Sebep Olarak Alma: Kıyasta belirtilenin sebep olmadığı halde sebep yapılarak açıklanmasıyla oluşan yanıştır. Örneğin zorunlu olarak oluş, zorunlu olarak bozuluşun karşılığı ise bir oluş, bozuluşun karşılığıdır. Ölüm bozuluştur ve hayata zıttır. “Hayat bir oluştur ve yaşayan oluşur” önermesi imkânsızdır. Bu durumda nefis ile hayat aynı değildir.³⁰²

İbn Sina'ya göre kabul edilenin reddiyle birlikte zorunlu olup olmadığı araştırılmalıdır. Örneğin “her acı sıcaktır” önermesi düşünüldüğünde her sıcaklığın acı olup olmadığı da incelenmelidir.³⁰³

³⁰⁰ İbrahim Emiroğlu, **Mantık Yanlıları**, s. 145.

³⁰¹ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 18.

³⁰² Aristoteles, **Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine**, s. 16; İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 19.

³⁰³ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 75.

7) Birçok Sorunun Tek Soruda Sorulması: Hükümleri farklı soruların aynı soruda sorulmasıyla oluşan yanıştır. Bu yanıšta kıyastaki konu belirtilen iki zıt durumda bulunmaz. Örneğin “yer, deniz mi yoksa gök mü?” önermesinde yer, deniz de gök de değildir. Buna rağmen soran, soruyu bu şekilde ifade ederek cevaplayana şaşırtıp kuşkuya düşürmeyi amaçlar.³⁰⁴

İbn Sina’ya göre birçok konunun tek konu olarak tek soruyla belirtilmesiyle de mugâlata yapılır. Örneğin “Zeyd ve Amr, bir insan mıdır yoksa değil midir?” önermesine cevaplayan hayır cevabını verirse eleştirilir, evet cevabını verirse soran “Zeyd ve Amr’ı döven kişi insanları değil, bir insanı dövmüştür” şeklinde mugâlataya düşürmeye çalışır.

Sorular tek bir soruda ifade edildiğinde sorular birbirinden ayrılarak tek tek cevap verilmelidir. Örneğin birleştirilmiş iki soruda cevabın iki zıtlı verilmesi durumunda “iyi, kötü olmaz ve kötü de iyi olmaz. İyi ve kötü bazı durumlarda tek bir şey haline gelir ve her biri, iyi ve kötü olur. Çünkü iyi, kötü haline gelmiştir ve kötü de iyi haline gelmiştir” şeklinde mugâlata çürütülebilir.³⁰⁵

İbn Sina Aristoteles’de olduğu gibi lafza ve manaya ait yanıışları iki grupta incelemesine rağmen konuları birçok boyutuyla ayrıntılandırıp birden fazla örnek vererek incelenmektedir. Bununla birlikte Arapçanın dilsel özelliklerini kullanması mugalatının sebebini etkili bir şekilde açıklamasını sağlar.³⁰⁶ Ayrıca İbn Sina, Aristoteles ile Platon gibi bazı filozofları karşılaştırarak görüşlerindeki eksik gördüğü noktaları belirtir.³⁰⁷

İbn Sina Sofistik Deliller adlı kitabında mugâlatacılarının kullandıkları çürütmeleri ifade ederek onların tuzağına düşmemek için direnme yollarını şu şekilde belirtir:

- 1) Mantık kurallarını iyi bilmek ve alıştırmalarla iyi bir seviye kazanmak
- 2) Kıyası biçimi ve içeriğiyle incelemek
- 3) Çözüm oluşturacak bilgiye sahip olmak
- 4) Çürütme yollarını bilmek ve alıştırma yapmak
- 5) Kavramlarla ilgili ayrımlar oluşturmak

³⁰⁴ Aristoteles, **Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine**, s. 17; İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 19.

³⁰⁵ İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 76.

³⁰⁶ Vurgu ve noktalamada yapılan yanıışa “ma atrafe Zeyden” sözünde atrafe kelimesinin noktalanarak “ma azrafe Zeyden” şeklinde belirtilmesinin sebep olduğunu ifade eder ve harfi çift okumak, sesi yumuşatmak, sesi uzatmak ve sesi kısaltmakla farklılaşan, asli harfleri benzeşen ve noktalarla farklılaşan kelimelerin bu şekilde olduğunu belirtir. (İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 14)

³⁰⁷ İbn Sina, Platon’un Sofist kitabında gerekenin fazlasını aktarmış ve yetersiz kalmış olduğunu belirtir. Gerekenin fazlası Mantiği, Doğa İlmi ve Metafizikle karıştırmasıdır. Bunun nedeni Aristoteles öncesindeki filozoflarda bulunan ayrıştırma zafiyetidir. Yetersizlik konusunda Platon, mugalataya ait yalnızca isim ortaklığı kısmını anlamıştır. (İbn Sina, **Sofistik Deliller**, s. 83)

6) “Bundan ne kastettiniz, bunu hangi anlamda kullandınız?” şeklinde sorular yöneltmek

7) Fark edilen ortak ismi ayırmak ve ayrıntılandırmak.

8) Safsatacının yönelttiği iddiayı kesin olarak kabul etmeyip, ihtimalli bir dil kullanmak.³⁰⁸

VII. ŞİİRSEL KIYASLARDAKİ ÖNCÜLLER

Sözlükte şiir “bir şeyi inceliklerini kavrayarak bilmek; uyumlu, ölçülü ve ahenkli söz söylemek” anlamında mastar “seziş, hissediş, sezgiye dayanan bilgi, duygu ve heyecandan kaynaklanan söz” manasında isimdir.³⁰⁹ Mantık terimi olarak şiir, muhayyelât türü önermelerden oluşan kıyastır.³¹⁰ Şiirsel kıyaslarda kullanılan muhayyelât türü öncüller hakkında bilgi verelim.

A. MUHAYYELÂT

Bir şeyin benzetme yapılarak başka bir şey şeklinde hayal edilmesiyle oluşturulan önermelerdir.³¹¹ Hayalle zihin bir kısım bilgilere kapatılarak uzaklaştırılır ya da bir takım bilgilere açılarak teşvik edilebilir. Bu şekilde hayale dayalı öncüller yanlışlanmalarına rağmen tasdik edilmiş önermelerin yerini tutarlar.³¹²

İbn Sina’ya göre eğer bir kişi “balı, arı kusuğu” şeklinde ifade etse, tanımlama gerçek manada doğru olabilir. Fakat bu ifadenin mecaz olduğu belirtilmesine rağmen bal hakkında arının kusuğu olarak düşünülmesi tiksime oluşturur.

Bir kişi “sevgilinin yüzü bir Ay’dır” şeklinde ifade etse, Ay’ın güzelliğiyle karşılaştırılmasına rağmen istenilen etki güzellik düşüncesi uyandırmasıdır. Gerçekte, tanımlama yanlıştır. Fakat şair, mecazi olarak sevgilinin yüzünün Ay’ın güzelliği gibi olduğunu iddia edebilir.³¹³

³⁰⁸ İbrahim Emiroğlu, *İbn Sina’nın Sofistik Çürütmeler’i Üzerine Bir Deneme*, İBB Yayınları, İstanbul, 2008, s. 192.

³⁰⁹ İsmail Durmuş, “Şiir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 39, İstanbul, 2010, s. 144.

³¹⁰ Taylan, a.g.e, s. 222; Ahmet Cevdet, a.g.e, s. 170; Öner, a.g.e, s. 189; Ebheri, a.g.e, s. 75; Emiroğlu, a.g.e, s. 245.

³¹¹ İbn Sina, *en-Necat*, s. 63.

³¹² İbn Sina, *II. Analitikler*, s. 13; Mehmet Vural, a.g.e, s. 418.

³¹³ Lenn E. Goodman, *Avicenna, Arabic Thought and Culture*, London, 1992, p. 222.

Şiirsel kıyaslarda kullanılan öncüller hakkında bilgi verdikten sonra şiirle ilgili ayrıntılara geçebiliriz.

Platon, şiirle ilgili düşüncelerini “yaşam bir satranç tahtası gibi bölümlere ayrılır ve en değerli erdem olan adalet, insanın kendi karelerinde hareket etmesi ve komşusunun karelerini ihlal etmemesi gerektiği anlamına gelir. Fakat şair, komşusunun alanını ihlal eden kişidir” şeklinde ifade etmiştir.

Platon’a göre şiir sanatı, nesnelere gerçekliğinin daha alt düzeydeki bir kopya aracılığıyla taklidir. Bu görüş, iki nedenle Platon’un şiir sanatını mahkûm etmesine yol açar. Bu nedenler şunlardır:

a) Şair başka bir kişinin davranışını taklit eder. Mesela bir savaşı betimliyorsa, nasıl savaşılması gerektiğini biliyormuş gibi davranır.

b) Sanatçı gerçek olanı doğrudan taklit etmez, gerçekliğin soluk gölgeleri olan duyulur şeyleri taklit eder.³¹⁴

Platon, Devlet adlı eserinde şiirin konumunu Sokrates ve Glaukon arasındaki diyalogla şu şekilde ifade etmiştir:

Sokrates: Bazı insanlar şairlerin bütün sanatları, Tanrı’ya ilişkin bütün sırları bildiklerini düşünür. Fakat şairler gerçek olanı tasarlamayarak birer gölge oluşturabilir.

Glaukon: Haklısın.

Sokrates: Şair gerçeği bilmediği halde şiiri, sözcük ve cümleler yardımıyla uygun bir şekilde renklendirir. Şairlerin oluşturduğu ölçülere sadece sözcüklerden anlayan kişiler aldanır. Ayrıca hayaller oluşturan ve mecazi yönünü bilen kişiler gerçekliğe dair hiçbir şey bilmezler, bütün bildikleri görünüşlerdir. Doğru değil mi?

Glaukon: Evet, doğru.

Sokrates: Mecazi şiir insanları gönüllü ya da zorunlu olarak yaptıklarıyla betimler ve bu sebeple bu kişiler mutlu ya da mutsuz olduklarını düşünüp üzüntü ya da sevinç duyarlar. Mecazi şiirin bundan başka yaptığı ne var?

Glaukon: Hiçbir şey yok.

---

³¹⁴ David Ross, a.g.e, s. 320.

Sokrates: Şair, ruhun iyi yönlerini görmezden gelir ve erdemsiz yönlerini işler. İhtiras ve öfke gibi ruhun kötü taraflarını uyandırıp besler. Ruhun dizginlerini hâkim olunması şart olan ihtiraslara teslim ederek iyiliği ve mutluluğu tüketir.

Glaukon: Bence de öyledir.

Sokrates: Diğer yandan şair, bize iyi yönetilen bir devlette yeri bulunması gerektiğini gösterecek olursa ona bütün kapılarımızı ardına kadar gönüllüce açarız. Biz de bu işin nasıl haz verdiğini çok iyi biliriz. Ancak adaletli gördüğümüzün aksini yapmak da bize göre dinden çıkmaktır. Türü ne olursa olsun haklı olduğunu ortaya koyan her şiir devletimizde yer alabilir.

Glaukon: Evet, kimse bu duruma karşı çıkamaz.

Sokrates: Şair olmamalarına karşı şiir seven kişiler ise bize dertlerini ölçülü konuşmayla anlatsınlar. Böylelikle şiir, sırf haz vermekle kalmayıp insanların ve devletin işlerinde faydalı olur.³¹⁵

Diyalogda da belirtildiği üzere Platon şiiri akıl gücünden uzaklaştıran bir etken olarak görmüş ve gerçek olanı betimlemediği için eleştirmiştir. Bununla birlikte ideal devlette adalete zarar vermeyecek ve yarar sağlayacak şekilde kullanılması şartıyla şiirin uygulanabileceğini belirtmiştir.

Aristoteles, Organon adlı mantık kitaplarından biri olan Poetika’da şiir konusunu işlemiş ve şiiri “yaşam sanatı ve bilimin karşıtı olarak yararlı ve güzel sanatları içeren taklit” olarak tanımlamıştır³¹⁶.

İbn Sina ise şiiri, Aristoteles’in tanımı doğrultusunda, seslerin uyumu olan melodi, zaman sürelerinin uyumu olan ritim ve sözcükler arası uyum olan sözün birleşiminden oluşan taklit olarak tanımlar.³¹⁷

Taklit, nesnelere hem olduğu gibi hem de olduğundan farklı belirtmektir.³¹⁸ İbn Sina taklidi (muhâkât) üç kısma ayırır:

- a) Muhâkât-ı Tahsin: Bir şeyi olduğundan daha iyi yansıtmak.
- b) Muhâkât-ı Tâkbih: Bir şeyi olduğundan daha kötü yansıtmak.
- c) Muhâkât-ı Mutâbika: Bir şeyi olduğu gibi yansıtmak.

³¹⁵ Platon, **Devlet**, çev. Ersin Türkdönmez, 1. b., Divan Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 391-404.

³¹⁶ David Ross, a.g.e, s. 319.

³¹⁷ Salim Kemal, **The Philosophical Poetics of AlFârâbî, Avicenna and Averroes**, London, 2003, p. 2.

³¹⁸ Salim Kemal, a.g.e, s. 149.

İbn Sina'ya göre bu yansıtma unsurları kullanılmak suretiyle bir şey olduğundan daha güzel veya daha çirkin gösterilebilir. Örneğin kızgın bir kişinin iştiyakını aslanın atılışına benzeterek “zalim bir aslan gibi atıldı” veya “cesur bir aslan gibi atıldı” şeklinde ifade edilebilir. Birinci örnekte yergi, ikincisinde övgü söz konusudur. Bir şeyi olduğu gibi yansıtma ise ilave yapılmaksızın nesne olduğu gibi yansıtılır.³¹⁹

Taklidin ritim, dil ve melodi olmak üzere üç aracı vardır. Taklit araçları, şu şekilde ya ayrı ayrı ya da birlikte kullanılır:

Ritim: Dans

Dil: Düz yazı- Taklit

Ritim+Dil: Ağıtlar, Epikler

Ritim+Melodi: Enstrümantal Müzik

Ritim+Dil+Melodi: Lirik, Trajedi, Komedi³²⁰

İbn Sina'ya göre şiirin doğuşunun sebeplerinden ilki gönüllerin taklitten hoşlanmasıdır. İnsan bütün canlılar içinde taklit yeteneği en güçlü olan canlıdır. Bazı canlılarda taklit yeteneği mevcut değildir. Bazı canlılarda ise papağanın bazı sesleri, maymunun bazı hareketleri yansıtmasında olduğu gibi sınırlı bir şekilde bulunmaktadır. İkincisi ise insanların kompozisyona ve melodilere olan sevgisidir.³²¹

Hayale dayalı öncüllerden oluşturulan³²² şiirin amacı nefsin rahatlama veya daralmasını sağlamaktır. Nefs şiirle bir fiili yapmaya ya da terk etmeye yönelir.³²³ Bu sebeple şiir savaşta, bağışlanma dilemede veya zor işleri yaptırmak için kişiyi iknada kullanılır. Bu gibi durumlarda şiir diğer kıyas türlerine göre daha etkili olur. Çünkü insanlar hayali olana gerçeklerden daha fazla ilgi duyarlar.³²⁴

Fârâbî'ye göre şairler üç kısma ayrılır:

³¹⁹ Halim Öznurhan, **İbn Sina'nın Poetikası**, İBB Yayınları, İstanbul, 2009, s. 236.

³²⁰ David Ross, a.g.e, s. 320.

³²¹ Halim Öznurhan, “Aristoteles Poetikası'nın Arap Edebiyatındaki Yansımaları”, **Ç.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 4, S. 1, 2004, s. 273; Ayrıca bkz Ayşe Demirkaynak, **İbn Sina'nın Poetikası Üzerine Bir İnceleme**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2001, s. 55.

³²² İbn Sina, **İşaretler ve Tembihler**, s. 70.

³²³ Mahmut Hasan el Muğnisi, a.g.e, s.315.

³²⁴ Ebheri, a.g.e, s. 76.

Birinci sınıf şair, şiir yazma ve okumada doğuştan yeteneğe sahip olanlardır. Şiirin bazı ya da bütün türlerinde, teşbih ve temsil oluşturmada beceriklidirler. Bu şairlerin şiir sanatı hakkında özel bilgileri yoktur fakat kendi yeteneklerine dayanarak şiiri oluştururlar.

İkincisi sınıf şair, şiir sanatını bilenlerdir. Şiirin hangi türünde olursa olsun şiirin kurallarını bilirler. Şiirdeki teşbih ve temsili etkili bir şekilde uygularlar.

Üçüncü sınıf şairlerin şiirsel yeteneği yoktur. Şiir sanatının kurallarını bilmeksizin ilk iki sınıf şairlerin faaliyetlerini devam ettirerek teşbihler ve temsiller oluştururlar. Taklitle şiir yazarlar. En çok yanlış ve hatalar bu sınıf şairler arasında bulunur.³²⁵

İslam Filozoflarının da incelemelerde bulunduğu şiir türleri hakkında Aristoteles, Poetika kitabında şu şekilde bir sınıflandırma yapmıştır:

1) Trajedya: Ahlaksal bakımdan iyi olanın gösterildiği, belli bir uzunluğu bulunan eylemin taklididir. Güzel bir üsluba sahiptir. Her bölüm için özel araç kullanır. Eylemde bulunan kişiler tarafından temsil edilir. Trajedinin amacı, uyandırdığı acıma ve korku duygularıyla ruhu tutkularından temizlemektir. Trajedinin öykü, karakterler, dil, düşünce, dekorasyon ve müzik olmak üzere altı ögesi vardır. Dil ve müzik dil araçlarını; dekorasyon taklit tarzını; öykü, karakter ve düşünceler taklit nesnelere oluşturur.

a) Öykü: Olayların uygun bir şekilde birbirine bağlanmasıdır. Trajedyanın temeli ve ruhu öyküdür. Trajedya karakterlerin değil, kişilerin eylemlerinin mutlu veya üzüntülü geçen hayatın taklididir. Olayların beklenmedik bir anda ard arda meydana gelmesi önemlidir. Olağanüstülük trajedyanın en etkili ögesidir. Öykü, yalın ya da karmaşık olabilir.³²⁶

b) Karakterler: Öyküde belirlenen eylemi yerine getiren kişiye verilen özelliktir. Karakterler ahlak bakımından iyi olmalıdır. Karakter uygun ve tutarlı olmalıdır.

c) Dil: Sözcükler aracılığıyla anlatımdır. Harf, hece, bağlaç, isim, fiil, cümle dilsel anlatımın bütünlüğünü oluşturur. Dilsel anlatımda ortak kullanılan sözcüklerle sağlanan açıklık ve doğru bir ölçü önemlidir.³²⁷ Trajedyada mutluluk ve üzüntü duygularının işlendiği hayata yakın olaylardan oluşan öykü önemli bir yer tutar. Öyküde kötü karakterlerin ön planda olarak işlenmesi hoş karşılanmaz. Öyküde, olay örgüsü ve karakterler etkili bir dilsel anlatımla aktarılmalıdır.

d) Düşünceler: Var olduğu veya olmadığı kendisiyle kanıtlanan ve özdeyişlerin dile getirdikleridir. Düşüncenin oluşturduğu kısımda sözle ifade edilenler, kanıtlanma ve çürütme, korku ve kızgınlık gibi duyguların uyandırılması incelenir.

³²⁵Fârâbî, "Fârâbî'nin Şiir Sanatının Kanunları Adlı Risalesi", çev. Mehmet Bayrakdar, **AÜİFD**, C: XXXVI, Ankara, 1997, s. 51.

³²⁶ Aristoteles, **Poetika**, s. 33.

³²⁷ Aristoteles, **Poetika**, s. 63.

e) Dekorasyon: Coşkuları uyandırmada etkili olmakla birlikte kuramsal araştırmaya en az elverişli bir unsurdur.

f) Müzik: Trajedyaya sanatını zenginleştiren ve zevk oluşturan öğedir.³²⁸ Trajedyada insanlara ulaştırılmak istenen mesaj düşüncelerle ifade edilir. Amaca uygun duyguların belirtilmesi önemlidir. Duyguların uygun bir şekilde aktarımı dekorasyon ve müzikle sağlanır.

2) Komedi: Özel bir ölçüsü olan bir şiir türüdür. Komedide kötü durumlar, kişisel hicivler, çirkin karakterler, ifade edilir.

3) Drama: Savaşlarda, öfke ve üzüntü anlarında söylenen özel bir ölçüsü olan şiir türüdür. Meşhur sözler ve atasözleri özel insanlar ve özel şahıslarla ilgili olarak zikredilir.

4) Epik ve Retorik: Siyasi ve hukuki ilk prensipleri betimleyen şiir türüdür. Bu tür şiirde kralların karakterleri ve onlarla ilgili haberler, savaşları ve zaferleri anlatılır.

5) Poemata: Güzel ve çirkin, düzenli ve düzensiz şiirin belirtildiği şiir türüdür.

6) Akustik: Müzik sanatı öğrencilerinin eğitimi amacıyla kullanılan bir şiir çeşididir.³²⁹

Şiir sanatında iki tür yanlış vardır. Birincisi; şiir sanatının özüyle ilgilidir, diğeri şiir sanatının haricinde bulunan yanlıştır. Şair nesnelere var oldukları şekliyle, insanların inançlarına göre ya da olmasını istedikleri hayaldeki şekliyle betimlemelidir.

Şair kendi yetersizliğinden dolayı doğru olarak taklit etmezse şiir sanatının özüyle ilgili yanlış meydana gelir. Buna karşın şair konuyu tam olarak kavrayamadığı için olanaksız, örneğin sağ iki ayağıyla koşan bir atı betimlerse bu şiir sanatının özünün dışında oluşan bir yanlıştır. Şiire olanaksızlık, akla aykırılık, çelişme ve sanatın teknik yönüyle eleştiriler yöneltilebilir. Şiire yöneltilen eleştiriler dilsel anlatım üzerinde yapılan incelemelerle çürütülebilir:

1) Şiirde geçen yabancı sözcüklerin farklı anlamları belirtilerek eleştiriye karşı çıkılabilir.³³⁰ Örneğin:

“Korku salan Troyalılarla savaşa gelmiş değilim ben
Hiçbir şey yapmadılar, dokunmadılar bana onlar
Ne katırlarımı çaldılar, ne atlarımı götürdüler”³³¹

Homeros’un kullandığı “oureas” yabancı sözcüğü birçok anlama gelmektedir. Homeros’un kastettiği anlam “katır” değil de “bekçiler” olabilir.

³²⁸ Aristoteles, **Poetika**, s. 26.

³²⁹ Mehmet Bayrakdar, a.g.m, s. 50.

³³⁰ Aristoteles, **Poetika**, s. 78.

³³¹ Homeros, **İlyada(1-150)**, çev. Azra Erhat- A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul, 2004, s. 77.

2) Şiir hakkında yöneltilen eleştirilere mecazi anlamdaki sözcükler kullanılarak karşı çıkılabilir. Örneğin:

“Akhaların ordusunda bütün yiğitler

Dalmışlardı yumuşak uykuya

Bir Atreusoğlu Agamemnon vardı uyumayan

Bakıyordu Troya Ovasına

Görüyordu İlyon önünde yanan ateşi”³³²

Şiirde belirtilen “bütün” sözcüğü, “birçok” yerine mecaz olarak söylenmiştir. Çünkü mecaz anlamdaki bütün, çokluğun bir türüdür.

3) Çift anlamlı sözcükler belirtilerek eleştiriler çürütülebilir. Örneğin:

“Gidelim, gecenin daha büyük kısmı geçmiş

Yıldızlar yürüdüler gittiler

Gecenin çoğu gitti azı kaldı

Gün ha doğdu, ha doğacak.”³³³

Şiirde ifade edilen “daha büyük” sözcüğü boyut ve zamansal yönüyle çift anlamlıdır.

4) Şiirde dilin günlük kullanımı uygulanarak çürütme gerçekleştirilebilir.

“Ağır eliyle attı sivri okunu

Vurdu Akhilleus’un bacağı dizinin altından

Korkunç bir sesle çınladı baldırı saran kalay dizlik

Ama tunç temren delememi dizliği

Tanrı’nın armağanı Akhilleus’u korumuştur.”³³⁴

Şiirde belirtilen “kalay dizliği” sözcüğünü konuşma dilinde demirciler, bakır olarak isimlendirir.

5) Şiire yöneltilen eleştiriler, çelişik ifadelerin çeşitli anlamları düşünülerek çürütülebilir.

---

³³² Homeros, a.g.e, s. 241 (10-10).

³³³ Homeros, a.g.e, s. 248 (10-250).

³³⁴ Homeros, a.g.e, s. 469 (21-590).

“Tanrı kalkana beş katlama koymuştu.

İkisi tunçtu, ikisi kalay, birisi de altındı

İşte o engellemişti mızrağı”³³⁵

Şiirde çelişik olarak görülen “engellemek” sözcüğünün hangi anlamlarda kullanılabileceği araştırılmalıdır.³³⁶ Yabancı ve zıt sözcüklerin farklı anlam boyutlarıyla bilinmesi şiire yöneltilen eleştirileri çürütmede önemlidir. Farklı anlamları bilen kişi şiiri daha iyi yorumlayarak eleştiriyi ortadan kaldırır. Ayrıca mecazi ve çift anlamlı kelimelerle karşı çıkmak şiirdeki yanlış anlaşılmalara önlemekle birlikte güçlü manaları ortaya çıkarır. Şiirde dilin günlük kullanımı ise kastedilen gerçek anlamın iyi bir şekilde tahlil edilmesini sağlar.

---

³³⁵ Homeros, a.g.e, s. 443 (21-270).

³³⁶ Aristoteles, **Poetika**, s. 81.

SONUÇ

İbn Sina, tutarlı ve kapsamlı ilim anlayışının yanı sıra sağlam bir felsefî sisteme sahiptir. Aristoteles'ten etkilenmesi ve onun sistemini yorumlamasıyla birlikte, çalışmamızda da ayrıntılı olarak belirtildiği gibi, orijinal fikirler ve konular arasındaki ustalıkla kurulmuş bağlantı kendisine kalıcılığı kazandırmıştır.

İbn Sina'nın epistemolojisini anlamak için kıyas teorisi hakkında bilgi sahibi olmak gerektiği açıktır. Aristoteles'ten itibaren iki öncülden zorunlu olarak bir sonucun çıkması olarak tanımlanan kıyasta kesinlik derecesinin belirlenmesi kıyasta kullanılan öncüllere bağlıdır. Birinci bölümde de belirtildiği üzere; İbn Sina kıyası, sonucun kendisinin veya zıddının öncüllerde açıkça görülmediği iktiranî (kesin) ve sonucun kendisinin veya zıddının öncüllerde açıkça görüldüğü istisnâî (seçmeli) olmak üzere ikiye ayırır. Çalışmamızda ele aldığımız iktiranî kıyaslar ise ya yüklemli, ya şartlı ya da yüklemli ve şartlı öncüllerin bileşiminden oluşur. Şartlı öncüllerden yapılan iktiranî kıyaslar ise bitişik şartlı öncüllerden veya ayrışık şartlı öncüllerden oluşur.

İbn Sina, kendine özgü sınıflandırmasıyla içeriği bakımından kıyasın öncüllerini dört kısımda inceler:

- 1) Doğru kabul edilen önermeler (müsellemât)
- 2) Doğru zannedilen önermeler (maznunât)
- 3) Doğruya benzeyen önermeler (müşebbihat)
- 4) Hayale dayalı önermeler (muhayyelât)

İbn Sina, doğru kabul edilen önermeleri ise şahsa göre kesin doğru olan önermeler ve diğer şahıslardan doğru kabul edilen önermeler olmak üzere iki kısma ayırır. Onun kıyas anlayışında şahsa göre kesin doğru olan önermeler üç sınıftır:

1) Kabulü zorunlu olan önermeler. Bu gurup ise ilk doğrular (evveliyat), gözlemler (müşâhedât), deneyler (mücerrebât), sezgiler (hadsîyyât), kesin rivayetler (mütevâtirât) ve fitriyyâttan oluşur.

- 2) Yaygın önermeler (meşhurat).
- 3) Vehme dayalı önermeler (vehmiyyât).

Diğer şahıslardan doğru kabul edilen önermeler ise iki sınıftır:

- 1) Kabul edilen önermeler (makbûlât).
- 2) Tartışma veya eğitim önermeleri (takrîriyyât).

İbn Sina'ya göre belirtilen bu öncüller tasdiki meydana getirmesi yönüyle beş sanatın temelini şu şekilde oluşturur:

1) Burhanî Kıyaslar: Aklın kesin olarak seçtiği tarafın gerçeğe uygun olduğu yakînîyat türü öncüllerden yapılan kıyaslardır. Yakînîyat, aklın delil vasıtasıyla kabul ettiği önermelerden oluşan nazariye ve delile başvurmaksızın kabul ettiği önermelerden oluşan bedihiye olmak üzere ikiye ayrılır. Bedihiye ise evveliyât, fitriyât, müşahedât, hadsiyât, mücerrebât ve mütevatirât olmak üzere altı kısımdan oluşur.

Evveliyât, herhangi bir dış neden olmaksızın salt aklın doğruluğunu zorunlu kabul ettiği önermelerdir. Fıtriyât, büyük terim ile küçük terimin elde edilmesiyle orta terimin zihinde canlanması sonucu tasdik edilen önermelerdir. Müşahedât, duyu araçlarıyla elde edilen önermelerdir. Hadsiyât, sonucun sezgiyle elde edildiği önermelerdir. Mücerrebât, tekrarlanan deneylerin zaman içinde kuşku içermeyen kesinliğe ulaşmasıyla tasdik edildiği önermelerdir. Mütevatirât, aklın zıddı mümkün olmasıyla birlikte rivayetlerin çokluğu nedeniyle tasdik edilen önermelerdir.

İbn Sina, burhanın elde edilmesi için “büyük terim” ile “küçük terim” arasında bağ konumunda bulunan orta terimin elde edilmesi gerektiğini belirtir. Çünkü orta terim, sebeptir. Orta terimin zorunlu olarak varlığı sonuca zorunlu olarak ulaşılmasını sağlar. Bu durumda burhanın öncülleri sonucun sebebidir ve ilkeleri açıktır.

İbn Sina'ya göre bilgi yakînî öncüllerden oluşan burhanla bilinir ve bilgiyi elde etmek için nesneye tasavvura, tasdike, sebebi belirlemeye ya da sorulanın ilkelerini belirlemeye yönelik sorular yöneltilerek cevapları araştırılmalıdır.

Burhanî kıyaslar, yakînî öncüllerden oluştuğu için burhanla elde edilen bilgiler kesin ve güvenilirdir. Bu sebeple beş sanat içerisinde en değerli olan burhandır.

2) Cedelî Kıyaslar: İnsanların geneli veya bir kısmı tarafından kabul edilen meşhurat türü ve tartışma sırasında üstün gelmek amacıyla oluşturulan müsellemat türü öncüllerden yapılan kıyaslardır.

İbn Sina meşhuratı; mutlak meşhurat, sınırlı meşhurat ve ilk bakışta soruşturulmamış meşhurlar olmak üzere üç kısımda inceler. Mutlak meşhurat, insanların çoğunluğu tarafından tasdik edilen önermelerdir. Sınırlı meşhurat, bir dinin mensupları veya ilim ehli tarafından tasdik edilen önermelerdir. İlk bakışta soruşturulmamış meşhurlar ise çoğunluk tarafından tasdik edilmiş meşhur olduğu düşünülen fakat araştırıldığında meşhur olmadığı görülen önermelerdir.

Cedelî kıyaslarla ulaşılan bilgiler kesinlik içermez. Bu tarz kıyaslar muhataba üstün gelmek için kullanılır. İbn Sina'ya göre cedelî kıyaslar ilmi değer bakımından burhan seviyesine çıkamaz.

3) Hatabî Kıyaslar: Zıddının mümkün olmasıyla birlikte zihnin zan ile elde ettiği maznûnât türü ve peygamber, evliya, âlim vb kendisine güvenilen kişilerden ulaşan makbulât türü önermelerden yapılan kıyaslardır.

Ayrıca İbn Sina, maznûnât ve müsellemat türüne yakın olarak müşebbehât türü öncülleri belirtir. Müşebbehât, lafız ve anlam bakımından benzer olmaları nedeniyle başka bir şey olarak kabul edilen önermelerdir.

İbn Sina'ya göre hatabî kıyaslar maznûnât ve makbulât türü öncüllerden oluşturulduğu için kesin bilgi içermezler. İnsanları faydalı olana yöneltmede ve zararlı olandan uzaklaştırmada ikna için kullanılırlar.

4) Sofistik Kıyaslar: Gerçekte var olmayanı var olarak kabul edilmesiyle oluşturulan vehmiyat türü önermelerden yapılan kıyaslardır.

İbn Sina, Aristoteles'te olduğu gibi, sofistik kıyaslardaki hataları lafzından ve manasından kaynaklanmaları yönüyle iki kısımda inceler. Sofistik kıyasın lafzından kaynaklanan hatalar eşsesli sözlük, mümârât (tartışma), terkib (bileşim), taksim (bölme), noktalama ve vurgu, ifadedir. Manasından kaynaklanan hatalar ise ilintisel olanı özsel olan yerine alma, yüklemsel yanıltma, çürütme yollarının bilinmemesi, kanıtın öncül olarak

alınması, aksin vehmettirilmesi, sebep olmayı sebep olarak alma ve birçok sorunun tek soruda sorulmasıdır.

Sofistik kıyaslar muhatabı yanıltarak tartışmada üstün gelmek için kullanılan ve gerçek izlenimi veren kıyaslardır. Sofistik kıyaslar sonuç önermesini vermesine rağmen doğruyu yansıtmaz. Bu tarz kıyaslar biçim veya içerik bakımından yanlış belirtmesi nedeniyle hitabet ve şiir seviyesine dahi yükselemez. Bu sebeple beş sanat içerisinde sonuncu olarak değerlendirilmiştir. Sofistik kıyaslar değersiz görülmelerine rağmen hataya düşürülmek için bu tarz kıyasların öğrenimi önemli görülmüştür. Ayrıca sofistیک kıyaslar muhatabın ilim seviyesinin ölçülmesi bakımından bir aracı olarak da kabul edilmektedir.

5) Şiirsel Kıyaslar: Zihnin bir kısım bilgileri uzaklaştırıp bir kısım bilgileri ise teşvik etmesi sonucu hayalle elde edilen muhayyelât türü önermelerden yapılan kıyaslardır.

Şiirsel kıyaslar muhayyelât türü önermelerden oluşturulduğu için bir şey hoş ya da kötü gösterilerek zihinde etki oluşturulur. Bu sebeple şiirsel kıyaslar kesin bilgi vermez, taklidî ve geçersiz bilgi verir. Şiirsel kıyaslar bilgi bakımından bir öneme sahip değildir. Fakat bu tarz kıyaslar duyguları etkileyip kişiyi yönlendirdiği için beş sanat içerisinde değersiz olarak şiirsel kıyaslar değil de sofistیک kıyaslar görülmüştür.

Genel olarak filozofların felsefî sistemlerinin özellikle bilgi sistemlerinin kavranması için hem formel hem de içeriksel bakımdan İbn Sina'nın kıyas teorisinin incelenmesi faydalı olacaktır. Kıyas teorisi her dönemde önemini korumakla birlikte yapılacak çalışmalar için ufuk açıcı niteliktedir.

KAYNAKÇA

- AGIZZA Rosa, **Antik Yunan'da Mitoloji- Masallar ve Söylenceler**, çev. Zühre İlkelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001.
- AHMET CEVDET, **Miyar-ı Sedad**, çev. Hasan Tahsin Feyizli, Fecr Yayınları, Ankara, 1998.
- ALTINÖRS Atakan, "Platon ve Aristoteles'in Retorik Anlayışlarının Karşılaştırılması", **Ekev Akademi Dergisi**, S. 49, 2011, ss. 81-92.
- ARİSTOTELES, **Organon II (Önerme)**, çev. H. Ragıp Atademir, Meb Yayınları, İstanbul, 1989.
- _____, **Organon III (I. Analitikler)**, çev. H. Ragıp Atademir, Meb Yayınları, İstanbul, 1989.
- _____, **Organon IV- II. Analitikler**, çev. H. Ragıp Atademir, Meb Yayınları, İstanbul, 1989.
- _____, **Organon V- Topikler**, çev. Hamdi R. Atademir, Meb Yayınları, İstanbul, 1989.
- _____, **Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine**, çev. Oğuz Özügül, Say Yayınları, İstanbul, 2007.
- _____, **Retorik**, çev. Mehmet H. Doğan, 9. b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.
- ATADEMİR H. Ragıp, **Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı**, AÜİF Yayınları, Ankara, 1974.
- BEYDABA, **Kelile ve Dimne**, haz. Sadık Yalsızuçanlar, Timaş Yayınları, İstanbul, 2000.
- BİNGÖL Abdülkuddüs, **Gelenbevinin Mantık Anlayışı**, Meb Yayınları, İstanbul, 1993.
- BİRGÜL M. Fatih, **İbn Rüşd'de Burhan**, 1. b., Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013.
- _____, **İbn Rüşd'de Nedensellik**, 1. b., Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012.
- BOLAY M. Naci, "Beş Sanat", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 5, İstanbul, 1992.
- _____, **İbn Sina Mantığında Önermeler**, Meb Yayınları, İstanbul, 1994.
- CEVİZCİ Ahmet, **Felsefe Tarihi**, 3. b., Say yayınları, İstanbul, 2011.
- _____, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000.
- _____, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Asa Yayınevi, Bursa, 2001.
- COŞKUN Abdulkadir, **İbn Sina Felsefesinde Retorik**, 1. b., Litera Yayıncılık, İstanbul, 2014.

- ÇAPAK İbrahim, “Aristoteles, Stoacılar ve İbn Rüşd’ün Kıyasa Bakışı”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2009, ss. 47-68.
- _____, “Gazzali’ye Göre Beş Sanatta Kullanılan Öncül Çeşitleri”, **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2005, ss. 107-128.
- _____, “Gazzali’ye Göre Öncüllerin Yapısı”, **Felsefe Dünyası**, S. 38, 2003.
- ÇÜÇEN A. Kadir, 8. b., **Mantık**, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2013.
- DEMİRKAYNAK Ayşe, “İbn Sina’nın Poetikası Üzerine Bir İnceleme”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) , **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2001.
- DOĞAN Hüseyin, “İslam Düşüncesinde Bir Tartışma Metodolojisi Olarak Cedel”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XIII, S. 24, ss. 157-174.
- DURMUŞ İsmail, “Şiir”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 39, İstanbul, 2010.
- DURUSOY Ali , “Kıyas”, **TDV Ansiklopedisi**, C. 25, Ankara, 2002.
- EBHERİ, **Mantık**, çev. Talha Alp, 1. b., Yasin Yayınevi, İstanbul, 2012.
- EMİROĞLU İbrahim, “Burhan”, **Felsefe Ansiklopedisi**, ed. Ahmet Cevizci, Etik Yayınları, C. 2, İstanbul.
- _____, “Cedelin İşleyişi ve Değeri”, **D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. XIII-XIV, İzmir, 2001, ss. 9-33.
- _____, “Cedel Nedir?”, **D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. XII, İzmir, 1999, ss. 17-37.
- _____, **İbn Sina’nın Sofistik Çürütmeler’i Üzerine Bir Deneme**, İBB Yayınları, İstanbul, 2008.
- _____, **Klasik Mantığa Giriş**, 8. b., Elis Yayınları, Ankara, 2011.
- _____, **Mantık Yanlıları**, Elis Yayınları, Ankara, 2004.
- _____, “Mugalata Nedir?”, **D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. VIII, İzmir, 1994, ss. 237-260.
- FÂRÂBÎ, “Fârâbî’nin Şiir Sanatının Kanunları Adlı Risalesi”, çev. Mehmet Bayrakdar, **AÜİFD**, C. XXXVI, Ankara, 1997.
- _____, **Kitabu’l Burhan**, çev. Ömer Türker, Ömer Mahir Alper, Klasik Yayınları, İstanbul, 2008.
- _____, **Kitabu’l Huruf**, çev. Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- _____, **İhsau’l Ulum**, çev. Ahmet Ateş, Meb Yayınları, İstanbul, 1990.
- F. Nuri K, **Sûrî Mantık**, Eser Kitabevi, İstanbul, 1968.
- GAZZALÎ, **el- Munkız Mine’-d-dalal**, çev. Ali Kaya, 7. b., Semerkand Yayınları, İstanbul, 2010.
- _____, **Makasid el- Felasife**, çev. Cemaleddin Erdemci, Vadi Yayınları, Ankara, 2002.
- GOODMAN Lenn E., **Avicenna, Arabic Thought and Culture**, London, 1992.
- GÖKBERK Macit, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.

- HASAN EL-MUĞNİSİ, **Muğni’l Tullab Tercümesi**, çev. Mehmet Ali Arslan, Şeyda Kitabevi, 2012.
- HASIRCI Nazım, “Kıyasta Orta Terim”, **Felsefe Dünyası**, S. 45, 2007.
- _____, “Kıyasta Ya Hep Ya Hiç Prensibi” **Felsefe Dünyası**, S. 43, 2006.
- HOMEROS, **İlyada(1-150)**, çev. Azra Erhat-A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul, 2004.
- İBN SİNA, **II. Analitikler**, 1. b., çev. Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- _____, **en-Necat**, çev. Kübra Şenel, 1. b., Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2012.
- _____, **İşaretler ve Tembihler**, çev. Muhittin Macit-Ali Durusoy-Ekrem Demirli, 2. b., Litera Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- _____, **Sofistik Deliller**, çev. Ömer Türker, 1. b., Litera Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- İMAMOĞLUGİL Halil, “İlk Dönem Mantıkçılarında Kıyas”, (Basılmamış Doktora Tezi), **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2006.
- KAYA Mahmut, “Hitabet”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 18, İstanbul, 1998.
- _____, “Mugalata”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 30, İstanbul, 2005.
- KÖMÜRCÜ Kamil, “Esiruddin el-Ebheri’nin Mugalataya Bakışı”, **İslami İlimler Dergisi**, S. 2, 2010, ss. 131-147.
- McGINNIS Jon, **Great Medieval Thinkers Avicenna**, Oxford University Press, New York, 2010.
- MEHMET HALİS, **Mantık Metinleri I- Mizanü’l Ezhan**, Haz. Kudret Büyükcoşkun, İşaret Yayınları, İstanbul.
- NESCHER Nicholas, İbn Sina Mantığında “Şartlı” Önermeler, çev. Harun Kuşlu, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XIV, S. 25, ss. 237-247.
- ÖNER Necati, “Biçimsel Doğruluk”, **Felsefe Dünyası**, S. 9, 1993.
- _____, **Klasik Mantık**, 9. b., Vadi Yayınları, Ankara, 2009.
- ÖZCAN Muttalip, **Aristoteles Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler**, Bilgesu Yayınları, Ankara, 2011.
- ÖZEL Aytekin, “Aristoteles’in Analitikler Kuramının Çağdaş Yorumları Işığında Bir Arapça Mantık Metni İncelemesi (Fârâbî’nin Mutlak Burhan Teorisi)”, Emin Yayınları, Bursa, 2012.
- _____, “İbn Sina’nın Birleşmeli Kıyas Teorisi ve Sembolik Yorumu”, (Basılmamış Doktora Tezi), **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2009.
- ÖZLEM Doğan, **Mantık**, 12. b., Notas Kitap, İstanbul, 2011.
- ÖZNURHAN Halim, “Aristoteles Poetikası’nın Arap Edebiyatındaki Yansımaları”, **Ç.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 4, S.1, 2004, ss. 255-281.
- _____, **İbn Sina’nın Poetikası**, İBB Yayınları, İstanbul, 2009.
- PEKER Hidayet, **İbn Sina’nın Epistemolojisi**, 2. b., Emin Yayınları, Bursa, 2011.
- PLATON, **Devlet**, çev. Ersin Türkdönmez, 1. b., Divan Kitabevi, İstanbul, 2012.
- _____, **Diyaloglar I- (455 a)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

- ROSS David, **Aristoteles**, çev. Ahmet Arslan, Oktay Anar, Özcan Kavasoglu, Zerrin Kurtoğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002.
- SAİD PAŞA, **Mantık Metinleri I- Hulasa-i Mantık**, Haz. Kudret Büyükcoşkun, İşaret Yayınları, İstanbul.
- SALİM KEMAL, **The Philosophical Poetics of Al-Fârâbî, Avicenna and Averroes**, London, 2003.
- TAYLAN Necip, **Anahatlarıyla Mantık**, 4. b., Ensar Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- TİMUÇİN Afşar, **Aristoteles Felsefesi**, Kavram Yayınları, İstanbul, 1976.
- TİRYAKİ M. Zahit, “Sa’deddin Taftazânî’nin Tehzîb’ül-Mantık İsimli Eseri; Sunuş, Tahkik, Tercüme” **Divan Dergisi**, C. 17, S. 32, 2012, ss. 129-167.
- TÜRKER-KÜYEL Mübahat, **Fârâbî’nin Bazı Mantık Eserleri**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, sayı.1, Ankara, 1990.
- URAL Şafak, **Temel Mantık**, Çantay Kitapevi, İstanbul, 1995.
- VURAL Mehmet, **İslam Felsefesi Sözlüğü**, Elis Yayınları, Ankara, 2011.
- YAVUZ Yusuf, “Burhan”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul, 1992.
- _____, “Cedel”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 7, İstanbul, 1993.
- YILDIRIM Cemal, **Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü**, Doruk Yayınları, İstanbul, 2004.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Nursema	KOCAKAPLAN
Doğum Yeri ve Yılı	Altıntaş	11.10.1989
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce	
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	2003 2007	Kütahya Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans	2008 2012	Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi
Yüksek Lisans	2012 2014	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doktora		
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.	2014	Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
2.		
3.		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar	-	
Katıldığı Proje ve Toplantılar	-	
Yayımlar:	-	
Diğer:	-	
İletişim (e-posta):	nkocakaplan@pau.edu.tr	
	Tarih	27.06.2014
	İmza	<i>Nursema Kocakaplan</i>
	Adı Soyadı	Nursema KOCAKAPLAN